

1925 / 2015

90 LET
INŠTITUTA ZA
NARODNOSTNA
VPRAŠANJA

1925 / 2015

90 LET
INŠTITUTA ZA
NARODNOSTNA
VPRAŠANJA

Urednika: Mojca Medvešek in Janez Pirc

Izdajatelj:

Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva ulica 26, 1000 Ljubljana

Predstavnik: Sonja Novak Lukanovič

Leto izdaje: 2015

Uredila: Mojca Medvešek, Janez Pirc

Lektura: Aleksandra Repe

Oblikovanje in postavitvev: Tomaž Blejec za POLPOL d.o.o.

Fotografije (na str. 3, 11, 83, 106 in 135): Marjan Mutić

Tisk: Kript d.o.o.

Naklada: 300 izvodov

Publikacija je izdana v promocijske namene in je brezplačna.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

323.1:005.71(497.4Ljubljana)"1925/2015"

INŠTITUT za narodnostna vprašanja (Ljubljana)

[Devetdeset]

90 let Inštituta za narodnostna vprašanja : 1925-2015 /
urednika Mojca Medvešek in Janez Pirc ; [fotografije Marjan
Mutić]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2015

ISBN 978-961-6159-57-9

1. Medvešek, Mojca, 1969-
282436096

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

Uvodne besede	7
1. Predstavitev Inštituta za narodnostna vprašanja	9
1.1 Organizacijska struktura Inštituta za narodnostna vprašanja	14
1.2 Kadrovska struktura Inštituta za narodnostna vprašanja	16
1.3 Dejavnosti Inštituta za narodnostna vprašanja	18
1.3.1 Raziskovalna dejavnost	18
1.3.2 Dokumentalistična, knjižnična in arhivska dejavnost	35
1.3.3 Izobraževalna dejavnost	38
1.3.4 Publicistična dejavnost	39
1.3.5 Delo v javnem interesu	50
2. Od Manjšinskega instituta do Inštituta za narodnostna vprašanja (1925-2015) – Ob devetdesetletnici začetkov institucionaliziranega preučevanja etnične problematike na slovenskem	53
2.1 Manjšinski institut (1925-1941)	54
2.1.1 Prvi februar 1925, rojstni datum Manjšinskega instituta v Ljubljani	54
2.1.2 Med Locarnom in Ženevo, Talinom, Dunajem, Trstom, Gorico, Novim Sadom, Mariborom, Celjem in Ljubljano; rojstna konstelacija Manjšinskega instituta	63
2.1.3 Carinthiacus – znani ali neznani avtor prve publikacije Manjšinskega instituta?	76
2.1.4 S Šelenburgove 7/II na Dvořakovo 6/II: Manjšinski institut v podaljšku stanovanja dr. Lava Čermelja	83
2.1.5 »Ta inštitut je sploh lepa zbirka bivših iredentističnih voditeljev ...«: Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani v znamenju dvojne tradicije slovenskega protifašističnega odpornišva	90
2.2 Inštitut za narodnostna vprašanja v časovnih in idejnih koordinatah dveh držav – druge Jugoslavije in Republike Slovenije, članice Evropske unije	100
2.2.1 »Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani«; nekaj konceptualnih dilem prvega desetletja po drugi svetovni vojni.	100
2.2.2 S Trga francoske revolucije na Cankarjevo 5/II – drugo povojno obdobje Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani	106
2.2.3 Finis Jugoslaviae, Incipit Slovenia; Inštitut za narodnostna vprašanja med kontinuiteto in novo identiteto	121
3. Kdo je kdo?	133

Uvodne besede

Zgodovinsko utemeljena potreba po raziskovanju etnične dimenzije v družbi obstaja v vsakem obdobju in je v vsaki skupnosti indikator njene usmeritve in razumevanja ter spoštovanja različnosti. Prav težnja po razumevanju in spoštovanju različnosti je stalnica v raziskovalnih usmeritvah Inštituta za narodnostna vprašanja. V devetih desetletjih obstoja in razvoja Inštituta za narodnostna vprašanja ter njegovih predhodnikov so manjšinske in etnične študije kot izrazito multidisciplinarno in interdisciplinarno področje pomembno prispevale k razvoju slovenske ter mednarodne znanosti – zlasti v humanistiki in družboslovju. Raziskovalci Inštituta so se v vseh obdobjih, kljub različnim družbeno-političnim situacijam zavedali, da narodne oz. etnične manjšine niso statične skupnosti, temveč se znotraj njih in tudi v njihovih odnosih z drugimi skupnostmi odvijajo različni dinamični procesi, ki skupnosti in njihov položaj na določenem ozemlju s časom spreminjajo.

Raziskovalci Inštituta za narodnostna vprašanja svojo pozornost namenjajo tako domačemu prostoru in neposrednemu sosodstvu kot tudi evropskemu in globalnemu prostoru. Ustvarjajo znanje, vključno z izvirnimi podatki in teoretskimi podlagami, ki so relevantni ne le za Slovenijo, ampak tudi za razvoj znanosti nasploh, pri čemer njihovo delo uspešno prestaja kritično presojo mednarodne strokovne javnosti, prispeva pa tudi k razvoju konceptov in modelov manjšinskega varstva ter pravnih standardov manjšinskih pravic.

Prav bogata raziskovalna in znanstvena tradicija ter (pred)znanje in usposobljenost raziskovalk in raziskovalcev z različnih področij in disciplin, ki so uspešno vpeti v mednarodne tokove in sodelovanje, prispeva k prepoznavnosti znanstveno raziskovalne usmeritve Inštituta za narodnostna vprašanja in njegovega prispevka k znanosti. Produkcija znanja in bogate baze podatkov predstavljajo pomembno primerjalno prednost v evropskih in globalnih okvirih, pa tudi dobro podlago za detekcijo in razvoj novih aktualnih raziskovalnih tematik ter področij, problemov, dogajanj in procesov doma in v svetu.

Vizija Inštituta je aktivno vključevanje v mednarodni raziskovalni prostor in ohranjanje znanstvene odličnosti ter prepoznavnosti, kar dokazuje tudi vsebina te publikacije.

Izr. prof. dr. Sonja Novak Lukanovič,
direktorica Inštituta za narodnostna vprašanja

1

Predstavitev Inštituta za narodnostna vprašanja¹

Inštitut za narodnostna vprašanja je naslednik Manjšinskega inštituta, ki je bil ustanovljen leta 1925 v Ljubljani. To je bila ena prvih raziskovalnih institucij s področja manjšinskih študij na svetu. Nastal je z namenom proučevanja položaja Slovencev v sosednjih državah, položaja nemške in madžarske manjšine v Sloveniji ter v kontekstu nastajanja mednarodne manjšinske zaščite v okviru Društva narodov in Evropskih manjšinskih kongresov.

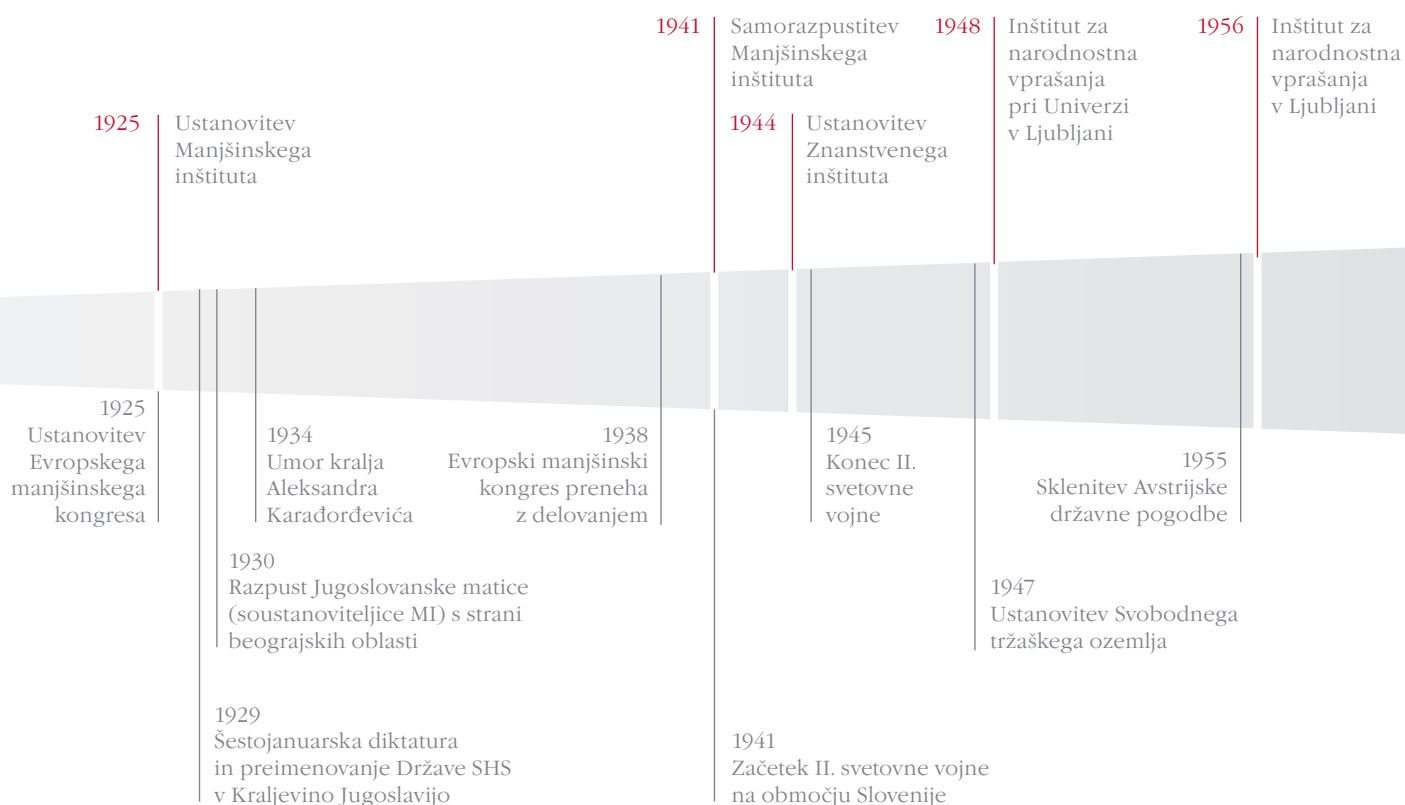
¹ Poglavlje sta pripravila Mojca Medvešek in Janez Pirc.

Inštitut za narodnostna vprašanja (INV) je ustanovila Republika Slovenija (v njenem imenu Vlada Republike Slovenije), njegovi soustanoviteljici sta Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Filozofska fakulteta v Ljubljani. Inštitut je javna raziskovalna organizacija na področju etničnih študij, ki interdisciplinarno proučuje naslednje tematike:

- slovensko narodno vprašanje,
- položaj slovenskih narodnih skupnosti v Italiji, Avstriji in na Madžarskem,
- položaj Slovencev v državah naslednicah nekdanje Jugoslavije,
- položaj slovenskih izseljencev,
- položaj narodnih skupnosti (narodnih manjšin in drugih etničnih skupnosti) v Sloveniji,
- položaj priseljencev v Sloveniji in
- pojavne oblike etničnega vprašanja (etničnosti, nacionalizma) v Evropi ter svetu.

Leta 1995 je Inštitut prejel srebrni častni znak svobode Republike Slovenije z naslednjo utemeljitvijo: »za dolgoletno sistematično in uspešno proučevanje manjšinske problematike v Sloveniji ter problematike slovenske narodne skupnosti zunaj meja Republike Slovenije«.

Inštitut vsa desetletja svojega obstoja poli- in interdisciplinarno proučuje zgodovinske ter sodobne vidike obstoja slovenskega naroda, slovenske narodne skupnosti v Italiji, Avstriji in Madžarskem, narodne manjšine v Sloveniji ter mednarodno manjšinsko zaščito. Od državne osamosvojitve Republike Slovenije 1991 se je na INV okrepilo proučevanje etnično mešanih območij ob slovensko-hrvaški meji, položaja Slovencev v državah zahodnega Balkana, slovenskih izseljencev v svetu, romske etnične skupnosti ter priseljenskih oziroma novih manjšin v Sloveniji.

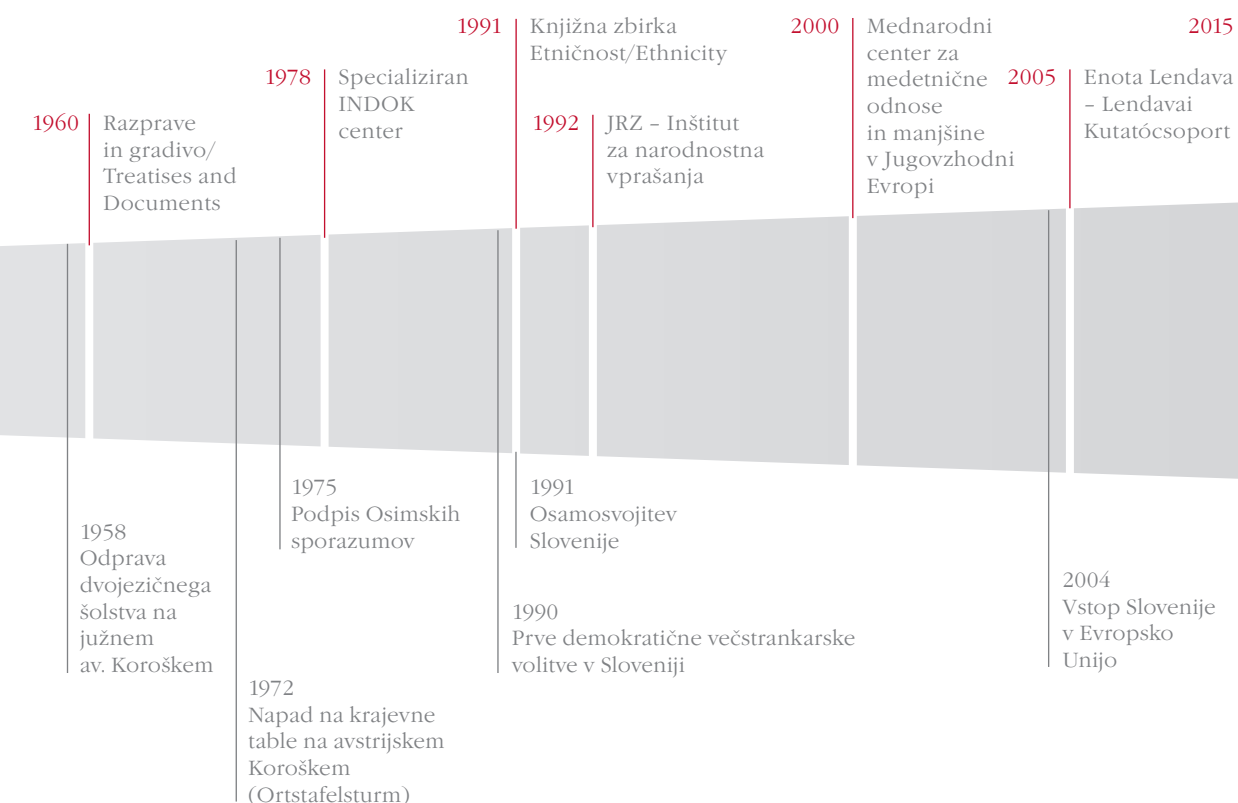

V letu 2015 se je izvedla celovita prenova zgradbe, v kateri deluje Inštitut za narodnostna vprašanja.

Pri opravljanju znanstvenoraziskovalne dejavnosti se INV povezuje z različnimi domačimi in tujimi raziskovalnimi in visokošolskimi organizacijami.

Mnogi inštitutski raziskovalci so profesorji ali mentorji na več slovenskih in tujih univerzah. Kot svetovalci sodelujejo z različnimi nacionalnimi in mednarodnimi institucijami ter organizacijami (npr. Svet Evrope, Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi, Pakt stabilnosti za jugovzhodno Evropo, UNESCO itd.).

V letih 1984–1986 je bila kot rezultat znanstvenega sodelovanja med Inštitutom za narodnostna vprašanja in raziskovalno skupino madžarske državne knjižnice Maksim Gorki izvedena primerjalna raziskava v dveh naseljih, na obeh straneh državne meje, o položaju madžarske skupnosti v Sloveniji in slovenske skupnosti na Madžarskem. Izsledki raziskave so bili objavljeni leta 1987 v knjigi Madžari in Slovenci: Sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji.

Pomen etničnih in manjšinskih študij

Znanstvena in strokovna produkcija na področju etničnih študij je ključna za razvoj človeških virov kot dejavnika trajnostnega razvoja v pluralnih poindustrijskih informacijskih družbah. Sodobne razvojne paradigme namreč temeljijo na uspešnem upravljanju, ohranjanju in razvoju različnosti (vključno s kulturno, jezikovno in etnično pluralnostjo oz. raznolikostjo) ter na trajnostnem razvoju z optimalno uporabo lokalnih in drugih virov, med katere sodita tudi prostor in razvitost komunikacij v tem prostoru. Ljudje so s svojim znanjem, spretnostmi, energijo, ambicijami, potrebami in interesi, medsebojnimi odnosi, pa tudi s svojimi konfliktnimi potenciali ključni dejavnik razvoja in sploh vseh družbenih procesov v slehernem okolju. Pomembno komponento odnosov med ljudmi v sodobnih okoljih predstavljajo odnosi kategoričnih skupinskih razlikovanj, med njimi zlasti odnosi etničnosti. Demokratična politična paradigma te odnose in njihovo upravljanje zazna kot centralne, upošteva tudi njihove konfliktno in zaviralne potenciale. Zato je proučevanje odnosov razlikovanja pomembno za družbeno načrtovanje in normativno urejanje ter lahko prispeva k boljšemu varstvu in položaju manjšin, k uveljavljanju multikulturalnosti/interkulturalnosti, mobilnosti, krepitvi vitalnih gospodarskih jeder in boljši skrbi za »robne« pokrajine (odnosi center-periferije), pa tudi k bolj racionalnemu in optimalnemu angažiranju in uporabi človeških, prostorskih in drugih virov. To se v praksi izraža v uspešnem sodelovanju z nacionalnimi institucijami (npr. Državni zbor in njegova delovna telesa, Vlada ter njene institucije in telesa, državna uprava, druge javne institucije, itd.), kar prispeva tudi k odkrivanju in uspešnemu upravljanju različnosti, na katere vplivajo migracijski tokovi ter spreminjajoče gospodarske in politične okoliščine. Izsledki raziskovalnega programa in temeljnih ter aplikativnih projektov raziskovalcev Inštituta za narodnostna vprašanja so koristni za oblikovanje manjšinskih, migracijskih in integracijskih politik, ki lahko prispevajo k izboljšanju (med)etničnih odnosov in s tem k boljši kakovosti življenja, kar predstavlja pomemben materialni in (še bolj) psihološki pogoj optimalnih življenjskih pogojev in boljše storilnosti.

Raziskovalci INV smo v devetdesetih letih zasnovali longitudinalni, multidisciplinarni in primerjalni projekt »Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske« (1991–1996) in njegovo nadaljevanje »Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru« (1996–2001). Vodja obeh projektov je bila dr. Albina Nečak Lük.

Izsledki obeh raziskav so bili objavljeni v treh znanstvenih monografijah:

*Medetnični odnosi in etnična identiteta
v slovenskem etničnem prostoru I:
izsledki projekta. 1998.*

*Ur. Albina Nečak Lük in Boris Jesih.
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja*

*Medetnični odnosi in etnična identiteta
v slovenskem etničnem prostoru II:
urejanje medetničnih odnosov v Lendavi. 2000.*
*Ur. Albina Nečak Lük in Boris Jesih,
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja*

*Medetnični odnosi v slovenskem
etničnem prostoru III:
občina Železna Kapla-Bela/
Eisenkappel-Vellach. 2002.*
*Ur. Albina Nečak Lük, Vladimir Wakounig in Boris Jesih.
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.*

1.1 Organizacijska struktura Inštituta za narodnostna vprašanja

UPRAVNI ODBOR <i>Upravni odbor nadzira delovanje Inštituta. Sestavlja ga 5 članov.</i>				
ZNANSTVENI SVET <i>Znanstveni svet je najvišje strokovno telo Inštituta, vanj so vključeni raziskovalci z najvišjimi nazivi, vodje enot in direktor.</i>	DIREKTOR <i>Direktor zastopa in predstavlja Inštitut, organizira in vodi delo ter skrbi za strokovnost in zakonitost. Za svoje delo je odgovoren upravnemu odboru in Vladi Republike Slovenije.</i>			
	Znanstveno raziskovalna enota	Enota Lendava – Lendvai Kutatócsoport	Mednarodni center za medetnične odnose in manjšine v Jugovzhodni Evropi	Specializirani INDOK center s knjižnico

Enota uprave

Enota uprave, ki jo vodi direktor, opravlja strokovno-pravna, računovodska, administrativna in vzdrževalna dela.

Znanstveno raziskovalna enota

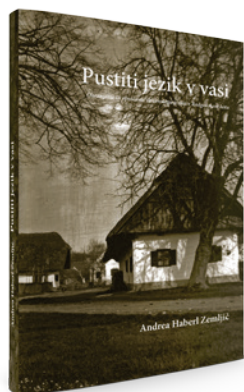
Znanstveno raziskovalno enoto sestavljajo raziskovalci, ki opravljajo svoje naloge kot interdisciplinarna raziskovalna skupina, v okviru programske skupine, na raziskovalnih ali aplikativnih projektih.

Enota Lendava – Lendvai Kutatócsoport

Enota Lendava – Lendvai Kutatócsoport, ustanovljena leta 2005, se ukvarja zlasti z raziskovanjem medetničnih odnosov na slovensko-madžarskem obmejnem prostoru. V okviru enote Lendava – Lendvai Kutatócsoport nastajajo raziskave, ki osvetljujejo zgodovino manjšin oz. prostora, kjer živijo oziroma so živele različne etnične skupnosti (Slovenci, Madžari, Romi, Hrvati, Nemci itd.), in raziskave, ki obravnavajo različne dimenzije življenja manjšin, kot so šolstvo, kultura, mediji, manjšinska politika itd. Pomembne naloge enote Lendava – Lendvai Kutatócsoport so še zbiranje arhivskih in drugih gradiv ter dokumentacije, zajemanje relevantnih in predvsem primarnih podatkov ter vzpostavljanje podatkovne baze. V času svojega obstoja je enota Lendava – Lendvai Kutatócsoport vzpostavila učinkovito sodelovanje z lokalnimi skupnostmi ter z organizacijami in institucijami manjšinskih skupnosti, ki živijo v severovzhodni Sloveniji in na sosednjih območjih. Izpostaviti velja tudi sodelovanje in povezovanje z različnimi institucijami, ki delujejo v regiji in s svojim delom posegajo tudi na znanstveno-raziskovalno področje, zlasti še z znanstvenimi in raziskovalnimi institucijami v Sloveniji, sosednjih državah, pa tudi drugje po svetu.

Enota Lendava – Lendvai Kutatócsoport ima prostore na Glavni ulici/Fő utca 124 v Lendavi/Lendva.

Pustiti jezik v vasi: ohranjanje in opuščanje slovenskega jezika v Radgonskem kotu. 2012. Andrea Haberl-Zemljč. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Tišina: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija

Mednarodni center za medetnične odnose in manjšine v Jugovzhodni Evropi

Mednarodni center za medetnične odnose in manjšine v Jugovzhodni Evropi se ukvarja prvenstveno s proučevanjem medetničnih odnosov, položajem in zaščito etničnih manjšin v Jugovzhodni Evropi. Na tem področju pripravlja in izvaja raziskovalne projekte, prireja in soorganizira konference in druga srečanja ter pripravlja izobraževanja o upravljanju odnosov in konfliktov.

Specializirani INDOK center s knjižnico

Specializirani INDOK (informacijsko-dokumentacijski) center s knjižnico predstavlja osrednje središče za zbiranje gradiva o etničnih študijah v Sloveniji. Knjižnica sodi med boljše založene knjižnice za svoje specializirano področje. Prednost INDOK centra s knjižnico je v tem, da je na enem mestu zbrano in uporabnikom na voljo gradivo s področja etnične problematike v obliki časopisne dokumentacije, revij, knjig, raziskav ter zgodovinskega arhiva.

Rezultat projekta Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško (1997–1999), ki ga je vodila dr. Vera Kržišnik-Bukić, so tudi tri publikacije:

Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško: Statistični kazalci narodnega (samo) opredeljevanja in maternega jezika po popisu prebivalstva iz leta 1991 s posebnim poudarkom na Slovencih in Hrvatih. 1997. Vera Kržišnik-Bukić. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji. Predstavitev rezultatov terenske raziskave. 1999. Ur. Vera Kržišnik-Bukić. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

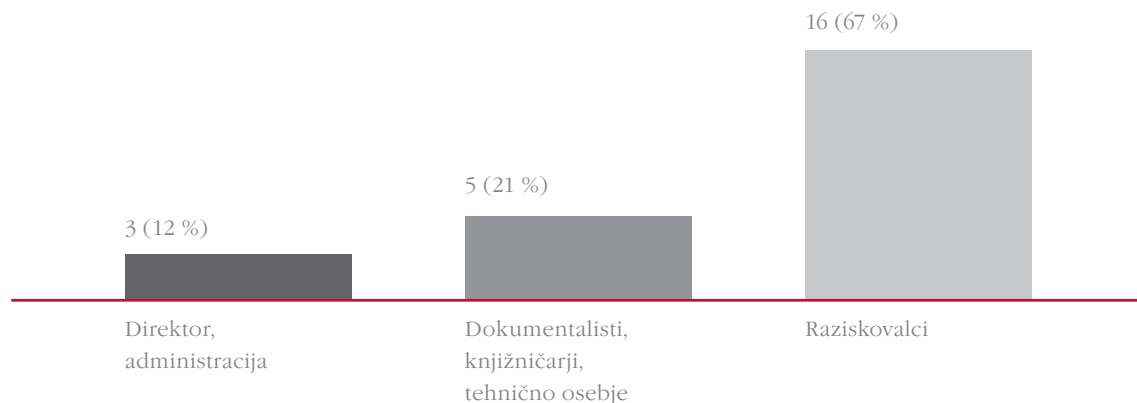
Slovensko-hrvaški obmejni prostor: etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991. 2010. Damir Josipovič in Vera Kržišnik-Bukić. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

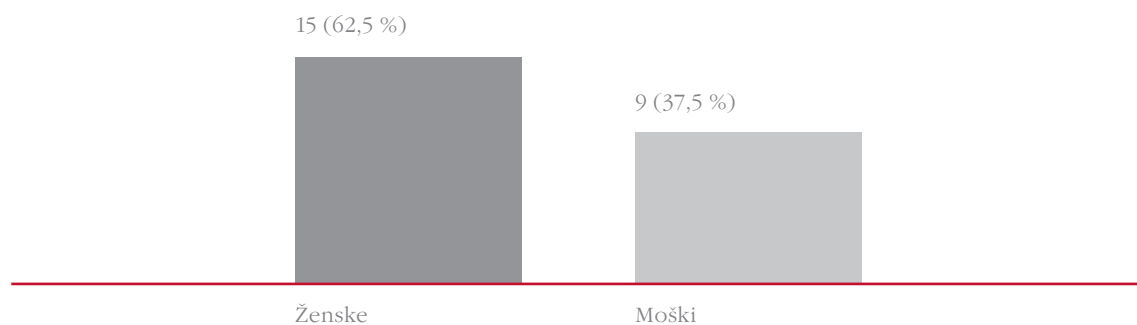
1.2 Kadrovska struktura Inštituta za narodnostna vprašanja

Leta 2015 je na Inštitutu za narodnostna vprašanja 24 zaposlenih. Vsi zaposleni so visoko izobraženi, 17 jih ima doktorat znanosti, 7 pa ima visoko (fakultetno) izobrazbo.

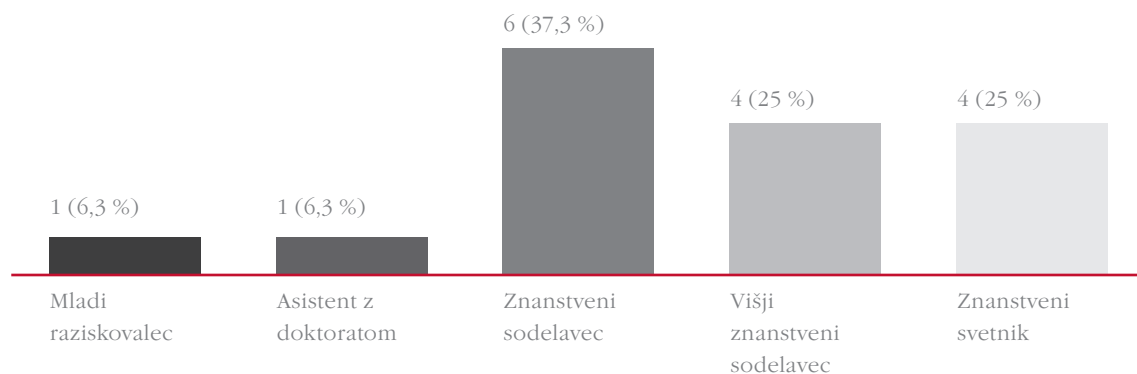
Kadrovska struktura

Spolna struktura zaposlenih

Struktura raziskovalcev glede na znanstvene nazive

*Del sodelavcev
Inštituta za
narodnostna
vprašanja,
Dornava 2005*

Na podlagi izsledkov projektov Percepcije slovenske integracijske politike I (2002–2004) in Percepcije slovenske integracijske politike II (2004–2006), ki ju je vodil dr. Miran Komac, sta nastali dve publikaciji:

*Priseljenci: študije o priseljivanju
in vključevanju v slovensko družbo.
2007. Ur. Miran Komac.
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja*

*Pa mi vi povejte, kaj sem!!!!?
Študija o etnični raznolikosti
v Mestni občini Ljubljana.
2007. Miran Komac, Mojca Medvešek, Petra Roter.
Ljubljana: Fakulteta za družbene vede
in Inštitut za narodnostna vprašanja*

1.3 Dejavnosti Inštituta za narodnostna vprašanja

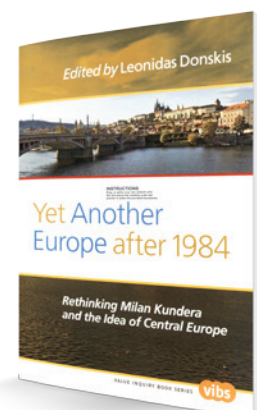
1.3.1 Raziskovalna dejavnost

Raziskovanje na področju etničnih študij je temeljna dejavnost Inštituta, ki poteka v okviru raziskovalnega programa (raziskovalne skupine) ter temeljnih in aplikativnih raziskovalnih projektov. Poleg tega INV izdeluje tudi strokovne študije in ekspertize za potrebe državnih institucij, ki oblikujejo zlasti manjšinsko, migracijsko, integracijsko, izobraževalno in kulturno politiko.

Inštitut na raziskovalnem področju deluje multidisciplinarno in interdisciplinarno ter zaposluje raziskovalce različnih disciplin: etnologije, jezikoslovja, politologije, prava, sociolingvistike, sociologije, kulturologije, zgodovine in geografije.

Znanstveni svet za družboslovje Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije je prepoznal prispevek dr. Mitje Žagarja (Central Europe, and the shaping of collective European and Central European identities) kot izjemni znanstveni dosežek v letu 2012.

Mitja Žagar, Central Europe, and the shaping of collective European and Central European identities, v Donskis Leonidas (ur.). Yet another Europe after 1984: rethinking Milan Kundera and the idea of central Europe, (Value inquiry book series, Philosophy, literature, and politics PLP, vol. 252). Amsterdam [etc.]: Rodopi, 2012]

Manjšinske in etnične študije (študije etničnosti) so se kot raziskovalna in znanstvena problemska polja začele razvijati v prvih desetletjih dvajsetega stoletja, ko je bil ustanovljen Manjšinski inštitut, predhodnik INV; teoretski razmah in ustalitev so doživele v drugi polovici dvajsetega stoletja, njihov dinamičen razvoj pa se nadaljuje ob koncu tega in na začetku enaindvajsetega stoletja. Manjšinske in etnične študije so se razvile v izrazito multidisciplinarne in interdisciplinarne študije, ki uporabljajo različne metodološke in teoretske pristope in aparat ter se potrjujejo kot primarno polje produkcije znanja, ki ima poleg interpretativnega in teoretskega tudi velik aplikativni potencial.

V letih 2010–2013 je bil INV koordinator projekta Evropskega socialnega sklada Dvig socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo predstavniki romske skupnosti, v okviru katerega so med številnimi aktivnostmi nastali tudi:

- zgodovinska analiza demografskega in prostorskega razvoja ter analiza demografske strukture naselij z romskim prebivalstvom;
- analiza in kartiranje prostorskih, demografskih ter nepremičninskih značilnosti naselij z romskim prebivalstvom;
- razvoj in izvajanje različnih oblik vzgojno-izobraževalnega dela za predšolske otroke in njihove družine; programi za opolnomočenje romskih družin pri vzgojnem delu in spodbujanju otrokovega razvoja;
- 7 romskih izobraževalnih inkubatorjev v različnih krajih Slovenije.

Projekt je vodil dr. Miran Komac.

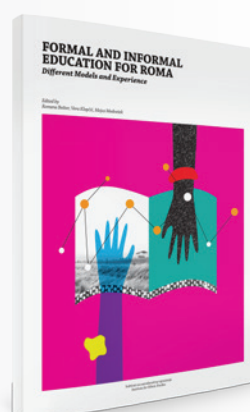
Med rezultate projekta sodijo tudi tri publikacije inštitutskih sodelavcev:

Od skritosti do točke na zemljevidu: socialno-prostorski razvoj izbranih romskih naselij v Sloveniji. 2013. Janez Pirc. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

Izzivi, dileme, rešitve: izobraževanje Romov v praksi nekaterih držav. 2013. Vera Klopčič in Katalin Munda Hirnök. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

Formal and Informal Education for Roma: Different Models and Experience. 2012. Ur. Romana Bešter; Vera Klopčič, Mojca Medvešek. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

Raziskovanje INV je usmerjeno v štiri glavne tematske sklope:

(Slovensko) narodno vprašanja

Sklop slovensko narodno vprašanje je tradicionalna raziskovalna tema INV. V zadnjem desetletju posebno pozornost namenjamu spremenjenim družbeno-političnim okoliščinam in razvoju po vstopu Slovenije v EU in schengensko območje. V teh novih okoliščinah proučujemo zlasti spremenjeno vlogo mej. Posebno pozornost namenjamu dogajanju in razvoju na območju drugih držav naslednic SFRJ z vidika ohranjanja, promocije in razvoja slovenske identitete, jezika in kulture.

Manjšinske študije

V sklopu manjšinskih študij stremimo k zagotavljanju kontinuitete in razvoja raziskovanja. Posebno pozornost namenjamu proučevanju položaja tradicionalnih in novih manjšin oz. priseljencev v Sloveniji, proučevanju slovenskih manjšin v sosednjih državah in državah naslednicah SFRJ. V manjšem obsegu pa se posvečamo tudi manjšinski tematiki v Evropi ter proučevanju slovenskih izseljencev (diaspore) po svetu. Med specifičnimi raziskovalnimi temami omenjamo manjšinsko zaščito, njeno uresničevanje in probleme pri tem v Sloveniji in v drugih okoljih, manjšinsko organiziranje in (zlasti politično) participacijo, integracijo oz. integracijske politike ter njihove učinke itd.

Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti

V sklopu študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti proučujemo konceptualna in teoretska vprašanja ter analiziramo njihove družbene implikacije. Proučujemo: kategorična družbena razlikovanja; oblikovanje, izražanje, izrekanje in preobražanje kolektivnih identitet; nacionalizem, njegove pojavne oblike in družbene posledice; pojave ksenofobije; družbeni spomin (memorije) ter njegov (trans) generacijski transfer itd. Pozornost pa namenjamu tudi proučevanju različnih teoretskih vprašanj opredeljevanja ter političnega in pravnega varstva manjšin, mobilnosti in migracijam ter pojavu novih (imigrantskih) manjšin.

Upravljanje različnosti

V sklopu etnični odnosi in konflikti – urejanje in upravljanje (med)etničnih odnosov, preprečevanje, zgodnje zaznavanje, upravljanje in/ali razreševanje kriz in konfliktov je pozornost namenjena razvoju teorije in konceptov ter razvoju strategij, pristopov, metod in tehnik upravljanja odnosov ter preprečevanja, upravljanja in razreševanja kriz in konfliktov.

Srbi v Beli krajini:
Vrlinić, Radojčić i Kordić su bili prvi naseljenici 1593.
2012. Miran Komac, Romana Bešter,
Felicita Medved, Mojca Medvešek, Janez Pirc,
Petra Roter, Natalija Vrečer.
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

Monografija je bila prevedena tudi v srbski jezik.

Srbi u Beloj krajini:
Vrlinići, Radojčići i Kordići bili su prvi naseljenici 1593.
2013. Miran Komac, Romana Bešter,
Felicita Medved, Mojca Medvešek, Janez Pirc,
Petra Roter, Natalija Vrečer.
Niš: Studentski kulturni centar, Jugoslovansko
udruženje za naučno istraživanje religije

V okviru temeljnega raziskovalnega projekta Jezik in ekonomija (2008–2011), ki ga je vodila dr. Sonja Novak Lukanovič, se je opravila v Sloveniji pionirska raziskava o povezavi jezika in ekonomije, ki je predstavljala pomemben teoretičen in empiričen prispevek k definiranju vrednosti jezika in strukture jezikovnega trga v Sloveniji. Rezultati projekta, ki so empirično raziskovanje povezali s teoretičnimi dosežki, prinašajo pomemben prispevek na področju metodologije raziskovanja uporabnega jezikoslovja. Raziskava je opredelila povezavo jezikovnih in ekonomskih spremenljivk v različnih etnično mešanih in etnično homogenih okoljih ter ugotovila, da uradna jezikovna politika in gospodarski položaj območja vplivata na jezikovno izobraževanje (formalno in neformalno) in na strukturo jezikovnega trga. Pridobljeni empirični podatki so prispevali k razvoju teoretičnih konceptov o vrednosti jezika in nakazali vlogo družbenih in ekonomskih spremenljivk, ki vplivajo na strukturo jezikovnega trga. Vključitev ekonomskih spremenljivk pri utemeljevanju različnih jezikovnih procesov predstavlja prispevek, ki nadgrajuje sociolingvistična in psiholingvistična spoznanja in s teoretičnega vidika pomeni tudi dosežek na področju uporabnega jezikoslovja.

Izsledki projekta so bili predstavljeni na različnih dogodkih, kot so na primer srečanje Društva poslovnih žensk – FAM ob sodelovanju INV in Urada vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu (Ljubljana, 2011), ter v okviru sejma Kariera 2011, kjer so Urad Vlade za Slovence v zamejstvu in po svetu, INV ter GZS Zbornica osrednjeslovenske regije Ljubljana predstavili sodelovanje in potenciale na področju gospodarskega čezmejnega sodelovanja. Rezultati projekta pa so bili predstavljeni tudi v tujini na mednarodnih znanstvenih konferencah ter na srečanjih, ki jih je v sodelovanju z lokalnimi partnerji organiziralo Društvo poslovnih žensk – FAM; tako je bilo leta 2012 v sodelovanju s Slovenskim deželnim gospodarskim združenjem in Zadržno kraško banko izpeljano srečanje na Opčinah, leta 2013 v sodelovanju s Slovensko gospodarsko zvezo v Celovcu in leta 2014 v Varaždinu, v sodelovanju s Hrvaško-slovenskim društvom prijateljstva Varaždin.

Znotraj štirih omenjenih sklopov se raziskovalci Inštituta ukvarjajo z naslednjimi vsebinami, ki so del leta 1999 ustanovljenega raziskovalnega programa Etnične in manjšinske študije ter slovensko narodno vprašanje:

- 1 Tradicionalne narodne manjšine** v posameznih državah, zlasti položaj slovenskih narodnih skupnosti v sosednjih državah ter položaj narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji, pravice, položaj in varstvo manjšin;
- 2 Slovensko narodno vprašanje** v kontekstu zgodovinskega razvoja in aktualne situacije, evropskih integracijskih procesov in globalizacije;
- 3 Narodi brez držav** ter njihove emancipacijske težnje in urejanje njihovega položaja in statusa znotraj obstoječih držav ali alternativnih aranžmajev ter vpliva na mednarodno skupnost;
- 4 Migracije, migranti in migrantske skupnosti**, zlasti v navezavi s prostorom Republike Slovenije, kot recimo proučevanje vključevanja migrantov v slovenski izobraževalni sistem ter proučevanje integracije tujih državljanov v Sloveniji;
- 5 Multikulturalnost, transkulturalnost, multukulturalizem in interkulturalizem** kot specifični pristopi, politike, ideologije in programi;
- 6 Jezik in jezikovne politike:** jezik v vseh dimenzijah (vključno z ekonomsko), jezikovne politike in politike večjezičnosti, kot denimo proučevanje perspektiv slovenščine kot prvega ali drugega tujega jezika, raziskovanje pomena večjezičnosti za gospodarsko učinkovitost;
- 7 Identitete in identitetni procesi:** identitete ter procesi njihovega oblikovanja, ohranjanja in razvoja;
- 8 (Med)etnični procesi in odnosi v pluralnih družbah** v vseh njihovih dimenzijah in soodvisnostih, skupaj s proučevanjem deviantnih pojavov in primerov pozitivnih praks družbenega vključevanja;

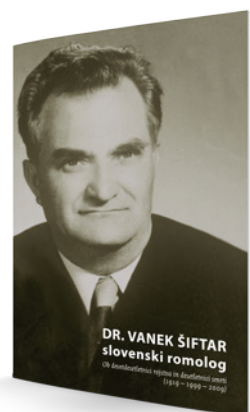

*Managing the mix thereafter:
comparative research into mixed communities
in three independent successor states.
2000. Ur. Albina Nečak Lük, George Muskens
in Sonja Novak Lukanovič.
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja*

- 9 **Integracija, zlasti integracijski pristopi, politike, strategije** in ukrepi, katerih namen je celovito družbeno vključevanje (manjšin, marginaliziranih skupnosti in njihovih pripadnikov) in njegov širši kontekst;
- 10 **Meje in mejnost: teritorialne in neteritorialne meje**, zlasti problematika mej v kontekstu integracijskih procesov, čezmejnega sodelovanja in transnacionalnosti;
- 11 **(Trans)generacijske transmisije**: proučevanje množičnih travm ter komunikativnega in kulturnega spomina/memorije, denimo raziskovanje pravih procesov in rekondiliacije;
- 12 **Urejanje in upravljanje različnosti** vključno s preprečevanjem, upravljanjem in (raz)reševanjem kriz in konfliktov.

*Dr. Vanek Šiftar slovenski romolog.
Ob devetdesetletnici rojstva
in desetletnici smrti (1919–1999–2009).
2011. Ur. Mladen Tancer.
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja;
Petanji: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija;
Murska Sobota: Svet romske skupnosti Republike Slovenije*

Konference, simpoziji, seminarji

Leta 1965 je INV v Ljubljani organiziral prvi seminar OZN o človekovih pravicah v večnacionalnih skupnostih; odločilno strokovno vlogo pa je odigral tudi na Ohridskem seminarju OZN leta 1974. Od tedaj so inštitutski sodelavci organizirali oz. soorganizirali vrsto znanstvenih konferenc, seminarjev oz. posvetov, če jih omenimo samo nekaj pomembnejših: posvet o položaju slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji leta 1976; seminar o mednarodno pravnem varstvu človekovih pravic (Brdo pri Kranju, 1981); seminar OECD o vzgoji in izobraževanju v večnacionalnih skupnostih (Ljubljana, 1985); seminar v okviru Delovne skupine za manjšine Alpe-Jadran (Bled, 1993); seminar UNESCO o večplastni identiteti (Ljubljana, 1994); posvet Narodnost – manjšina ali skupnost: urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji (Ljubljana, 1990); posvet Manjšina kot subjekt: urejanje, uresničevanje in varstvo pravic slovenske narodne manjšine v zamejstvu (Ljubljana, 1995);

*Razprave in gradivo, tematska številka 25:
Romi na Slovenskem objavlja gradivo posveta
o Romih na Slovenskem, 7. 3. 1991*

znanstveno srečanje Romi na Slovenskem leta 1991, na katerem so prvič skupaj sodelovali predstavniki znanstvenih in strokovnih ustanov, politiki, delavci socialnih in strokovnih služb ter predstavniki Romov; seminar UNESCO o večplastni identiteti (Ljubljana, 1993); Slovenci na avstrijskem Štajerskem (Maribor, 1993), o manjšinah v prostoru Alpe-Jadran (Bled, 1994), simpozij Korotan v srcu: Osem desetletij Kluba koroških Slovencev (Celje, 2008); mednarodna konferenca Transnacionalne etnične skupnosti: država in njena diaspora (Ljubljana, 2008); simpozij Položaj slovenske narodne manjšine na Madžarskem in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji (Monošter, 2009),

*Simpozij Položaj
slovenske narodne
manjšine na
Madžarskem in
madžarske narodne
skupnosti v Sloveniji,
Monošter, 2009*

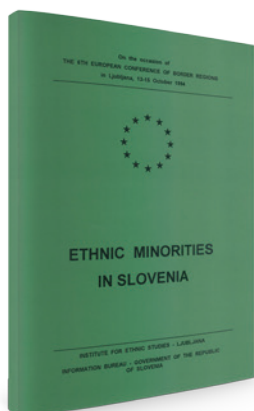
mednarodni simpozij Koroški Slovenci 55 let po podpisu Pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije (Brdo pri Kranju, 2010), mednarodna znanstvena konferenca Slovenski jezik v stiku – sodobne usmeritve večjezičnega in manjšinskega izobraževanja (Koper, 2010), mednarodna znanstvena konferenca Generacijske razlike kot izziv za izseljenske in zamejske skupnosti v primerjalni perspektivi (Ljubljana, 2011), znanstveni posvet Živeti z mejo. Značilnosti sodobnega položaja manjšin na avstrijskem Štajerskem (Ljubljana, 2011), mednarodna konferenca Formalno in neformalno izobraževanje Romov: različni modeli in izkušnje (Ljubljana, 2011), konferenca Slovenci v sosednjih državah Republike Slovenije kot predmet raziskovanja v okviru nacionalnih, čezmejnih in mednarodnih projektov (Trst, 2012), mednarodna znanstvena konferenca Med memorijo in travmo: koncentracijska taborišča in gulagi v spominih pripadnikov slovenskih narodnih skupnosti v prostoru Alpe-Jadran (Trst, 2014), mednarodna konferenca Vključevanje in integracija v raznolikih družbah: Strategije in izkušnje upravljanja različnosti v Srednji in Jugovzhodni Evropi (Ljubljana, 2014), okroglo mizo o t. i. begunski krizi Kaj po tem? Vključevanje prebežnikov v Sloveniji (Ljubljana, 2015).

Mednarodna konferenca Formalno in neformalno izobraževanje Romov: različni modeli in izkušnje, Ljubljana, 2011

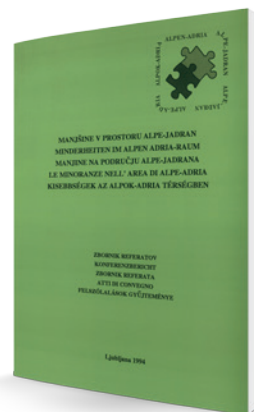

Mednarodna znanstvena konferenca Med memorijo in travmo: koncentracijska taborišča in gulagi v spominih pripadnikov slovenskih narodnih skupnosti v prostoru Alpe-Jadran, Trst, 2014

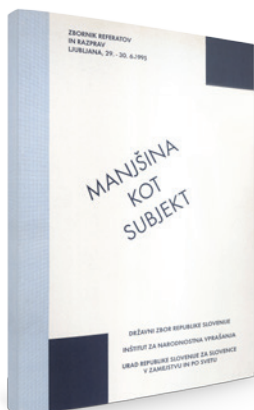
Ethnic minorities in Slovenia
1994. Ur. Vera Klopčič in Janez Stergar
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

Manjšine v prostoru Alpe-Jadran
= *Minderheiten im Alpen Adria-Raum*
= *Manjine na področju Alpe-Jadrana*
= *Le minoranze nell'area di Alpe-Adria:*
zbornik referatov
1994. Ur. Peter Vencelj, Vladimir Klemenčič,
Sonja Novak Lukanovič
Ljubljana: Vlada Republike Slovenije;
Delovna skupina za manjšine Alpe-Jadran;
Inštitut za narodnostna vprašanja

Slovenci v Hrvaški:
zbornik skupine avtorjev
1995. Vera Kržišnik-Bukić
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo
1996. Vera Kržišnik-Bukić
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

Manjšina kot subjekt: zbornik referatov in razprav,
Ljubljana, 29. - 30. 6. 1995
1996. Ur. Boris Jesih
Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije;
Delovna skupina za problematiko slovenske manjšine
Odbora za mednarodne odnose;
Inštitut za narodnostna vprašanja;
Urad Republike Slovenije za Slovence
v zamejstvu in po svetu

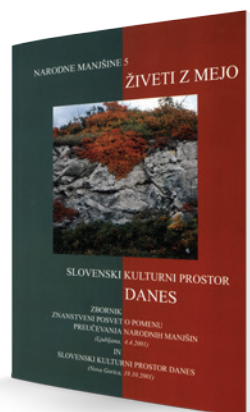
*Evropa, Slovenija in Romi:
zbornik referatov na mednarodni
konferenci v Ljubljani, 15. februarja 2002.
2003. Ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer.
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja*

*Narodne manjšine 4, Živeti z mejo:
Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne
narodnostne identitete, zbornik referatov na
znanstveno-kulturnem srečanju v Murski Soboti,
5. in 6. junija 1998.
2000. Ur. Vera Klopčič.
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja,
Slovenska akademija znanosti in umetnosti,
Monošter/Szentgotthárd: Zveza Slovencev
na Madžarskem.*

*Narodne manjšine 5, Živeti z mejo.
Slovenski kulturni prostor danes.
2002. Ur. Jože Pirjevec.*

*Ljubljana: Odbor SAZU za preučevanje narodnih
manjšin, Inštitut za narodnostna vprašanja;
Koper: Znanstveno-raziskovalno
središče Republike Slovenije.*

*Narodne manjšine. 6, Živeti z mejo.
Panonski prostor in ljudje ob dveh tromejah:
zbornik referatov na Znanstvenem posvetu
v Murski Soboti, 9.–11. novembra 2007.
2008. Ur. Vera Klopčič in Anton Vratuša.
Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti,
Inštitut za narodnostna vprašanja*

*Položaj Romov v Sloveniji.
Romi in Gadže.
2007. Vera Klopčič.*

Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

V letih 2009–2012 je potekal temeljni raziskovalni projekt Porabski Slovenci v »madžarskem gulagu« pod vodstvom dr. Katalin Munda Hirnök.

Rezultati projekta so:

- zgodovinsko-etnološki opis Rákosijevega režima (1948–1956), kjer so bili v ospredje postavljeni vplivi režima na Porabje in tudi jugoslovansko-madžarski odnosi;
- proučitev okoliščin deportacij in življenja v taboriščih in po vrnitvi iz taborišč;
- ugotavljanje razlogov za deportacije, čas deportacij iz Porabja, število oseb oziroma družin po taboriščih;
- obravnava posledic deportacij na življenje porabskih Slovencev.

Pomemben metodološki del projekta je bilo arhivsko raziskovanje v madžarskih arhivih (evidentiranje, fotografiranje listin in (delna) analiza obsežnega gradiva (pribl. 12.000 strani). Ves čas raziskave je potekalo avdiovizualno dokumentiranje; rezultat projekta je tudi 8 raziskovalnih video filmov v katerih so zabeležena pričevanja preživelih deportirancev, prostori, kjer so potekali zgodovinski dogodki, ter stiki raziskovalcev s prostorom in ljudmi.

Sodelovanje z drugimi institucijami

Raziskovalke in raziskovalci na Inštitutu se vključujejo v številne mednarodne raziskovalne in strokovne projekte in programe, kot eksperti in svetovalci pa sodelujejo z različnimi nacionalnimi in mednarodnimi institucijami in organizacijami.

Raziskovalci so bili v zadnjem desetletju vključeni v mnoga svetovalna državna, javna in mednarodna telesa/institucije, na primer: Komisija Državnega zbora RS za narodnosti, Komisija Državnega zbora RS za odnose s Slovenci v zamejstvu in po svetu, strokovna komisija Ministrstva za kulturo RS za kulturo manjšin, romske skupnosti in priseljenskih skupnosti, vladna koordinacija in delovna skupina za Rome, strokovni svet Ministrstva za notranje zadeve RS za nadzor policije in področje človekovih pravic, medresorska delovna skupina za človekove pravice (za spremljanje mednarodnih instrumentov na področju človekovih pravic), delovna skupina Ministrstva za notranje zadeve za migracijsko politiko in azil, delovna skupina za človekove pravice in manjšine Ministrstva za zunanje zadeve za Pakt stabilnosti v JV Evropi, delovna skupina Pakta stabilnosti za JV Evropo za človekove pravice in manjšine, delovna skupina Ministrstva za zunanje zadeve za pripravo Ekonomskega foruma OVSE 2005 ter predsedovanja RS OVSE, posebne natečajne komisije za izvedbo javnih natečajev za Uradniški svet, sodelovanje v strokovnih telesih Sveta Evrope in svetovanje Visokemu komisarju za narodne manjšine OVSE, svetovalna skupina za arbitražni sporazum pri Ministrstvu za zunanje zadeve Republike Slovenije, Odbor za proučevanje narodnih manjšin SAZU.

Prav tako posamezne raziskovalke in raziskovalci kot univerzitetni učitelji, predavatelji, mentorji in asistenti sodelujejo v pedagoškem procesu na slovenskih univerzah ter na univerzah in visokih šolah v tujini.

Inštitut za narodnostna vprašanja ima sklenjene pogodbe o sodelovanju z naslednjimi institucijami iz Slovenije, zamejstva in drugod:

- Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani (1998),
- Univerza na Primorskem/Università del Litorale (2005),
- Slovenski znanstveni inštitut (SZI) iz Celovca (2005),
- Slovenski narodopisni inštitut »Urban Jarnik« iz Celovca (2005),
- Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI) iz Trsta (2005),
- Narodna in študijska knjižnica iz Trsta (2005),
- Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petajnci (2011),
- Sveuličište Jurja Dobrila u Puli/Univerza Jurja Dobrila v Pulju (2013),
- Univerza u Rijeci/Univerza na Reki (2013),
- Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu (2014),
- Center for Applied Linguistics, Washington, D.C. (2014).

Poleg omenjenih institucij so sodelavci INV v zadnjem desetletju in pol sodelovali še z različnimi inštituti, univerzami in drugimi organizacijami zlasti v okviru projektnega in pedagoškega dela:

Fakultete, raziskovalne ustanove in inštituti

Alma Mater Europaea – Evropski center Maribor
 Evropska pravna fakulteta, Nova Gorica
 Evro-sredozemska univerza (EMUNI), Portorož
 Fakulteta za državne in evropske študije, Kranj
 Fakulteta za management Koper/
 Facoltà di Management di Capodistria,
 Univerza na Primorskem/Università del Litorale
 Fakulteta za slovenske in mednarodne študije, Kranj
 Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
 Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru
 Geodetski inštitut Slovenije
 Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko
 Inštitut za etnične in regionalne študije
 (ISCOMET), Maribor
 Inštitut za novejšo zgodovino
 Pedagoška fakulteta Koper/
 Facoltà di Studi Educativi Capodistria,
 Univerza na Primorskem/Università del Litorale
 Pedagoški inštitut
 Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani
 Znanstveno raziskovalni center
 Slovenske akademije znanosti in umetnosti
 Znanstveno-raziskovalno središče Koper/
 Centro di Ricerche Scientifiche di Capodistria,
 Univerza na Primorskem/Università del Litorale

Druge organizacije in ustanove v Sloveniji

- Center judovske kulturne dediščine – Sinagoga Maribor
- Center šolskih in občinskih organizacij
- Center za socialno delo Trebnje
- Društvo za razvijanje prostovoljnega dela Novo mesto
- Obalna samoupravna skupnost italijanske narodnosti/
Comunita' autogestita costiera della nazionalita' italiana
- Pomurska Madžarska samoupravna narodna skupnost/
Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség
- Osnovna šola Leskovec pri Krškem – enota vrtec
- Regionalna razvojna agencija Mura, Murska Sobota
- Romski akademski klub, Murska Sobota
- Statistični urad Republike Slovenije (SURS)
- Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj
- Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava/
Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet Lendva
- Zveza Romov Slovenije, Murska Sobota
- Zveza zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov
in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji

Sosednje države

Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Celovec, Avstrija

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet,
Magyar Tudományos Akadémia, Budimpešta, Madžarska

Europäisches Trainings- und Forschungszentrum für Menschenrechte
und Demokratie - ETC Graz, Gradec, Avstrija

European Academy of Bolzano/Bozen (EURAC), Bocen, Italija

Institut für Geographie und Regionalforschung,
Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Celovec, Avstrija

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, Hrvaška

Inter University Center Dubrovnik, Hrvaška

Karl-Franzens-Universität Graz, Gradec, Avstrija

Museum Arbeitswelt Steyr, Avstrija

Nyelvtudományi Intézet, Magyar Tudományos Akadémia,
Budimpešta, Madžarska

Österreichische Akademie der Wissenschaften (ÖAW),
Dunaj, Avstrija

Pécsi Tudományegyetem, Pécs, Madžarska

Savaria Múzeum, Sombotel, Madžarska

Slovensko kulturno društvo Nagelj, Varaždin, Hrvaška

Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató
Intézet Magyar Tudományos Akadémia,
Budimpešta, Madžarska

NEW YORK, ZDA

TEMPE, ZDA

ABAKAN, RUSIJA

MOSKVA ●

● FLENSBURG

LEPEL
STRAAT

● BERLIN

Druge države

Arizona State University, Tempe, ZDA

Birkbeck College, University of London,
London, Velika Britanija

DOCA Bureaus, Lepelstraat, Nizozemska

European Centre for Minority Issues – ECMI,
Flensburg, Nemčija

Filozofski fakultet Skopje –
Institut za sociologija, Makedonija

Goldsmiths – University of London,
Velika Britanija

Human European Consultancy,
Utrecht, Nizozemska

Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin, Nemčija

Institute of Linguistics, Russian Academy of Sciences,
Moskva, Rusija.

Inter-Parliamentary Union, Ženeva, Švica

Katanov State University of Khakassia, Abakan, Rusija

London School of Economics and Political Science,
Velika Britanija

Universitat Oberta de Catalunya, Barcelona, Španija

University of Glasgow, Velika Britanija

United Nations Development Programme, New York, ZDA

● STEYR ● DUNAJ

BOCEN

● GRADEC ●

● BUDIMPEŠTA

● CELOVEC ●

● SOMBOTEL

● VARAŽDIN ● PÉCS

● ZAGREB

● DUBROVNIK

● SKOPJE

*Slovinci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja,
spomine in literarne podobe 1831–2007.
2007. Vera Kržišnik-Bukić.
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja*

*Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin /
Slovenia and European Standards for the Protection of National Minorities.
2002. Ur. Miroslav Polzer, Liana Kalčina, Mitja Žagar.
Ljubljana: Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK,
Inštitut za narodnostna vprašanja,
Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo*

*Med narodom in politiko:
politična participacija koroških Slovencev.
2007. Boris Jesih.
Celovec: Drava; Ljubljana:
Inštitut za narodnostna vprašanja,
Drava Diskurz; 8.*

*Meje in misije:
dileme slovensko-hrvaške razmejitve
v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem
in obveščevalnem metežu II. svetovne vojne.
2006. Samo Kristen.
Ljubljana: Društvo 2000,
Inštitut za narodnostna vprašanja*

*Mednarodnopravne razsežnosti
pravnega varstva manjšin v Sloveniji.
2006. Vera Klopčič.
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja*

1.3.2 Dokumentalistična, knjižnična in arhivska dejavnost

Zbiranje arhiva in oblikovanje knjižnice se je začelo že v obdobju Manjšinskega inštituta. V času povojne obnovitve inštitutskega delovanja v Ljubljani, leta 1945, je bila knjižnica ohranjena skoraj v celoti, gradivo arhiva pa se je ohranilo le delno. INV je leta 1948 razpolagal s 1.467 knjižnimi enotami in šestimi fascikli arhiva Manjšinskega inštituta, prevzel pa je tudi manjšo knjižnico in arhiv Oddelka za mejna vprašanja partizanskega Znanstvenega inštituta. Večjo prelomnico je pomenilo leto 1978, ko je tedanja Raziskovalna skupnost Slovenije dokumentacijo INV uvrstila med Specializirane INDOK centre.¹

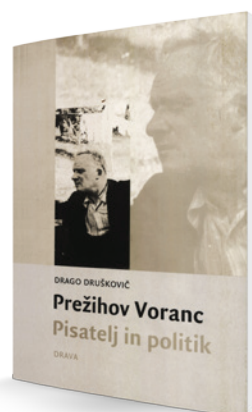
V naslednjih desetletjih obstoja je Specializirani informacijsko-dokumentacijski center s knjižnico (INDOK center INV) postal središče za zbiranje gradiva o etničnih študijah v Sloveniji. Knjižnica Inštituta je dobila kar nekaj donacij tudi iz zasebnih knjižnic; tako so knjige poklonili Božidar Gorjan, Salko Kriještorac, Peter Merku, Karl Stuhlpfarrer in Joža Vilfan.

Poleg bogatega knjižnega gradiva, INDOK ponuja uporabnikom tudi časopisno dokumentacijo vseh pomembnejših slovenskih dnevnikov in tednikov ter nekaterih zamejskih časopisov in dnevnikov iz sosednjih držav na temo etnične in manjšinske problematike. Hkrati ima INDOK velik del pomembnih mednarodnih periodičnih publikacij z etnično tematiko.

Knjižnica razpolaga s približno 40.000 enotami knjig in 179 periodičnimi publikacijami.

Specializirani INDOK center si vseskozi prizadeva za ohranitev in dostopnost vsebinsko zelo bogatega in nacionalno izjemno pomembnega arhivskega fonda. Velik del tega gradiva je bil v zadnjih letih digitalno obdelan in se hrani v Arhivu Republike Slovenije pod imenom Zbirka Inštituta za narodnostna vprašanja AS-1164. Del starejšega arhivskega gradiva (Arhiv Oddelka za mejna vprašanja 1945–48, Arhiv dr. Lava Čermelja, Arhiv dr. Josipa Vilfana, Arhiv Severnega oddelka, zdaj poimenovan Avstrija – Koroška I (1905–1979) in Avstrija – Koroška II (1954–1990), časopisne dokumentacije Avstrija, Koroška, Italija, Jugoslavija, svet (1945–1988)) smo predali Arhivu Republike Slovenije, del novejšega arhiva pa še vedno hrani Inštitut.

*Prežihov Voranc: pisatelj in politik.
2005, Drago Druškovič.
Celovec: Slovenska prosvetna zveza v Celovcu,
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja*

² Janez Stergar, 1995. Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Seznam pomembnejših fondov, ki jih še hrani INV:

- Koroški plebiscit 1920
- Arhiv Pisarne za zasedeno ozemlje v Ljubljani 1918–1921
- Arhiv Medzavezniške plebiscitne komisije, sekcija SHS 1920
- Arhiv Okrajnega glavarstva Borovlje 1919–1920
- Arhiv Komisije za mirovno konferenco pri narodni vladi SHS v Ljubljani 1918–1920
- Mačkovškov arhiv
- Arhiv Narodnega sveta iz Velikovca
- Pariška mirovna konferenca 1947
- Arhiv Ivana Rozmana
- Arhiv dr. Justa Pertota
- Arhiv Andreja Gabrščka
- Arhiv G. Golia
- Pariška konferenca 1919
- Arhiv dr. J. Goričarja
- Dokumenti o fašističnim zatiranju 1918–1941
- Arhiv Znanstvenega inštituta pri SNOS-u 1941–1945
- Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja – Primorski oddelek
- Dokumentarno gradivo o vojni v Bosni in Hercegovini in slovenski pomoči (korespondenca, časopisni izrezki, fotografije ipd.) ter o prizadevanjih za mednarodno priznanje Slovenije; zbral in poklonil INV dr. ing. Peter Merkù
- Arhiv Tržaško vprašanje 1945–1954 iz Sekretariata za zunanje zadeve SFRJ v Beogradu

V zadnjih letih poteka digitalizacija dokumentacijskega in arhivskega gradiva. Trenutno v okviru INDOK-a poteka digitalizacija več sto zgodovinskih zemljevidov, ki jih hrani INV. V kartografski zbirki se ob preglednih zemljevidih nahajajo tudi starejše temeljne topografske karte v merilih 1:25.000, 1:50.000, 1:75.000 in 1:100.000 ter tematski zemljevidi, ki se nanašajo večinoma na slovensko etnično ozemlje in nekdanjo Jugoslavijo. Precej je tudi zemljevidov, ki so nastali v okviru INV, in njegovih predhodnikov. V glavnem so to zemljevidi, izdelani za potrebe mirovnih konferenc po prvi in drugi svetovni vojni ter zemljevidi, katerih vsebine se nanašajo na slovenske manjšine v zamejstvu ali manjšine na območju današnje Republike Slovenije. Z digitalizacijo gradiva in omogočanjem prostega dostopa do tega gradiva želimo širiti krog uporabnikov.

mindoc_{EU}

Manjšinski informacijski in dokumentacijski center – online arhivski sistem

V okviru mednarodnega projekta MINDOC (2011–2013), ki je bil skupna produkcija Inštituta za narodnostna vprašanja in Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu in ga je vodil dr. Danijel Grafenauer, se je začela digitalizacija redkih in dragocenih gradiv. V okviru projekta je bilo digitaliziranih več kot 200.000 strani iz časopisov in drugih periodičnih publikacij. Iz teh se je »izrezalo« več kot 70.000 posameznih člankov, ki se jih je prebralo s programom OCR in bibliografsko obdelalo, nato pa je bilo izbranih 2.000 ključnih člankov, ki so dodatno opremljeni s povzetki v obeh jezikih. Celotno gradivo je dostopno na spletni strani <http://www.mindoc.eu/>

Souveränität und ethnische Politik: Beiträge zur Geschichte der Slowenen in Österreich 1945–1976. 2004. Janko Pleterski. Klagenfurt: Wieser, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi: izziv za manjšinsko pravo. Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11.–12. april 1997. 1999. Ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

1.3.3 Izobraževalna dejavnost

Izobraževanje oz. prenos znanja predstavlja pomembno dejavnost Inštituta za narodnostna vprašanja in se izkazuje zlasti na področju usposabljanja mladih raziskovalcev in vključevanja raziskovalcev v pedagoške procese visokošolskih organizacij v Sloveniji. V pedagoške procese na različnih slovenskih fakultetah je običajno vključena četrtna raziskovalcev INV.

Število novih mladi raziskovalcev na Inštitutu za narodnostna vprašanja:

obdobje	število
2010-2015	1
2005-2009	5
2000-2004	3
1995-1999	4

Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji: vademekum.
1999. Miran Komac.
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

Na meji, med jeziki in kulturami: širjenje slovenskega jezika v Kanalski dolini.
2002. Nataša Komac.
Kanalska dolina: Slovenski raziskovalni inštitut:
Slovensko kulturno središče Planika,
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

Oktobra 2013 je na INV ob sodelovanju treh slovenskih zamejskih inštitutov – Slovenskega znanstvenega inštituta iz Celovc in Inštituta Urban Jarnik iz Celovca ter Slovenskega raziskovalnega inštituta iz Trsta – s financiranjem ARRS stekel triletni temeljni raziskovalni projekt *Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi, ki ga vodi dr. Vera Kržišnik-Bukić*. Glavni namen in cilj projekta je s proučevanjem relevantnih družboslovnih in kulturoloških kazalcev podati podobo mlade generacije v sosednjih državah, ki jo v določeni meri opredeljuje pripadnostna vez s celotno kulturo slovenstva. Pomemben cilj raziskave je prepoznati podobnosti in razlike med mladimi v vsakem od štirih zamejstev (v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem), pri čemer se primerjalni pristop nanaša na izbrane vidike, npr.: kako so mladi vključeni v kulturne, družbene, socialne aktivnosti; kakšna je njihova jezikovna dejavnost na individualni in institucionalni ravni; kakšne so njihove percepcije in stališča do jezika, kulture, do lastne etnične skupnosti in do države, v kateri živijo. Rezultati analize izbranih spremenljivk bodo pokazatelj stanja slovenske manjšine v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem in pokazatelj trendov, ki jih kaže upoštevati pri načrtovanju in oblikovanju politik, ki vodijo v ohranjanje slovenskih manjšin v zamejstvu, v njihovo moč in enakopravno vključevanje v družbeno-ekonomsko življenje v okolju, kjer živijo.

1.3.4 Publicistična dejavnost

Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies/ Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja

Revija, je začela izhajati leta 1960, objavlja znanstvene prispevke tujih in domačih avtorjev s področja etničnih študij, s posebnim poudarkom na manjšinskih študijah. Revija posveča posebno pozornost etničnim in manjšinskim vprašanjem na območju, ki ga lahko imenujemo alpsko-jadransko-panonski prostor in primerjalnim študijam, ki so povezane s tem območjem. Treatises and Documents/Razprave in gradivo je osrednja revija na področju etničnih študij v Sloveniji in predstavlja stično točko za vse raziskovalce, ki se ukvarjajo s tem področjem v Sloveniji in zamejstvu.

V 55. letih obstoja je revija nekajkrat spremenila svojo podobo.

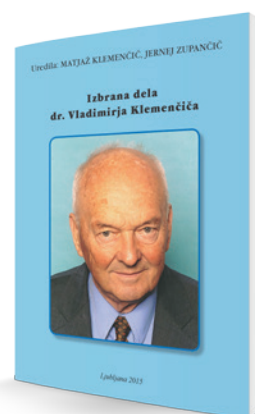
Že od samega začetka izhajanja so zaradi večje razpoznavnosti, branosti in možnosti citiranja avtorjev v tujini prispevki v reviji večjezični. Ti v zadnjih letih posegajo predvsem na področja migracijskih, etničnih in mirovnih študij, študij memorije, zgodovinopisja, socialne psihologije, prava ter komunikologije. Revija izide dvakrat letno.

Glavni uredniki so bili vse do prve polovice devetdesetih let hkrati tudi direktorji INV: Drago Druškovič (1960–1976), Janko Jeri (1979–1980), Silvo Devetak (1981–1988), Miran Komac (1990–1991) in Vera Klopčič (1992–1993). Od takrat dalje pa so urednikovali Boris Jesih (1994–2009 in 2013), Sara Brezigar (2009–2011, 2013 in 2015–), Mojca Medvešek (2011 in 2012) in Janez Pirc (2012 in 2014).

*Predstavitve
zgodovina, več kot pol
stoletja stare in vplivne
znanstvene publikacije
s področja etničnih
študij ter izzivi revije
v zadnjem desetletju,
27. februar 2015,
Mestni muzej Ljubljana
(od leve proti desni:
dr. Boris Jesih,
dr. Janez Pirc
in dr. Sara Brezigar)*

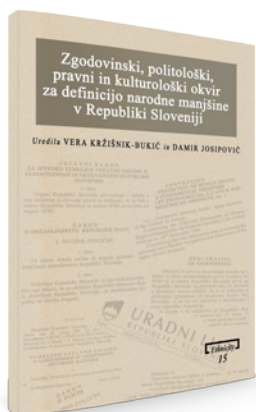
*Klemenčič, Vladimir, 1926–2013.
2015. Izbrana dela dr. Vladimira Klemenčiča.
Ur. Matjaž Klemenčič in Jernej Zupančič.
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja*

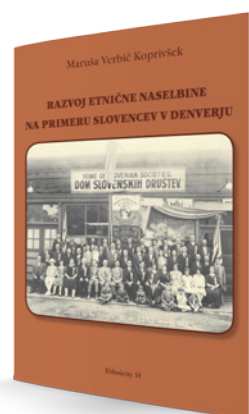
Knjižna zbirka Etničnost/Ethnicity – knjižna serija o etničnosti in nacionalizmu

Današnji urednik knjižne zbirke, ki je nastala leta 1991, je Danijel Grafenauer.

2014

Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji
Uredila Vera Kržišnik-Bukić in Damir Josipovič
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

2014

Razvoj etnične naselbine na primeru Slovencev v Denverju
Maruša Verbič Koprivšek
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

2012

Confini e missioni; I dilemme della delimitazione del confine sloveno-croato in Istria nella bufera militare, politica, diplomatica e dei servizi segreti nella seconda guerra mondiale (Naslov izvirnika: Meje in misije. Dileme slovensko-hrvaške razmejnitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem meteu II. svetovne vojne)
Samo Kristen
Trieste: Mladika;
Ljubljana: Društvo 2000 in Inštitut za narodnostna vprašanja

2011

Zgodovina skupnosti slovenskih Američanov v Pueblu, Kolorado
Matjaž Klemenčič
Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta;
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, Mednarodna knjižna zbirka Zora

2010

Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?: Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji
 Uredili: Mojca Medvešek in Romana Bešter
 Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

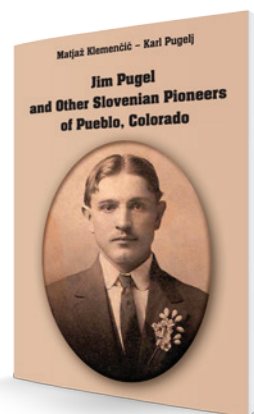
2010

Ethnos und Politik: was wollen die Kärntner Slowenen?
 Boris Jesih
 Klagenfurt/Celovec, Wien/Dunaj: Drava;
 Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

2010

A shared vision: intercultural dialogue – a global paradigm to promote linguistic and cultural diversity
 Urednica Sonja Novak Lukanovič
 Ljubljana: Slovene National Commission for UNESCO;
 Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

2009

Jim Pugel and Other Slovenian Pioneers of Pueblo, Colorado
 Matjaž Klemenčič, Karl Pugelj
 Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

2003

Koroški plebiscit 1920: poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu = Kärntner Volksabstimmung 1920: Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes 'Kärntner Volksabstimmung'
 Janko Pleterski
 Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije;
 Inštitut za narodnostna vprašanja

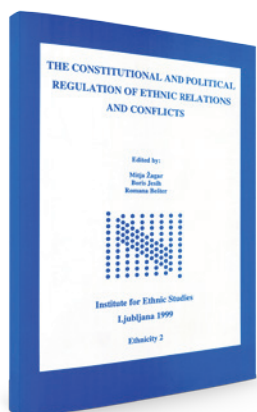
2000

Avstrija in njeni Slovenci: 1945-1976
Janko Pleterški
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

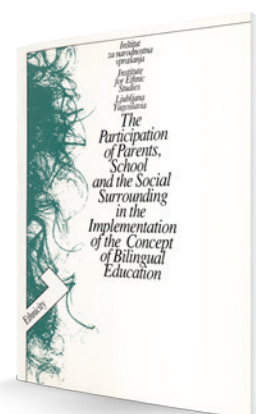
1999

*Blizu polnega kroga tega sveta:
ameriški Indijanci med preteklostjo in sedanjostjo*
Irena Šumi
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

1999

*The constitutional and political regulation
of ethnic relations and conflicts*
Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

1991

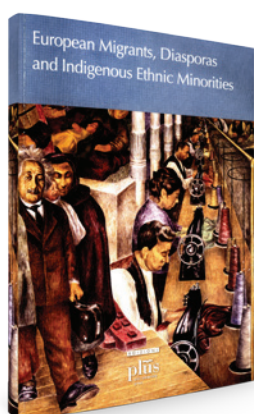
*The participation of parents, schools
and the social surrounding in the implementation
of the concept of bilingual education*
Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič
Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja

**Publikacije sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja, izdane pri drugih založbah
(1990 - 2015)**

*Cazinska buna 1950. :
od istine ka pravdi. 2013. Vera Kržišnik Bukič
(ur. Alisa Tatarevič), Nova, dopolnjena izdaja.
Cazin: Kulturni centar Cazin*

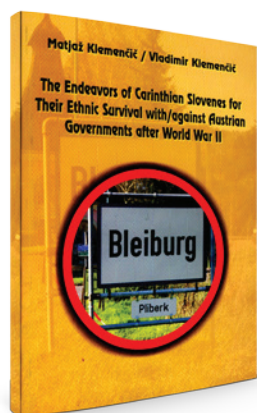
*Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik:
Zwischen Assimilierungsdruck und dem Einsatz
für die Umsetzung der Minderheitenrechte.
2010. Matjaž Klemenčič in Vladimir Klemenčič.
Celovec; Ljubljana;
Dunaj: Mohorjeva založba.*

*European migrants, diasporas
and indigenous ethnic minorities.
2009. Ur. Matjaž Klemenčič in Mary N. Harris.
Pisa: Edizioni Plus, cop.*

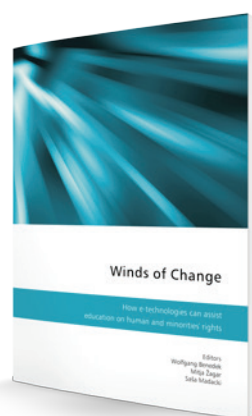
*Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo
Bazovica. 2008. Barbara Riman in Kristina Riman. Ur. Marija Riman.
Rijeka: Slovenski dom Kulturno, prosvetno društvo Bazovica.*

The endeavors of Carinthian Slovenes for their ethnic survival with / against Austrian governments after World war II: selected chapters.
2008. Matjaž Klemenčič in Vladimir Klemenčič;
Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva.

Winds of change: how e-technologies can assist education on human and minorities' rights.
2008. Ur. Wolfgang Benedek, Mitja Žagar, Saša Madacki.
Sarajevo: Human Rights Centre, University of Sarajevo;
Graz: ETC – European Training and Research Centre
for Human Rights and Democracy

Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni: izbrana poglavja.
2006. Matjaž Klemenčič in Vladimir Klemenčič.
Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba

*Auf der Suche nach hybriden Lebensgeschichten:
Theorie – Feldforschung Praxis.*
2005. Ur. Elka Tschernokoshewa,
Marija Jurič Pahor. Münster;
New York [etc.]: Waxmann

Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije.
(Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu
ter mednarodno priznanje Slovenije).
2005. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
Arhivsko društvo Slovenije; št. 20

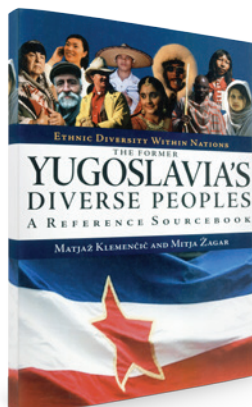

Manjšine in čezmejno sodelovanje v prostoru Alpe-Jadran: verzija v slovenskem jeziku.

2004. Ur. Sonja Novak Lukanovič.
Trento: Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria,
Autonome Region Trentino-Südtirol

*Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken
a két világháború között.*

2004. Attila Kovács.
Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet

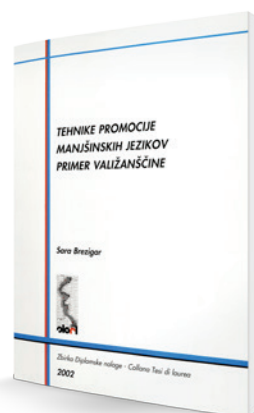

*The former Yugoslavia's diverse peoples:
a reference sourcebook.*

2004. Matjaž Klemenčič in Mitja Žagar.
Santa Barbara, Ca.: ABC-CLIO

*Tehnike promocije manjšinskih jezikov:
primer valižanščine.*

2002. Sara Brezigar.
Zbirka Diplomске naloge/Collana Tesi di laurea.
Trst: Slovenski raziskovalni inštitut

Kocine zgodovine.

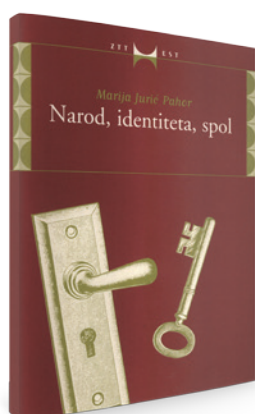
2002. Marko Zajc.
Nova Gorica: Masovna, zavod neinstitucionalne kulture

Slovensko izseljenstvo:
zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice.
2001. Ur. Milica Trebše-Štolfa in Matjaž Klemenčič.
Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica

Kultura, etničnost, mejnost:
konstrukcije različnosti v antropološki presoji.
2000. Irena Šumi.
Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU

Narod, identiteta, spol.
2000. Marija Jurić-Pahor.
Trst: Založba tržaškega tiska

Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike
ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado,
in v San Franciscu, Kalifornija.
1999. Matjaž Klemenčič. Celovec;
Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba

Pogovori s koroškimi Slovenci:
o etnični identiteti, slovenščini, dvojezični vzgoji in samopodobi.
1998. Simona Zavratnik Zimic.
Celovec, Ljubljana;
Dunaj: Mohorjeva družba

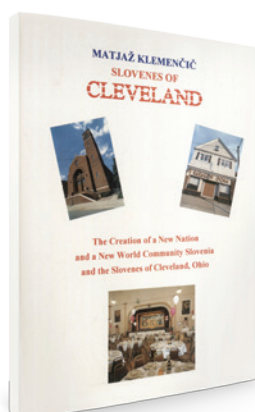
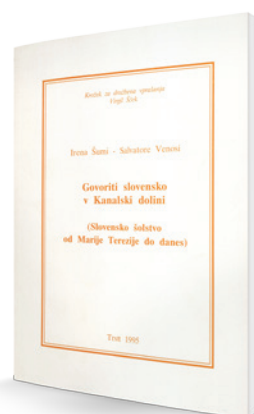
*Prilog programu za Bosnu:
polazišta za rešavanje bosanskog pitanja.
1997. Vera Kržišnik-Bukić.
Ljubljana: samozaložba*

*Bosanski identitet između prošlosti i budućnosti.
1997. Vera. Kržišnik-Bukić.
Sarajevo: Bosanska knjiga*

*Etnični fraternalizam v priseljenjskih deželah:
referati s simpozija Razvoj in pomen fraternalističnega
gibanja in fraternalističnih organizacij med priseljenci
v priseljenjskih državah.
1996. Ur. Matjaž Klemenčič.
Prispevki s simpozija Razvoj in pomen fraternalističnega
gibanja in fraternalističnih organizacij med priseljenci
v priseljenjskih državah,
Maribor, 18–21. maj 1994.
Maribor: Pedagoška fakulteta.*

*Govoriti slovensko v Kanalski dolini:
slovensko šolstvo od Marije Terezije do danes.
1995. Irena Šumi in Salvatore Venosi.
Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček*

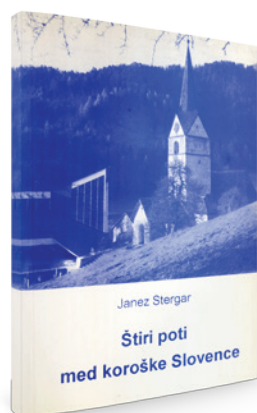
*Slovenes of Cleveland:
the creation of a new nation and a new world community:
Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio.
1995. Matjaž Klemenčič.
Novo mesto: Dolenjska založba;
Ljubljana: Scientific Institute of the Faculty of Art*

Slovenci v Avstrijski zvezni deželi Štajerski = Slovenen im Bundesland Steiermark: zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Mariboru. 1994. Ur. Boris Jesih, Narodne manjšine; 3. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Izhodišča za novo organiziranost slovenske kulture: modeli organiziranja in upravljanja v kulturi. 1994. Mitja Žagar. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Štiri poti med koroške Slovence. 1994. Janez Stergar. Ljubljana: Klub koroških Slovencev

Cazinska buna: 1950. 1991. Vera Kržišnik-Bukić. Sarajevo: Svjetlost

Tečaj slovenskega jezika v Kanalski dolini, 1987-1990. 1990. Irena Šumi in Salvatore Venosi. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut.

1.3.5 Delo v javnem interesu

Inštitut za narodnostna vprašanja je bil vedno središče srečevanj zamejskih raziskovalcev in mesto, kjer so se srečevali posamezniki, člani različnih društev, ki so s svojim delovanjem povezana z narodnostnimi, manjšinskimi in mejnimi vprašanji.

Društva, ki imajo danes, ali pa so imela še v bližnji preteklosti, sedež na Erjavčevi 26:

Klub koroških Slovencev

Klub koroških Slovencev v Ljubljani je bil ustanovljen po zboru koroških pregnancev v Sloveniji jeseni 1928 in od tedaj – z izjemo vojnih let – deluje neprekinjeno. Med njegovimi znanimi predsedniki so bili Julij Felaher, Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, Lojze Ude, Bogo Grafenauer in Stane Uršič.

Njegov osnovni namen je spodbujanje zanimanja za zgodovino in sodobni položaj zamejskih Slovencev, posredovanje kulturnih izmenjav med zamejstvom in osrednjo Slovenijo. Jeseni 1998 je klub obudil organizacijo »Koroških kulturnih dni« v Ljubljani, ki jih zadnja leta organizira partnersko Društvo slovensko-avstrijskega prijateljstva. Za svojo več desetletno dejavnost v pomoč zamejstvu je Klub prejel vrsto najvišjih priznanj koroških slovenskih organizacij, nazadnje Tischlerjevo nagrado leta 2007. Predsednik Kluba koroški Slovencev je nekdanji sodelavec Inštituta Janez Stergar; tajnik pa Danijel Grafenauer, sodelavec INV.

Klub tržaških Slovencev

Marca leta 2003 so Tatjana Dolhar, Boris Gombač, Boris Kobal, Peter Malalan, Ana Martelanc in Stelio Rakar ustanovili Klub tržaških Slovencev.

Osnovni cilj delovanja kluba je povezovanje Slovencev v zamejstvu s širšim slovenskim kulturnim prostorom. Prevladujoče aktivnosti kluba pa so predstavitve knjig in njihovih avtorjev s Tržaškega, večeri poezije, pogovori o aktualnih problemih v zamejstvu, organizacija strokovnih ekskurzij in organizacija obiskov predstav v Slovenskem stalnem gledališču v Trstu.

V preteklosti sta bila predsednika kluba Igor Škamperle in Sergij Stepančič, sedanji predsednik kluba pa je Stelio Rakar.

Društvo za uporabno jezikoslovje

Društvo za uporabno jezikoslovje je bilo ustanovljeno in registrirano leta 1977. V času svojega obstoja je organiziralo številna predavanja domačih in tujih strokovnjakov ter sodelovalo pri organizaciji konferenc in kongresov Slavističnega društva Slovenije ter Društva slovenskih sociologov. Posamezni člani društva so sodelovali tudi na konferencah Društva za tuje jezike, Društva slovenskih psihologov ter konferencah in kongresih drugih društev za uporabno jezikoslovje v posameznih republikah nekdanje Jugoslavije. DUJS je vodilo Predsedstvo Zveze društev za uporabno jezikoslovje Jugoslavije v času med 1988–1990. Junija leta 1991 je društvo postalo član AILA-e. Predsednica društva je Sonja Novak Lukanovič.

Društvo slovensko-avstrijskega prijateljstva

Društvo slovensko avstrijskega prijateljstva je bilo ustanovljeno v Ljubljani leta 1992 z namenom razvijati dobrososedske odnose in sodelovanje med Republiko Slovenijo in Republiko Avstrijo, vzpodbujati izmenjavo na šolskem, kulturnem, športnem in gospodarskem področju in prispevati k razvoju neinstitucionalnih stikov izven ustaljenih političnih partnerjev. Predsednik društva je Lovro Sodja.

Romski akademski klub

Skupina mlajših romskih izobražencev je leta 2008 med svetovnim romskim festivalom Khamoro v Pragi ustanovila društvo z imenom Romski akademski klub (RAK). V prvih letih svojega delovanja so imeli sedež na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Namen društva je delovati na področju osveščanja pripadnikov romskega naroda in Sintov o pomenu znanja in izobraževanja, skrb za promocijo in ohranjanje identitete in narodnih posebnosti pripadnikov romskega naroda in Sintov, posebej romskega jezika in kulture ter promocija kulture sožitja in strpnosti. Predsednica Romskega akademskega kluba je Tina Friedreich.

Društvo za proučevanje demokracije in medetničnih odnosov

Društvo je bilo ustanovljeno leta 1997 z namenom, da skrbi za »proučevanje medetničnih odnosov« in promocijo »pluralizma kot temeljne vrednote moderne družbe.« Na pobudo Mitje Žagarja so ga ustanovili takratni člani študentskega raziskovalnega projekta (večinoma dodiplomski in podiplomski študenti Fakultete za družbene vede, Filozofske fakultete, Pedagoške fakultete, Pravne fakultete in Visoke šole oz. Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani), ki so se jim pozneje pridružile še študentke Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem. Od treh začetnih sekcij, ki so se ukvarjale s proučevanjem ustavnega urejanja varstva manjšin in medetničnih odnosov v ustavah držav sveta (Ustavni projekt »Aristotel«), s proučevanjem razvoja mednarodnopravnega varstva manjšin ter dvostranskih (bilateralnih) in večstranskih (multilateralnih) pogodb o varstvu manjšin ter s tematiko položaja in varstva romskih skupnosti (v Sloveniji in širše), ves čas kontinuirano deluje in se razvija ustavni projekt, v okviru katerega je bilo analiziranih (glede urejanja medetničnih odnosov in varstva narodnih manjšin ter urejanja človekovih pravic in svoboščin) več kot sto ustav držav sveta.

*Istrsko vprašanje:
Iz zgodovine slovensko-hrvaške razmejitve v Istri.
2002. Samo Kristen.
Ljubljana: Društvo 2000;
Inštitut za narodnostna vprašanja*

*Varstvo manjšin:
uvodna pojasnila & dokumenti.
2002. Ur. Miran Komac in Dean Zagorac.
Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije,
Inštitut za narodnostna vprašanja*

Od Manjšinskega instituta
do Inštituta za narodnostna
vprašanja (1925–2015) –
Ob devetdesetletnici začetkov
institucionaliziranega
preučevanja etnične
problematike na Slovenskem

Samo Kristen

2.1 Manjšinski institut (1925–1941)

2.1.1 Prvi februar 1925, rojstni datum Manjšinskega instituta v Ljubljani

V nedeljo, 1. februarja 2015, je minilo natančno devet desetletij od dne, ko je bil prav tako v nedeljo, 1. februarja 1925, ustanovljen Manjšinski institut v Ljubljani (MI). Njegovemu rojstvu je botrovalo pet narodnoobrambnih organizacij tedanje slovenske civilne družbe: Ciril-Methodova družba (CMD), Jugoslovanska matica (JM), Jadranska straža, Slovenska straža in Gosposvetski zvon. V celotnem obdobju njegovega delovanja med obema vojnama je bil na čelu inštituta Vinko Zorman (1891–1979), ki je bil hkrati tudi njegov osebni ustanovitelj. Rojena v premožni trgovski hiši v Šiški sta z bratom Ivanom (1889–1969) že od mladosti razpolagala s precejšnjimi finančnimi sredstvi. Nasploh sta oba brata, znana po svojem mecenstvu, pustila neizbrisan pečat v kulturnem in znanstvenem življenju Ljubljane; starejši kot ravnatelj Narodne galerije v obdobju 1918–1950, mlajši kot ustanovitelj Manjšinskega instituta, enega izmed najstarejših tovrstnih inštitutov v Evropi.

Poleg vodje in ustanovitelja MI, ki je posebej inštitut do te mere, da je pod nazivom »Zormanov inštitut« našel pot celo v slovensko leposlovje,³ je zamisel institucionalnega proučevanja narodnostnih vprašanj na Slovenskem v enaki ali še večji meri personificiral drugi osebni soustanovitelj MI, ing. Janko Mačkovšek (1888–1945). Širok kontinuitetni lok, povezan z dejavnostjo te, 1. februarja 1945 v koncentracijskem taborišču Dachau tragično preminule osebnosti, je Janez Stergar v leta 1995 izdani jubilejni publikaciji ponazoril takole: »Mačkovškova ideja ob ljudskem štetju leta 1910 o ureditvi stalnega obrambnega muzeja se je uresničevala in razvijala preko izida zemljevida z etničnimi mejami leta 1913, Obrambnega oziroma Manjšinskega muzeja Jugoslovanske maticе, 'našega' MI, posredno tudi partizanskega ZI⁴ in vse do današnjega INV.«⁵

Nemški zgodovinar Rolf Wörsdörfer, ki je v svojem, leta 2004 izdanem delu o »konstrukciji in artikulaciji nacionalnega« v jadranskem obmejnem prostoru, eno izmed poglavij posvetil prav Manjšinskemu institutu, je v zvezi z zgodnjo letnico njegovega osnovanja zapisal: »Ustanovitev Manjšinskega instituta v Ljubljani, do katere je po pričevanju Vinka Zormana prišlo 1. februarja 1925, stoji na začetku dolge tradicije slovenske manjšinske politike, ki preko druge svetovne vojne sega vse v današnji čas.«⁶

³ Bogdan Novak je v družinskem romanu *Lipa zelenela* je v literarnem liku Vanča Godine upodobil osebno izkušnjo lastnega očeta, slavista in etnologa Vilka Novaka, ki naj bi mu vodstvo »Zormanovega inštituta« pri oblasteh uredilo potni list za zbiranje podatkov o narodnostnem in kulturnem življenju slovenske manjšine na Madžarskem. »Janez Sever je Čermelju in Zormanu razložil, kako koristno bi bilo, če bi inštitut dobival več podatkov o Slovencih na Madžarskem. Za to pa bi potrebovala nekoga tam, da bi stalno zasledoval narodnostno in kulturno življenje ter o njem zaupno poročal. Predlagal je, da bi bil to Vanč Godina, ki namerava študirati v Pešti arheologijo. Sprva sta bila Čermelj in Zorman nezaupljiva do tega predloga, kajti Inštitut je bil čisto zasebna stvar, ki ni bila za vsaka ušesa. Če bi se izvedelo zanj, bi pri oblasteh lahko nastale težave. Ko pa je Sever dodal, da je Vančev pokrovitelj dr. Avgust Pavel, sta pokazala več zaupanja in obljubila, da bosta poskrbela za potni list«. Bogdan Novak: *Lipa zelenela je: Slovenska saga. Goljufive sanje. Peta in šesta knjiga. ČZP Enotnost, Ljubljana 1995, str. 405–406.*

⁴ Kratica za Znanstveni institut.

⁵ Janez Stergar: *Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja. INV, Ljubljana 1995, str. 8–9.*

⁶ Rolf Wörsdörfer: *Krisenherd Adria 1915–1953. Konstruktion und Artikulation des Nationalen im italienisch-jugoslawischen Grenzraum. Schöningh, Paderborn, München, Wien, Zürich 2004, str. 207.*

Vinko Zorman

Vir: Janez Stergar:
Sedem desetletij
ljubljskega Inštituta
za narodnostna vprašanja.
Ljubljana: Inštitut za
narodnostna vprašanja,
1995, str. 12.

V tem pogledu je imel Wörsdörfer vsekakor prav; z ustanovitvijo MI v sredini dvajsetih let so bili njegovi ustanovitelji na sami prebojni konici takratnih evropskih trendov in kar je morda še pomembneje – institucionalno podprta tradicija proučevanja narodnostnih problemov je bila prekinjena le v letih 1941–1943, pa tudi takrat, v letih vojne in težavnih okupacijskih razmer, so predvojni sodelavci MI izdelovali elaborate, namenjene pripravi strokovne argumentacije za povojno mirovno ureditev.

V zvezi z narodnoobrambnim kontekstom ustanovitve MI je nadalje treba opozoriti na dejstvo, ki do določene mere pojasnjuje, čemu je bil osnovan ravno leta 1925. V tem letu se je namreč dopolnilo pet let od izgube koroškega plebiscita in pet let od rapalskega diktata, ki je v letu 1920 »razkosal Slovenijo, ne da bi ga potrdil jugoslovanski parlament«. ⁷

Manjšinski inštitut je nastal na interesnem stičišču dveh, takrat še vedno odprtih ozemeljskih vprašanj, jadranskega in koroškega, kar se je odražalo ne le v imenu Gosposvetskega zvona in Jadranske straže, temveč tudi v temeljnem poslanstvu ostalih treh ustanoviteljic. ⁸ Tako so sodelavci MI že nekaj mesecev po odprtju MI sodelovali pri postavitvi razstav, posvečenih plebiscitni izgubi Korotana. Glede na to, da je bila osrednja Koroška razstava v Narodnem domu v Ljubljani med vsemi največja, je bil tudi prvi obsežni članek o MI v takratnem slovenskem tisku posvečen njej. Članek, karakteristično naslovljen Organizacija domovinske ljubezni, je objavil Slovenski narod dne, 13. oktobra 1925, pričel pa se je z ugotovitvijo, da je Koroška razstava v Narodnem domu »zopet podčrtala važnost manjšinskega inštituta v Ljubljani, ki se je po dolgem oklevanju vendarle oživotvoril«.

⁷ Cf.: Jean Baptiste Duroselle: Histoire diplomatique de 1919 à nos jours. Dalloz, Paris 1971, str. 24.

⁸ Wörsdörfer v tej zvezi upravičeno govori o petih »iredentističnih združenjih«. Op. cit., str 207. Ob tem velja omeniti, da je začetni inventar MI, knjige, zemljevidi in arhivalije, izviral iz predhodnega fundusa Odseka za okupirano ozemlje Narodnega sveta v Ljubljani in še »nekaterih drugih teles, o čemer pričajo žigi in signaturne številke gradiva, ki ga danes hranimo na INV«. Janez Stergar: Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja. INV, Ljubljana 1995, str. 12.

Janko Mačkovšek

Avtor: Josip Pogačnik,
Vir: Zbirka upodobitev
znanih Slovencev NUK,
URN:NBN:SI:
IMG-A0P6R26K,
<http://www.dlib.si>.

MI je prvih pet let deloval v poslopu Jadranske banke, na takratni Šelenburgovi 7/II nasproti glavne ljubljanske pošte, po ukinitvi Jugoslovanske matice pa se je preselil v podaljšek stanovanja dr. Lava Čermelja (1889–1980) na Dvořakovo 6/II. Kot rečeno, so tudi po samorazpustitvi inštituta ob italijanski okupaciji Ljubljane nekateri njegovi sodelavci še naprej nadaljevali s študijsko dejavnostjo, in sicer na obeh straneh ideološke in politične ločnice, ki je delila slovenske politične sile v času druge svetovne vojne. V ljubljanskem krogu okoli Janka Mačkovška, ene izmed osrednjih osebnosti legalističnega in protirevolucionarnega tabora, zvestega vladi Kraljevine Jugoslavije v Londonu, je bila tako v letih 1941–1943 izdelana cela vrsta študij, elaboratov in spomenic, v katerih so bila poleg bodočih meja obravnavana zlasti vprašanja, kako ob »prevratu«, torej v trenutku osvoboditve postopati s t. i. »tujerodci«. V tem pogledu je bilo sprejeto talionsko načelo. Množičnemu izseljevanju tistih Slovencev, ki po ocenah nemških oblasti niso bili primerni za ponemčenje, naj bi po vojni sledila množična izselitev nemške manjšine.⁹

Pravzaprav so si bila stališča, ki sta jih v pogledu povojne usode nemške manjšine zavzemala oba v državljanski spopad zapletena tabora, presenetljivo podobna, le da jih je blok zastopnikov predvojnih meščanskih strank, združenih v Slovenski zavezi, formuliral že v letih 1941–1943, partizanska stran pa šele po ustrezni odločitvi drugega zasedanja AVNOJ-a v Jajcu, torej v letu 1944. Prav tako ni mogoče spregledati dejstva, da so med tistimi, ki so na obeh straneh artikulirali tovrstna stališča, pomembno vlogo imeli predvojni sodelavci MI v Ljubljani.¹⁰

Začetek novega obdobja v zgodovini institucionalizacije slovenske znanstvene skupnosti bi lahko postavili v sam začetek leta 1944. Takrat je bil namreč na podlagi posebnega sklepa, ki ga je 7. januarja sprejel Izvršni odbor Osvobodilne fronte (IO OF) v Kočevskem Rogu ustanovljen partizanski Znanstveni inštitut pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte (ZI IOF; v nadaljevanju ZI).

⁹ »Okupatorji so nam pokazali s svojim barbarskim postopanjem pota in sredstva, s katerimi jim moramo povrniti milo za drago, in to v taki meri, da si bodo za vedno zapomnili našo osveto...« je bilo, na primer, rečeno v elaboratu Vojna škoda in nje poravnava iz zaplenjene tuje imovine z dne 15. decembra 1942. Tone Ferenc: Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno. V: »Nemci« na Slovenskem 1941–1955, ur. Dušan Nečak, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana 2002, str. 115.

¹⁰ O dejavnosti sodelavcev MI v času druge svetovne vojne natančneje: Samo Kristen: Specialistično proučevanje zakonsko zaščitene narodnostnih manjšin v Sloveniji do obdobja državne osamosvojitve. Zgodovinski pregled. Razprave in gradivo, 45, 2004, str. 46–49.

ZI, ki je v svoje delovanje vključeval tudi zamejske sodelavce, je bil hkrati tudi institucionalni zametek dveh bodočih znanstvenih inštitutov, Inštituta za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani (INV UL), torej današnjega INV, in Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, leta 1989 preimenovanega v Inštitut za novejšo zgodovino. Bil je dejansko neposredni predhodnik današnjega INV, ki ne razpolaga le v celoti s knjižnico predvojnega MI in delno tudi s knjižnim fondom ZI, temveč tudi sicer nadaljuje s tradicijo proučevanja narodnega vprašanja na Slovenskem, na institucionalni ravni, začeto leta 1925.

V primerjavi s predvojnimi, kadrovsko in prostorsko utesjenim Manjšinskim inštitutom je današnji Inštitut za narodnostna vprašanja javni raziskovalni zavod, ki se od predvojnega MI razlikuje ne le statusno, organizacijsko in programsko, temveč tudi po neprimerno širše razprti, multidisciplinarni in interdisciplinarni naravi svojih raziskovalnih in znanstvenih usmeritev. Zlasti pa se od svojega predhodnika loči tudi po bistveno večji transparentnosti svojega javnega delovanja. Predvojni MI, v slovenski družinski sagi Bogdana Novaka nekoliko pretirano apostrofirani kot »čisto zasebna stvar«, ki ni za čisto »vsaka ušesa«,¹¹ je bil zaradi nekaterih čezmejnih aspektov svojega delovanja vendarle ustanova, ki so jo poleg primorskih in koroških emigrantov obiskovali tudi vodilni pripadniki predvojne antifašistične narodnorevolucionarne organizacije TIGR. Ko je bil, na primer, Ivo Grahor, leta 1942 v Dachau umrli Kosovelov prijatelj, oktobra 1929 zaradi komunističnih dejavnosti zaprt in zaslišan na ljubljanski policiji, je med tistimi osebnostmi, ki lahko jamčijo o njegovi »nacionalni zanesljivosti« navedel v prvi vrsti tri naslednje priče: »Ravnatelj Mahkota pri Jugoslovanski matici v Ljubljani, dr. Pretnar, predsednik Jugoslovanske matice, ravnatelj Manjšinskega inštituta Zorman«. ¹² Grahor, ki se je leto prej skupaj z Danilom Zelenom udeležil tečajnega kongresa primorskih študentov v Cvetrožu na Goriškem, je prav gotovo vedel, da je sedež Jugoslovanske matice na Šelenburgovi 7, na istem naslovu pa je bil do leta 1931 lociran tudi Manjšinski inštitut, ki mu je Jugoslovanska matica v uporabo prepustila del svojih prostorov.

Šelenburgova 7 tudi kasneje ni bila čisto običajna ljubljanska адреса.¹³ To se je med drugim pokazalo še leta 1935, štiri leta zatem, ko se je po ukinitvi Jugoslovanske matice s te hišne številke odselil tudi Manjšinski inštitut. Na samem začetku pogajanj s Komunistično partijo Italije (KPI), ki so v okviru takratnih ljudskofrontnih povezav privedla do sklenitve akcijskega pakta med organizacijo TIGR in KPI, je Albertu Rejcu, Danilu Zelenu in Justu Godničju, vodilnim članom izvršnega komiteja narodno-revolucionarne organizacije Slovencev in Hrvatov v Italiji, bolj znane pod imenom TIGR, prav konspirativni naslov na Šelenbergovi 7 poslužil za začetek zaupne korespondence s tajnim sedežem KPI v Parizu.¹⁴

¹¹ Bogdan Novak: Op. cit., str. 405–406.

¹² Stanko Janež: Zapiski o rodni pokrajini. Poskus socialne in kulturne podobe Notranjske. Obzornik 83. Mesečna ljudska revija Prešernove družbe, Ljubljana 1983, str. 887.

¹³ Wörsdörferjeva navedba, po kateri naj bi se MI v biro Jugoslovanske matice na Šelenburgovi preselil šele leta 1928, je seveda napačna. (Op. cit., str. 210). Učiteljski tovariš je, na primer, že 9. julija 1925 v zvezi z inštitutsko publikacijo Carinthiacusa navajal naslednji inštitutski naslov: »Šelenburgova 7, II«. Jerca Vodušek Starič po drugi strani omenja, da je dr. Janko Pretnar leta 1927 dal ožji skupini Orjune na razpolago sobo v prostorih Jugoslovanske matice na Šelenburgovi 7, kjer naj bi ta ožja skupina imela tudi »arhiv, sestanke, skrivališče in zatočišče«. Jerca Vodušek Starič: Slovenski špijoni in SOE 1938–1942. Ljubljana 2007, str. 113.

¹⁴ Cfr.: Milica Kacin-Wohinz: Iz arhiva Komunistične partije Italije o akcijskem paktu med KPI in narodno-revolucionarnim gibanjem Slovencev in Hrvatov Julijske krajine december 1935 – marec 1936. Goriški letnik. Zbornik Goriškega muzeja. 9. Nova Gorica 1982, str. 114 (dokument št. 4).

Kljub temu da se je delovanje MI naslanjalo na široko mrežo neformalnih sodelavcev doma in čez mejo, je bilo njegovo osnovno kadrovsko jedro redno zaposlenih sodelavcev ves čas predvojnega delovanja izrazito maloštevilno. Današnjega INV tudi v tem pogledu ni mogoče primerjati z njim – sodi namreč med srednje velike javne zavode in poleg interdisciplinarne skupine šestnajstih raziskovalcev razpolaga s specializiranim informacijsko-dokumentacijskim centrom (INDOK) in seveda tudi lastno administracijo. Zlasti pa se INV od svojega predhodnika razlikuje po temeljni raziskovalni usmeritvi. Ta je v odnosu do različnih pojavnih oblik etničnosti po svoji temeljni vrednostni naravnosti vendarle v pretežni meri inkluzivna in ne ekskluzivna, kar seveda zopet odraža vključenost slovenske družbe in države v sodobni, meje suverenih držav vse bolj presegajoči proces evropske integracije in globalizacije.¹⁵

To postane še posebno očitno, če današnjo spletno predstavitev INV primerjamo s programskim letakom, naslovljenim 'Manjšinski institut' v Ljubljani« iz leta 1925.¹⁶ V njem so namreč v celoti prevladovale pretežno narodnoobrambne vsebine. Neposredno državno sosedstvo je bilo v skladu s tedanjimi razmerami in duhom časa percipirano kot eksistencialna grožnja obstoju mlade jugoslovanske države in slovenskega naroda. V letaku pa je bilo tako izrecno govora o »naši narodni fronti« in »naših nasprotnikih Italijanih, Nemcih in Madžarih.« Manjšinski institut naj bi po drugi strani v skladu s svojim programom gojil tesne stike z drugimi narodnoobrambnimi združenji in ustanovami v Jugoslaviji, pa tudi »s čehoslovaškimi, lužiskosrbskimi in poljskimi organizacijami, kot tudi s tistimi drugimi prijateljsko naravnanimi tujimi ustanovami, ki bi mogle naši stvari koristiti in jo moralno podpreti.«

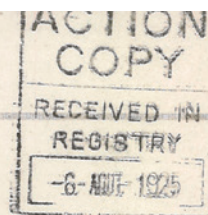
V letaku, čigar izvod je ohranjen v arhivu nekdanjega Društva narodov (DN) v Ženevi, je bil institut izrecno opredeljen kot skupna, samostojna in stalna ustanova narodno-obrambnih društev, CMD, Gosposvetskega Zvona, Jadranske Straže, JM in Slovenske Straže. Nadzorni svet MI naj bi sestavljali predstavniki ustanoviteljic, strokovni svet pa »odlični poznavalci mednarodnega manjšinskega problema in naših manjšin«. Težišče njegove dejavnosti naj bi bilo v sistematičnem in na znanstvenem proučevanju temelječem »narodno-obrambnem delu«, obsegajočem »naše manjšine slovenskega in srbohrvatskega jezika v Italiji, Avstriji in na zapadnem Madžarskem, tujerodne naselbine na ozemlju severo-zapadne Jugoslavije ter slovenske naselbine po vsem ostalem svetu«. V ta kontekst je sodilo tudi vzdrževanje in izpopolnjevanje arhiva, knjižnice in kartografske zbirke, v nazornem predočanju »resničnega stanja naših manjšin« s pomočjo statističnih tabel, diagramov in zemljevidov in v uporabi zbranega gradiva v znanstvene, informativne in propagandne namene. Arhiv naj bi skratka zbiral in hranil vse dosegljive dokumente »o zatiranju in odporu naših rojakov po tujih oblasteh in organizacijah«. Glede inštitutske knjižnice in kartografske zbirke je bilo izrecno rečeno, da »obsegata in se stalno izpopolnjujeta z vsemi publikacijami, ki se nanašajo na boj za naš narodni obstanek, na življenje naših rojakov za mejami in na tuj življenj na naši zemlji«. Knjižnica in arhiv naj bi bila na voljo vsem, ki bi ju želeli uporabljati v »znanstvene in propagandne« namene.

¹⁵ O aktualnih raziskovalnih vsebinah in inštitutskih povezavah, tudi za obdobje zadnjih petindvajsetih let, prim.: Sonja Novak Lukanovič: Devet desetletij raziskovanja na Inštitutu za narodnostna vprašanja. V: Meje slovenskega kulturnega prostora. Zbornik člankov. Svetovni slovenski kongres, Ljubljana 2015, str. 43–50. O Manjšinskemu institutu in nekaterih okoliščinah njegovega nastanka sredi dvajsetih let minulega stoletja, prim.: Samo Kristen: Skupni slovenski kulturni prostor in koncept manjšinskih kulturnih avtonomij iz sredine dvajsetih let dvajsetega stoletja. Prav tam, str. 51–60.

¹⁶ Archives de la Société des Nations (ASN), R, 41/45530/45530. Zahvaljujem se g. Jacquesu Obersonu (ONUG Office des Nations unies à Genève) za poslani dokument.

45530

„Manjšinski institut“ v Ljubljani.

„**Manjšinski institut**“ je skupna, samostojna in stalna ustanova naših narodno-obrambnih društev: Družba sv. Cirila in Metoda, Gosposvetski Zvon, Jadranska Straža, Jugoslovenska Matica in Slovenska Straža.

Namen in naloga „**Manjšinskega instituta**“ je sistematično, na znanstvenem proučevanju temelječe narodno-obrambno delo, obsegajoče naše manjšine slovenskega in srbohrvatskega jezika v Italiji, Avstriji in na zapadnem Madžarskem, tujerodne naselbine na ozemlju severo-zapadne Jugoslavije ter slovenske naselbine po vsem ostalem svetu.

Delo „**Manjšinskega instituta**“ obstoji v vzdrževanju in izpopolnjevanju arhiva, knjižnice in kartografske zbirke, v nazornem predloženju resničnega stanja naših manjšin potom statističnih tabel, diagramov in kart ter v uporabi zbranega gradiva v znanstvene, informativne in propagandne svrhe.

Arhiv „**Manjšinskega instituta**“ hrani vse dosegljive dokumente (odloke upravnih, sodnih, šolskih in drugih oblasti, slike, fotografije, letake in podobno) o zatiranju in odporu naših rojakov po tujih oblastih in organizacijah; knjižnica in kartografska zbirka obsegata in se stalno izpopolnjujeta z vsemi publikacijami, ki se nanašajo na boj za naš narodni obstanek, na življenje naših rojakov za mejami in na tuji živelj na naši zemlji.

„**Manjšinski institut**“ vodi natančen narodni kataster naših manjšin s politično občino kot najmanjšo popisno edinico. V katastru se podrobno zaznamujejo: razmerje prebivalstva po uradnem in našem štetju, narodna zavednost, vpliv šole in cerkve, občinska uprava, uradi in nastopanje uradništva, politične persekucije, naše in naših nasprotnikov kulturne in gospodarske institucije, delovanje tujih raznarodovalnih in naših obrambnih društev, volitve in volilna geometrija, socialni položaj naših rojakov itd.

„**Manjšinski institut**“ obdelja dobljene podatke tabelarično in kartografično, tako da more vsak čas podati jasno sliko položaja na naši narodni fronti in nastopiti ob ugodnem trenutku pred „Zvezo narodov“ z nepobitnimi dokazi o krivicah, ki nam jih delajo naši nasprotniki Italijani, Nemci in Madžari.

„**Manjšinski institut**“ vzdržuje najokrežje stike z ostalimi narodno-obrambnimi institucijami Jugoslavije, kakor tudi s češkoslovaškimi, lužiško-srbskimi in poljskimi. Enako tudi s takimi institucijami nam naklonjenega inozemstva, ki bi mogle naši stvari koristiti in jo moralno podpreti.

„**Manjšinski institut**“ stoji pod kontrolo „nadzorstvenega sveta“, v katerem so zastopniki zgoraj navedenih narodno-obrambnih društev, in „strokovnega sveta“, ki ga tvorijo odlični poznavalci mednarodnega manjšinskega problema in naših manjšin.

„**Manjšinski institut**“ daje svojo knjižnico in zbrano gradivo na razpolago vsakomur, kdor bi ga želel v znanstvene ali propagandne svrhe obdelati.

*Programski letak
Manjšinskega instituta,
skupaj s spremnim
dopisom Vladimirja
Mislja Ericu Colbanu*

Vir: Archives de la Société
des Nations, Genève,
R1/45530/45530.

R.1697
SOCIÉTÉ DES NATIONS. 1925 LEAGUE OF NATIONS.

MINORITY QUESTIONS.		REGISTRY	
Expedient:		Classification No.	Dossier No.
M. Nisely	The National Minorities Institute of Ljubljana	41. 45530	45530
Date: July 30, 1925	Subject: Communicate a copy of the programme of this Institute, of which the aim will be to work in the interest of the Slavonic, Slovenian and other Slavic languages in various countries		
L'UNION DE CUI ENLACEMENT EST SERVÉ AU REGISTRY.	REMETTRE CE DOCUMENT A— (En Premier lieu).	DATE	REMETTRE CE DOCUMENT A— (En second lieu).
Responses, etc. (Out Letter Book) —	M. Nisely ✓ 28.05		
	Political Section ✓ 21.05		
	M. Couvret 1925		
	H. Walker ✓ 8.9.25		
	H. Atcheson ✓ 9.5.25		
Document révisé No.	Copies envoyées pour information préalable à:—		
Index A. Index B. ☒			
Révisé.			
Imprimé.			
Distribution.			
Sur les dossiers —			
Index C. ☒			
Classé. ☒			

41/45530/45530
 MINUTE SHEET.

Mr. Colban.

I beg to attach herewith for your information, copy of the programme of the National Minorities Institute which was founded at Ljubljana on February 1st., 1925. I spoke with the Director of the Institute a Mr. Goran, who is very eager to collect material on minorities and who will, I think, supply your Section with material prepared by the Institute. I also gather from him that he intends to ask the Secretariat for some material on minorities.

The first Publication of the Institute is a booklet on the Slav minorities in Austria and the German minorities in Jugo Slavia, which has already appeared in Serb-Croat language and will shortly also appear in the French and English language.

The five Societies mentioned in the first paragraph of the programme give the necessary funds for the maintenance of the Institute. They have all the common duty to defend the national interests. The first Society "Družba sv. Cirila in Metoda" has been maintaining before the War, a large number of schools on the linguistic frontier of Slovenia, and it is still largely concerned with school questions. The second "Gospodstveni Zvon" is mainly concerned with the Agrarian questions; the third "Jadranske Straže" with the Adriatic problem; and the last two "Jugoslovenska Matice" "Slovenska Straže" with the general national problems.

The address of the above Institute is :
 LJUBLJANA,
 Selenburgova ul 7.

Very interesting. If you agree, I would send this to the Registry to be entered.
 30.7.1925.
 L.T. (OVER)

41/45530/45530

Translation from the Slovenian.

"National Minorities Institute" at Ljubljana.

The "National Minorities Institute" is an independent and permanent institution. It belongs jointly to the following societies: (Družba sv. Cirila in Metoda, Gospodstveni Zvon, Jadranske Straže, Jugoslovenska Matice and Slovenska Straže).

The aim and the duty of the N.M.I. shall be to work systematically in the interest of the minorities of the Slovenian and Serb-Croatian language in Italy, Austria, Western Hungary, in foreign colonies on the territory of north-western Jugoslavia, and in the Slovenian Colonies in the rest of the world.

The N.M.I. shall keep an archive, a library and cartographical collections. It shall try to present a true picture of the situation of our minorities by means of statistical tables, diagrams and maps. The collected material shall be used for scientific purposes and for the purpose of information and propaganda.

The archives of the N.M.I. shall contain all obtainable documents (decrees of administrative, judicial, scholastic and other authorities, pictures, photographs, leaflets, etc.) concerning the oppression of our nationals by foreign authorities and organisations. The library and cartographical collection shall contain all publications with regard to the defence of our national interests, the life of our nationals outside the frontiers, and to the foreign elements in our country.

The N.M.I. shall keep a complete register of our minorities, the smallest political entity being a Commune. The register shall contain details with regard to: official and unofficial statistical data of the population, national

2.

consciousness, the influence of school and church, communal administration, authorities and the behaviour of the officials, political persecutions, cultural and economic institutions, the work of foreign societies whose aim is to denationalise our elements and our societies, elections, electoral geometry, social situation of our nationals abroad, etc.

The N.M.I. shall study systematically the collected material and prepare tables and maps, in order to be able to give, at any moment, a true picture of the situation at our national frontiers and to furnish in due time to the League of Nations proofs of injustice done to our nationals by Italians, Germans and Hungarians.

The N.M.I. shall keep in closest touch with other Yugoslav institutions who have a similar aim, ~~with~~ the Czechoslovak, the Lusitanian and the Polish ones, as well as with other foreign institutions friendly to us which may help our aims.

The N.M.I. shall be under the control of a Control Board composed of the above-mentioned societies, and of a Board of Experts consisting of experts in international minorities problem and our minorities questions.

The library and the collected material of the N.M.I. shall be at the disposal of all those who may use it for scientific or propaganda purposes.

Hkrati naj bi MI vodil natančen narodnostni kataster »naših manjšin« s »politično občino kot najmanjšo popisno edinico.« Iz tega katastra naj bi bilo razvidno zlasti »razmerje prebivalstva po uradnem in našem štetju,« nadalje »narodnostna zavednost, vpliv šole in cerkve, občinska uprava, uradi in nastopanje uradništva, politične persekucije, naše in naših nasprotnikov kulturne in gospodarske institucije, delovanje tujih raznarodovalnih in naših obrambnih društev, volitve in volilna geometrija, socialni položaj naših rojakov itd.« Zbrani podatki naj bi bili obdelani »tabelarično in kartografično«, in sicer tako da bi bilo mogoče »vsak čas podati jasno sliko položaja na naši narodni fronti in nastopiti ob ugodnem trenutku pred 'Zvezo narodov' z nepobitnimi dokazi o krivicah, ki nam jih delajo naši nasprotniki Italijani, Nemci in Madžari.«¹⁷

V jubilejni knjižici INV, izdani sedemdeset let po ustanovitvi MI, je inštitutski sodelavec Janez Stergar leta 1995 precej izčrpno predstavil celotno, zlasti na češke vzore vezano genezo slovenskih etničnih študij. Ustanovitev MI je v tej perspektivi predstavljala zgolj institucionalizirani vrh desetletja trajajočega, v čase narodnostnih bojev v habsburški monarhiji segajočega procesa.

Po drugi strani je nemški zgodovinar Rolf Wörsdörfer v Stergarjevem, sicer »zelo koristnem zgodovinski prikazu Manjšinskega instituta«, pogrešal zlasti omembo nemških in avstrijskih vplivov. Če naj bi namreč Janez Stergar »kulturno ozadje« MI iskal in našel predvsem v češki in slovanski Pragi,¹⁸ je Wörsdörfer dodal, da nemških in nemško-avstrijskih vplivov nikakor ne kaže podcenjevati.¹⁹ Ni jih sicer natančneje identificiral, toda po njegovem prepričanju naj bi bilo indikativen zlasti interes, ki sta ga za institut v Ljubljani kazala oba ustanovitelja berlinskega Inštituta za mejne in inozemske študije (Institut für Grenz- und Auslandstudien), vodilna nemška etnopolitika »völkisch« usmeritve dr. Karl Christian von Loesch in dr. Max Hildebert Boehm.²⁰ Ob tem je Wörsdörfer izrecno obžaloval, da so se Boehmovi nedokončani in neobjavljeni spomini končali ravno tam, kjer naj bi, kot se je izrazil, »za našo temo« postali interesantni, namreč pri poglavju o Evropskih manjšinskih kongresih (EMK).²¹

¹⁷ ASN, R, 41/45530/45530.

¹⁸ V tej zvezi je Stergar zlasti izpostavil pomen za predzgodovino »naših MI in INV« izredno pomembne češke Osrednje šolske matice (Ústřední matice školská, 1880). Stergar: Op. cit., str. 6.

¹⁹ Stergar je sicer v geslu Manjšinski inštitut, objavljenem v Enciklopediji Slovenije leta 1992, izrecno zapisal, da so bili za nastanek MI odločilni nemški vplivi, a jih vpričo omejenega obsega, namenjenega geslu, ni podrobneje naštel. Avtorju je v tej zvezi omenil zlasti delovanje organizacij Deutscher Schulverein in Südmark, torej dveh nemških združenj, ki sta na slovenski strani našli protiodgovor v delovanju CMD. O sami CMD cfr. delo nekdanjega sodelavca INV Andreja Vovka: Mal položi dar ... Portret slovenske narodnoobrambne organizacije Družbe Sv. Cirila in Metoda. Slovenska Matica, Ljubljana 1994.

²⁰ O slednjem cfr.: Ulrich Prehn: Max Hildebert Boehm. Radikales Ordnungsdenken vom Ersten Weltkrieg bis in die Bundesrepublik. Wallstein Verlag, Göttingen 2013.

²¹ Wörsdörfer: Op. cit., str. 212.

Ob omembi, da je že v tridesetih letih kontakte z Manjšinskim institutom vzpostavil tudi dr. Theodor Veiter, torej tisti vidni avstrijski manjšinskopravni teoretik in državoslovec, ki je po vojni vzdrževal stike tudi s povojnim INV (in ga, mimogrede povedano, v nekaterih svojih objavah pogosto še kar naprej poimenoval z nazivom predhodnika, torej Manjšinski institut²²), je Wörsdörfer Stergarju nadalje očital, da je »skoraj povsem« zamolčal inštitutske inozemske partnerje. Omenil naj bi namreč zgolj »že leta 1920« (sic!) ustanovljen Inštitut za manjšinsko statistiko na dunajski univerzi,²³ manjšinski inštituti pa so obstajali tudi na Poljskem in Nemčiji: »Medtem, ko je poljski inštitut po pravilu opisan kot odvisen neposredno od vlade – leta 1935 je objavil knjigo o manjšinskem vprašanju na Poljskem – pa se da za berlinski inštitut Maxa Hildeberta Boehma, ki je nastal iz odbora za manjšinsko varstvo (Ausschuss für Minderheitenschutz), in za ustanovo na dunajski univerzi zasledovati sledi, ki segajo vse do zunanjega ministrstva (Auswärtiges Amt) v Berlinu.«²⁴

Žal se je Wörsdörfer pri teh sugestijah ustavil, ne da bi jih podrobneje razvil ali ekspliciral, v dokaz lastni tezi o tesni navezavi med Slovenci in »völkisch« komponento nemškega manjšinskega gibanja pa je napotil na ohranjeno arhivsko zapuščino dr. Josipa Wilfana.²⁵

Ob tokratnem jubileju nas bodo torej predvsem zanimali osnovni razlogi, zaradi katerih je bil Manjšinski institut v Ljubljani osnovan ravno leta 1925 in ne morda nekoliko pozneje, tako kot večina drugih podobnih ali vsaj primerljivih manjšinskih inštitutov v srednji Evropi med obema vojnama. V nadaljevanju bomo videli, da je možnih odgovorov več in da se med seboj ne izključujejo.

²² Cfr.: Theodor Veiter: Handbuch der Institute, Forschungsstellen und Forschungsgesellschaften für Regionalismus, Föderalismus und Nationalitätenfrage. Internationales Institut für Nationalitätenrecht und Regionalismus, Braumüller, Wien 1988, str. 157. Zanimivo je, da je Veiter v svojih publikacijah večkrat zatrdil, da je bil resnični indikator ustanovitve MI Lavo Čermelj. V Čermeljevih spominih vsekakor ni mogoče najti opore za takšno Veiterjevo trditev.

²³ Wörsdörfer: Op. cit., str. 212. V nasprotju z Wörsdörferjem je v Stergarjevi publikaciji navedena letnica njegove ustanovitve pravilna – namreč leto 1922.

²⁴ Wörsdörfer: Op. cit., str. 212.

²⁵ V dokaz tovrstni usmerjenosti Wörsdörfer, na primer, omenja povabilo na slavnostno odprtje Inštituta za mejne in inozemske študije (Institut für Grenz- und Auslandstudien), ki naj bi ga Wilfanu v novembru leta 1928 poslal Boehm. V resnici je bil berlinski inštitut odprt leta 1926.

2.1.2 Med Locarnom in Ženevo, Talinom, Dunajem, Trstom, Gorico, Novim Sadom, Mariborom, Celjem in Ljubljano; rojstna konstelacija Manjšinskega instituta

Če bi si hoteli natančneje ogledati domače in mednarodne okoliščine v času nastanka MI, torej njegovo »natalno karto«, bi poleg povsem očitne ugotovitve, da je nedeljski otrok, morali zlasti ugotoviti, da je svoja vrata odprl natanko teden dni pred predčasnimi volitvami v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Delovati je torej začel v politično skrajno polariziranem prehodnem obdobju, ko je takrat vladajoči Pašičev in Pribičevićev režim pričel do skrajnosti stopnjevati pritisk na svoje politične nasprotnike. Le nekaj dni prej je na predvolilnem shodu v Vojvodini prišlo celo do dogodka, ki je povzročil manjši diplomatski incident med Nemčijo in Jugoslavijo. V kraju Novi Sivec je namreč 25. januarja 1925 skupina pripadnikov Srbske nacionalne mladine (SRNAO) fizično napadla in hudo poškodovala voditelja nemške narodne manjšine v Jugoslaviji, narodnega poslanca dr. Stefana Kraftha.

Dogodek je vzbudil precejšnje ogorčenje zlasti v mednarodnih manjšinskih krogih, nanj pa se je s solidarnostnim pismom Kraftu odzval tudi ugledni voditelj slovenske manjšine v Italiji, dr. Josip Wilfan (1878–1955), poslanec v rimskem parlamentu in član italijanske skupine Interparlamentarne unije.²⁶ Tržaški odvetnik, ki je leta 1925 ustanovil Slovensko društvo za Ligo narodov v Trstu, je v pismu, ki ga je poslal v Novi Sad, ostro obsodil barbarski napad in Kraftu zaželel uspešno okrevanje.²⁷

V nemščini sestavljeno pismo, čigar izvirnik je 8. februarja 1925 ponatisnilo tudi glasilo nemške manjšine v Sloveniji Cillier Zeitung, se je končalo s povsem konkretno formuliranim manjšinskopolitičnim sporočilom: »Prosim Vas, da kljub temu gnusnemu dogodku vztrajate dalje na onih načelih, v katerih sva se zedinila in glede katerih želim, da bi še nadalje z menoj sodelovali. Še enkrat izražajoč željo, da bi v najkrajšem času popolnoma ozdravili, beležim s prisrčnim pozdravom in odličnim spoštovanjem Vam vdani dr. Josip Wilfan«.

Kakšne vrste sodelovanja je mogel imeti v mislih slovenski manjšinski voditelj, ko je nemškemu kolegu omenil »ona načela, v katerih sva se zedinila in glede katerih želim, da bi še nadalje z menoj sodelovali«?

²⁶ Že od leta 1921 je deloval v njeni komisiji za manjšinska vprašanja in bil tudi tvorec deklaracije o pravicah in obveznostih narodnih manjšin, sprejete leta 1923 v Københavnu. V zvezi z njim prim.: Gorazd Bajc: Josip Wilfan: življenje in delo primorskega pravnika, narodnjaka in poslanca v rimskem parlamentu. Univerza na Primorskem, Koper, 2005.

²⁷ Wilfanovo pismo sta v slovenskem prevodu v celoti objavila tudi liberalno Jutro in katoliški Slovenec.

Vsekakor je do prvih pomembnejših stikov med obema manjšinskima voditeljema in poslancema v parlamentih Kraljevine SHS in Italije prišlo že kako leto pred tem incidentom, v času, ko je notranji minister dr. Svetozar Pribičević 11. aprila 1924 razpustil nemški Kulturbund in dal zapreti še nekaj drugih nemških manjšinskih ustanov. Takrat je dr. Kraft, ki se je dobro zavedal medsebojne povezanosti položaja nemške manjšine v Jugoslaviji in slovenske manjšine v Avstriji, dr. Wilfanu predlagal skupen obisk koroškimi Slovincem, da bi tako prispevali k »modus vivendi« na podlagi reciprocitete oziroma enakega postopanja s slovensko manjšino na Koroškem in nemško v Sloveniji.²⁸ Dva meseca kasneje je svoj predlog znova ponovil, zamisel kulturne avtonomije, ki naj bi je bili deležni tako koroški Slovenci v Avstriji kot nemška manjšina v Sloveniji, pa je s tem pričela dobivati prve konkretne obrise.

Že v naslednjem letu so slovenski in nemški manjšinski voditelji, vsi po vrsti tudi parlamentarci, medsebojno sodelovanje potrdili s skupnim obiskom Koroške, Gorice in Trsta. V začetku leta 1926 je voditelj nemške manjšine v Sloveniji dr. Camillo Morocutti podal tudi prvo konkretno pobudo za spomenico glede avtonomije koroških Slovencev, ki jo je Politično in gospodarsko društvo za Nemce v Sloveniji 8. januarja izročilo koroški deželni vladi v Celovcu.²⁹ Čeprav do uresničitve slovenske kulturne avtonomije na Koroškem kasneje iz znanih, v dosednji literaturi izčrpno obravnavanih razlogov ni prišlo, je omenjena tematika v naslednjih nekaj letih skoraj popolnoma obvladovala tamkajšnje manjšinsko dogajanje.

Manjšinski institut v Ljubljani je bil torej ustanovljen 1. februarja 1925, že v naslednjih dneh pa so se za skoraj vse evropske manjšine pomembni dogodki izjemno zgostili. Tako je bilo, na primer, Slovenčevo poročilo o Wilfanovem pismu Kraftu natisnjeno v ponedeljek, drugega februarja.³⁰ Natanko na ta dan je estonski parlament v Talinu izglasoval zakon o manjšinski kulturni avtonomiji in s tem postavil zgodovinski mejnik na poti k uresničenju ideje o ustanovitvi Evropskega manjšinskega kongresa (EMK). Dva dni pozneje, 4. februarja 1925, je estonski Nemec dr. Ewald Ammende, ki je z vztrajnim lobiranjem odločilno pripomogel k sprejetju tega zakona, Wilfanu v Trst poslal pismo. Sporočil mu je, da se začenja novo in odločilno obdobje v evropski manjšinski politiki, ob tem pa je spomnil na predhodne dogovore z njegovim prijateljem Kraftom v zvezi z nujnostjo organiziranja nekakšnega zborovanja evropskih manjšin.³¹

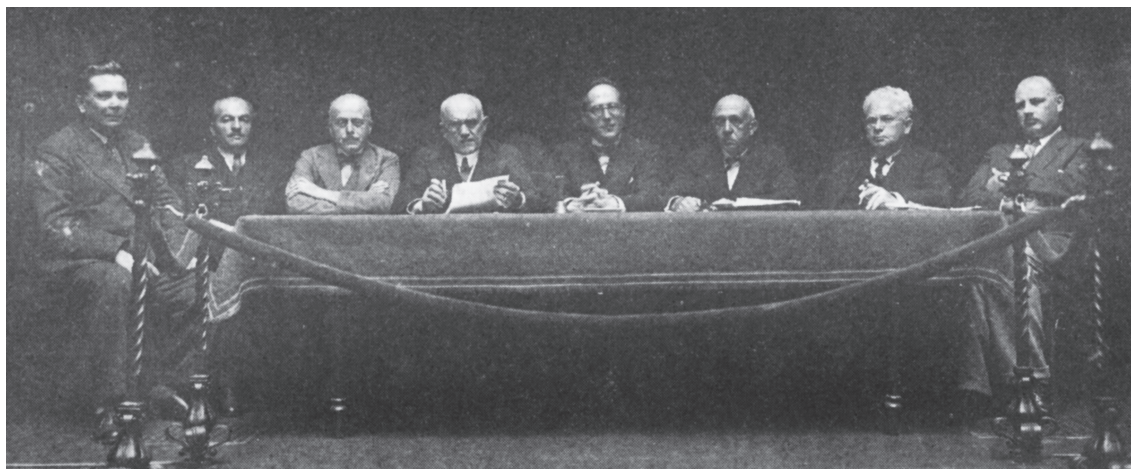
Nadaljevanje poznamo. Na prvem ustanovnem Evropskem manjšinskem kongresu, ki je potekal v dneh med 15. in 16. oktobrom 1925 v Ženevi, je bil za predsednika izvoljen dr. Josip Wilfan, za tajnika pa dr. Ewald Ammende. Na čelu mednarodnega manjšinskega gibanja, ki je izražalo interese več kot tridesetih zastopanih evropskih avtohtonih manjšin in več deset milijonov njihovih pripadnikov, se je tako znašel Slovenec, eminenten predstavnik slovenske in hrvaške manjšine v fašistični Italiji.

²⁸ Prim.: Tone Zorn: Kulturna avtonomija za koroške Slovence in nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama. Zgodovinski časopis, 28, 1974, 3–4, str. 351.

²⁹ Simon Triessnig: Der Kärntner slowenische Klerus und die nationale Frage 1920–1932. Mohorjeva/Hermagoras, Klagenfurt/Celovec-Ljubljana-Wien. 2000, str. 95.

³⁰ Dr. Vilfanovo pismo dr. Kraftu. Slovenec, 3. februarja 1925, str. 2.

³¹ Rudolf Michaelson: Der Europäische Nationalitäten-Kongress 1925–1928. Aufbau, Krise und Konsolidierung. Verlag Peter Lang, Frankfurt/M., Bern, New York, 1984. str. 64.

*Predsedstvo
manjšinskega
kongresa. Josip Wilfan
v sredini.*

Vir: Petek Franc,
Iz mojih spominov.
Ljubljana: Slovenska matica;
Borovlje: Drava, 1979,
str. 137.

Šest dni kasneje, 22. oktobra 1925, je Vinko Zorman dr. Josipu Wilfanu poslal telegram in mu v njem čestital za izvolitev na tako visok položaj.³² Potem ko je jugoslovanski predstavnik pri Društvu narodov, slovenski diplomat dr. Vladimir Miselj že konec junija 1925 vodji Manjšinske sekcije v DN Ericu Colbanu poslal delovni program Manjšinskega instituta v Ljubljani³³ in mu hkrati posredoval še željo direktorja Zormanana, da MI plodno sodeluje z Manjšinsko sekcijo DN,³⁴ se je s to Zormanovo čestitko Wilfanu pričelo še drugo, nič manj pomembno poglavje inštitutskega sodelovanja z Ženevo.

Kasneje je avstrijski konzulat v Ljubljani v svojem poročilu zunanjemu ministrstvu na Dunaju posebej izpostavil vlogo, ki jo je imel MI v zvezi s strokovno pomočjo slovenskim predstavnikom v Evropskem manjšinskem kongresu. Kot glavne naloge MI je namreč navedel: »Zbiranje gradiva, njegovo pregledovanje, urejanje in objava, priprava manjšinskih kongresov in pomoč slovenskim manjšinskim voditeljem.«³⁵

³² ARS, AS 1164, III Vilfan, šk. 833, a. e. 3, Vinko Zorman Josipu Vilfanu, Ljubljana 22. oktobra 1925; Gl. tudi Gorazd Bajc: »Paradiplomacija« Josipa Vilfana. Od konca prve svetovne vojne do prvih petdesetih let. V: *Studia Historica Slovenica*. Časopis za humanistične in družboslovne študije. Maribor 2013, 13/2-3, str. 479.

³³ Vladimir Miselj je leta 1929 dosegel najvišji rang funkcionarja znotraj sekretariata DN (član sekcije v rangu »A«). Na njegovem ženevskem naslovu so se pogosto oglašali Josip Wilfan, Engelbert Besednjak, Andrej Gosar, Ivan Tomšič in Ivo Andrić. Cf.: Andrej Rahten, Andraž Zidar: Vladimir Ciril Miselj. Med domom in svetom. Urednik Igor Grdina. ZRC, Zbirka Življenja in dela VIII., biografske in bibliografske študije. Ljubljana 2011, str. 144.

³⁴ ASN, R, 41/45530/45530.

³⁵ Michaelsen: Op. cit., str. 71. Konzul je imel seveda v mislih ženevski EMK, med najvidnejše slovenske manjšinske voditelje, povezane z njegovim delovanjem, pa je v tistem času poleg Wilfana sodil še vodja goriških Slovencev dr. Engelbert Besednjak, predsednik z EMK povezane Zveze manjšinskih časninarjev. O njuni dejavnosti in vlogi gl. Egon Pelikan: Josip Wilfan in Engelbert Besednjak v Kongresu evropskih narodnosti v letih 1925-1938. Zbornik Milice Kacin, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2000, str. 93-113.

Sredi dvajsetih let dvajsetega stoletja je torej v evropskem manjšinskem gibanju prišlo do odločilnega prodora koncepta manjšinske kulturne avtonomije. Čeprav se je zamisel porodila v manjšinskih krogih baltskih Nemcev,³⁶ je pri operacionalizaciji samega projekta že ab initio sodeloval tudi dr. Josip Wilfan, sprva sicer še kot voditelj slovenske manjšine v Italiji, kasneje pa tudi kot predsednik EMK v celotnem obdobju njihovega delovanja. Zamisel manjšinske kulturne avtonomije se je že kmalu zatem, ko je doživela zakonsko realizacijo v Estoniji, poskušalo zakonsko uresničiti tudi na Koroškem, pri čemer sta posredovalno vlogo v prid tej rešitvi na skupni misiji v Celovcu odigrala tajnik EMK dr. Ewald Ammende in predstavnik MI dr. Janko Pretnar (1880–1951).³⁷

*Odbor društva za
pospeševanje ciljev
Lige narodov v
Ljubljani (1927).
Janko Pretnar³⁸
drugi z leve.*

Vir: Zbirka upodobitev
znanih Slovencev v NUK,
URN:NBN:SI:
IMG-9JODPCWS,
<http://www.dlib.si>

Iz programa MI³⁹ je bilo sicer jasno razvidno, da je bilo njegovo delovanje zamišljeno izrazito narodnoobrambno, pri čemer je ta pojem v predvojnih razmerah konkurirajočih si ozemeljskih revizionizmov impliciral tudi nesporno iredentistično komponento. Toda temu kontekstu moramo pridružiti še širšo, izrazito evropsko komponento njegove ustanovitve. Ta v samem programu sicer ni prišla močneje do izraza, a je njegovemu strokovnemu delovanju že od samega začetka dajala izrazito moderno noto in ljubljanski inštitut vklapljala v takrat aktualna prizadevanja po vzpostavitvi mednarodnega manjšinskega varstva. Ne le, da je MI že takoj po ustanovitvi pričel strokovno »servisirati« Wilfanov Evropski kongres manjšin v Ženevi in bil v stiku tudi s tamkajšnjim Društvom narodov, tudi njegova ustanovitev je bila vsebinsko tesno povezana s konceptom manjšinske kulturne avtonomije, ki je vodil naravnost k ustanovitvi prve evropske manjšinske internacionale, namreč k osnovanju EMK v Ženevi v oktobru leta 1925.

³⁶ O njihovi izrazito prominentni vlogi v nemškem manjšinskem gibanju prim. zlasti: Michael Garleff: *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich*. Band 2. Böhlau, Köln, Weimar, Wien 2008.

³⁷ V tej zvezi prim. Michaelsen: *Op. cit.*, str. 274.

³⁸ Med tiste biografske podatke, ki so v biografski enoti o nekdanjem sodelavcu MI Janku Pretnarju v prvi ediciji Slovenskega biografskega leksikona preverljivo napačni, sodi vsekakor navedba, da naj bi bil Pretnar tisti, ki naj bi leta 1927 ustanovil Manjšinski inštitut. Napačen je tudi podatek, po katerem naj bi »Manjšinski inštitut pod P.-jevim uredništvom začel izdajati tedenska lista Manjšinski Presburo v sbh. jeziku in Bulletin des Minorites yougoslaves« – vsaj formalno je namreč oba lista izdajala Jugoslovanska matica, torej tista ustanova, ki je v drugi polovici dvajsetih let gostila Manjšinski inštitut pod svojo streho.

³⁹ ASN, R, 41/45530/45530.

Omenili smo že, da je do prvih odločilnih premikov v zvezi z osnovanjem EMK prišlo neposredno po prvem februarju 1925; že precej pred tem dnevom, ki dejansko predstavlja rojstni datum MI v Ljubljani, pa je bilo mogoče slediti iniciativam, ki so napovedovale razvoj v smeri tovrstnega organiziranja evropskih manjšin. Tako se je, na primer, Wilfan že v začetku februarja 1924 v Benetkah sestal z vodstvom nemške manjšine na južnem Tirolskem. Tamkaj dogovorjeno predvolilno koaliranje Slovanske liste s poadiškimi Nemci se je že kmalu izkazalo za potezo, ki je obema manjšinama na volitvah v italijanski parlament aprila 1924 zagotovila dober rezultat.⁴⁰

»Povezava manjšine na Goriškem z manjšino na južnem Tirolskem in zavzemanje sudetskih Nemcev za zahteve Slovencev in Hrvatov v Jadranskem primorju predstavljajo pomemben začetek in napovedujejo odločilno spremembo v politiki evropskih manjšin«, je v komentarju v zagrebškem *Morgen* 16. februarja 1924 omenjeno sodelovanje pozdravil dr. Camillo Morocutti, tedanji vodja in ideolog nemške manjšine v Sloveniji.

V Šentilju pri Mariboru živeči zdravnik je kmalu zatem tudi sam poskrbel za eno izmed tistih dejanj, ki so napovedovale odločilne spremembe v evropski manjšinski politiki. 10. aprila 1924 je *Cillier Zeitung* objavil njegov »Osutek za skupno varstveno akcijo manjšinskih ljudstev« (Entwurf zu einer gemeinsamen Schutzaktion der Minderheitsvölker; dalje Osutek). V tem, prvič v Celju predstavljenem programskem dokumentu, ki naj bi po Morocuttijevi lastni interpretaciji predstavljal celo datumsko prvi idejni fons et origo Evropskih manjšinskih kongresov, je predstavil svojo zamisel državne meje presegajoče manjšinske kooperacije. V tej zvezi je izrecno predlagal medsebojno sodelovanje intelektualnih in političnih manjšinskih voditeljev goriških Slovencev, istrskih Hrvatov, koroških Slovencev, avstrijskih Čehov, gradiščanskih Hrvatov, banatskih Švabov, južnotirolskih Nemcev, banatskih Madžarov in Nemcev v Sloveniji.⁴¹

Geografski radius predlagane skupne manjšinske akcije je bil sicer omejen le na bolj ali manj neposredne avstrijske sosedje, toda sam predlog je dejansko anticipiral osnovno zamisel evropskih manjšinskih kongresov. Navedenemu predlogu pa je takoj zatem sledil tudi naslednji, v katerem je Morocutti izrecno opozoril na nujnost izdelave ustrezne manjšinsko-varstvene statistike, torej na znanstveno podprti aspekt načrtovane skupne manjšinskovarstvene akcije.⁴²

Kot je dr. Camillo Morocutti kasneje zapisal v članku, v katerem je izrecno pohvalil Wilfanovo solidariziranje s Kraftom, se je z njegovim Osutkom med prvimi strinjal prav dr. Josip Wilfan. Naj v tej zvezi omenimo, da sta bila oba, tako Morocutti kot Wilfan, na željo grofa Coudenhove-Kalergija, ki je hotel tudi na področju manjšinske problematike strokovno podkrepiti svoje gibanje, izrecno povabljeni tudi k sodelovanju v okviru Panevropske unije, oba pa sta se tudi udeležila njenega ustanovitvenega kongresa leta 1926 na Dunaju.⁴³

⁴⁰ Do drugega pomembnega dogodka, na katerem se je manifestirala nova politika nemško-slovenskega manjšinskega sodelovanja, je prišlo v Švici, prav tako februarja 1924. Na konferenci v Zürichu, ki jo je organiziral odbor za manjšinska vprašanja Zveze društev za Društvo narodov, je bil med drugim obravnavan tudi položaj slovenske in hrvaške manjšine v Italiji. Z zahtevo po njuni zaščiti je nastopil dr. Friedrich von Medinger, nemški poslanec v češkoslovaškem parlamentu in kasneje ugleden član EMK.

⁴¹ O velikem pomenu tega dokumenta cf.: Xosé Manoel Núñez Seixas: *Entre Ginebra y Berlín: la cuestión de las minorías nacionales y la política internacional en Europa, 1914–1939*. Akal Ediciones, Madrid 2001, str. 280.

⁴² V *Cillier Zeitung*, dobesečno takole: »Voditelji navedenih manjšin morajo na stvaren in netendenciozen, zlasti pa ne na nacional-šovinističen način predstaviti razmere, v katerih živi njihova manjšina«, namreč »pravice, dolžnosti, nacionalne nasilne ukrepe, denacionalizacija, šola, cerkev, društva, obdavčitev, varstvo s strani državnih oblasti, sodišča itd., splošno razporejenost večinskega prebivalstva v razmerju do manjšinskega, obravnavanje manjšinskega tiska itd.«

⁴³ Prim.: Anita Ziegerhofer-Prettenthaler: *Botschafter Europas: Richard Coudenhove-Kalergi und die Paneuropa-Bewegung in den zwanziger und dreißiger Jahren*. Böhlau Verlag Wien 2004, str. 479.

Vsekakor je Morocutti v Osnutku tudi dejansko operiral z Wilfanovim imenom, saj ga je eksemplarično navedel med njegovimi naslovniki.⁴⁴ Ne le, da so vsi njegovi adresati kasneje sodili med vidne člane EMK, brez njihovega privoljenja Morocutti verjetno sploh ne bi mogel objaviti njihovih imen. Tekst preliminarne Osnutka je bil nato jeseni 1924 ob njihovi vednosti in sodelovanju končno predelan v dopolnjeno verzijo, ki je bila spomladi leta 1925 objavljena v Morocuttijevi knjižici, naslovljena »Europa und die völkischen Minderheiten«. Njen avtor jo je v predgovoru, datiranem 3. novembra 1924 v Št. Ilju pri Mariboru, posvetil poklicanim voditeljem narodnih manjšin, ne da bi jih, tako kot je to še predhodno storil v Osnutku, poimensko naštel.⁴⁵

Ta drobna knjižica je izšla v Jeni in takoj vzbudila precejšnjo pozornost evropske manjšinske javnosti. Sam Morocutti, ki ga izvrstni poznavalec problematike evropskih manjšinskih kongresov Xosé M. Núñez Seixas uvršča med najbolj vplivne predstavnike nemške etnične politike med obema vojnama,⁴⁶ se je ravno po njeni zaslugi profiliral kot eden izmed najbolj vidnih predstavnikov t. i. nemške znanosti o manjšinah, torej tiste »znanosti«, ki je bila zlasti v francoski prestolnici sprejeta z dobršno mero skepse in nezaupanja, saj naj bi nevarno ogrožala medvojno, v pariških predmestjih utemeljeno mirovno ureditev.⁴⁷ Z veliko večjo naklonjenostjo kot v Parizu pa so bile Morocuttijeve teze sprejete v takratnem slovenskem tisku. Tako je, na primer, sodbo, da gre za pionirsko delo na področju manjšinskega varstva, Besednjakova krščansko-socialistična Goriška straža delila z dr. Vinkom Šarabonom, ki ji je v sestavku »Manjšinsko vprašanje. (Vzvišene besede pravega pacifista)« prisodil celo status nekakšne manjšinske Velike listine svoboščin.⁴⁸

V desetem poglavju omenjene knjižice je Morocutti znova ponovil že v prvotnem osnutku omenjeni predlog znanstvenega sodelovanja med manjšinskimi vodstvi. Vsebinske vidike, na katerih naj bi sloneli manjšinski statistični prikazi, je v poglavju, ki je nosilo naslov Panevropsko manjšinsko varstvo, naštel v naslednjem zaporedju: »Izdelava periodičnih poročil o pravicah in dolžnostih posameznih manjšin; nacionalni prisilni ukrepi, raznarodovanje, šola, cerkev, društva, obdavčitev, varstvo s strani državnih oblasti, sodišča itd.: splošno razpoloženje večinskega prebivalstva do manjšinske narodnosti, uporaba manjšinskega jezika, obravnava manjšinskega tiska itd.«⁴⁹

⁴⁴ Naslovljeno na manjšinske voditelje: N. N., npr. Dr. Wilfan – Trst; Dr. Besednjak – Gorica, Dr. Tinzl – Bocen, Dr. Medinger – Praga, itd.

⁴⁵ Camillo Morocutti: *Europa und die völkischen Minderheiten*. Eugen Diederich Verlag, Jena 1925, str. 5.

⁴⁶ Xosé Manoel Núñez Seixas: ¿Autodeterminación o autonomía cultural? Debates ideológicos en el Congreso de Nacionalidades Europeas (1925-1939). *Hispania: Revista española de historia*, 58, 200, 1998, str. 1138.

⁴⁷ Na tovrstne nevarnosti je, na primer, zelo zgovorno opozarjal komentar, ki je izšel 16. septembra 1926 v pariškem *Journal des débats*. Njegov pisec Jacques de Coussange je med drugim omenil velik vpliv baltskih Nemcev v vodstvu kongresa, za Slovence Wilfana na njegovem čelu pa sodil, da igra bolj ali manj fasadno vlogo. Isti: A propos du deuxième Congrès des minorités nationales. *Journal des débats politiques et littéraires*, 16. septembra 1926, Paris, str. 2. De Coussange je nadalje menil, da ustanovitev EMK odpira nevarnost vmešavanja v notranje zadeve suverenih evropskih držav in grozi s »preobratom nacionalnih konceptov, na katerih temelji sedanja Evropa.« S tem naj bi nastal »teren za nevarne manevre, ki ga seveda lahko izkoristijo tisti, ki skušajo ribariti v kalnem, da bi dosegli spremembo obstoječih meja«. Nasploh naj bi se Nemci vprašanja manjšin polastili že skoraj v celoti in iz tega naredili celo znanost. In ta »znanost«, je poudaril de Coussange, ima že tudi svoje »specialiste, kakršni so g. Rudolf Laun, profesor univerze v Hamburgu, g. L. Quidde in g. Morocutti, Nmec iz Jugoslavije.« Tri leta kasneje je pariška *Revue politique et parlementaire* ta seznam dopolnila še z nekaj dodatnimi imeni. Njihova zasluga naj bi bila, da so v »znanost o manjšinah« uvedli »tisto sistematičnost, s katero je mogoče prodreti vse do dna vprašanj in potegniti na dan vse, kar je mogoče iz njih izvleči«, a hkrati iz tega izvajati tudi »drzne in nevarne teorije.« Cfr.: *L'Allemagne et les minorités, Revue politique et parlementaire*. A. Colin, Paris, str. 205.

⁴⁸ Boj za Koroško. Spominska knjižica ob 5-letnici Koroškega plebiscita. Zbral in uredil dr. Valentin Rožič, profesor v Ljubljani. Založba »Jug«, Ljubljana 1925, str. 76.

⁴⁹ Morocutti: *Op. cit.*, str. 54.

Vsaj v tem pogledu se torej nov, usklajen predlog ni kaj bistveno razlikoval od prvotnega Osnutka, 10. aprila 1924 objavljenega v Cillier Zeitung. Naknadno mu je Morocutti dodal le panevropski firnež in naslednji, za kasnejši nastanek Manjšinskega instituta v Ljubljani morda ne povsem nepomembni predlog: »Voditelji posameznih narodnih manjšin bodo pod vodstvom in nadzorom nevtralnih ustanov, npr. Inštituta za manjšinsko statistiko na Dunaju, na strogo znanstven, netendenciozen način prikazali razmere in položaj njihovih manjšin«. ⁵⁰

Fotografija Camilla Morocuttija iz časov, ko še ni bil v sporu z jugoslovanskimi oblastmi in pred njegovim vstopom v NSDAP.

Vir: Ilustrirani Slovenec (20. 2. 1927), letnik 3, številka 8.
URN:NBN:SI:DOC-YVNX33XR from <http://www.dlib.si>

Pismene diskusije o uskladitvi teksta osnutka so se nadaljevale tudi po objavi Morocuttijeve knjižice, še pred ustanovitvijo EMK v Ženevi pa so slovenski in nemški manjšinski voditelji medsebojno sodelovanje zapečatili s skupnim obiskom Koroške, Gorice in Trsta. Oktobra 1925 so se znova sestali v Ženevi na ustanovnem Kongresu evropskih manjšin in tam sklenili regionalni sporazum, ki je predvidel sodelovanje manjšinskih vodstev v Avstriji, Italiji in Jugoslaviji v vseh pomembnih skupnih manjšinskih vprašanjih. Pri njegovem sprejetju so sodelovali trije manjšinski predstavniki koroških in primorskih Slovencev, Franc Petek, Engelbert Besednjak in Josip Wilfan. V skladu z ženevskim osnutkom o manjšinskem varstvu naj bi bil med drugim izdelan tudi strogo statističen, izključno na podlagi dokumentov izgotovljen prikaz položaja posameznih manjšin, ki bi ga pripravila posebna paritetna komisija. Manjšinska vodstva vseh treh držav naj bi nadalje poskrbela za zagotovitev elaboratov o skupnih aktualnih vprašanjih in zatem na tej podlagi izdelala skupni končni elaborat.

Camillo Morocutti, ki je na ustanovnem Kongresu evropskih manjšin v Ženevi zastopal nemško manjšino v Sloveniji, je omenjeni sporazum označil za enega izmed najbolj pomembnih praktičnih sklepov prvega kongresa EMK in hkrati za temeljni kamen bodoče realistične in uspešne manjšinske politike. Kot bomo videli kasneje, po vsej verjetnosti tudi ni bilo naključje, da je bilo skoraj vse tisto, kar je kot predmet manjšinskih študij že sam navedel v Osnutku leta 1924 in zatem v svoji, v Jeni izdani knjižici, le še nekoliko dopolnil, dejansko prevzeto ne le v omenjeni regionalni sporazum, temveč že pred tem smiselno inkorporirano tudi v programski delokrog MI v Ljubljani.

⁵⁰ Ibid.

Bi torej lahko imela Morocuttijeva iniciativa doslej še nezaznan vpliv tudi na odločitev za ustanovitev MI v Ljubljani – torej tistega inštituta, čigar delovni program je le teden po ustanovitvi EMK v Ženevi v nepodpisanem članku pod naslovom »Wer ist das Minderheiteninstitut in Ljubljana?« in v integralnem nemškem prevodu objavilo prav tisto celjsko glasilo nemške manjšine v Sloveniji, ki je že pred tem kot prvo natisnilo tudi Morocuttijev Osnutek? V prid takšni razlagi prepričljivo govorijo številni indici, med drugim vsekakor že omenjeno dejstvo, da je bil v vsebinsko usklajevanje Morocuttijevih idejnih zasnutkov ves čas vpet z Zormanovim krogom ustanoviteljev MI v Ljubljani tesno povezan Josip Wilfan.

Vsekakor so se nekako vzporedno s prvimi Morocuttijevimi predlogi že v letu 1924 začela tudi pripravljalna dejanja za ustanovitev Manjšinskega inštituta v Ljubljani – in sicer na iniciativo JM in CMD, kot se je leta 1948 izrecno spominjal eden izmed pomembnih predvojnih sodelavcev predvojnega MI in povojnega INV, dr. Julij Felaher (1895–1969).⁵¹

*Julij Felaher,
prvi predsednik leta
1928 ustanovljenega
Kluba koroških
Slovencev.*

Vir: URN:NBN:SI:
IMG-PPEFRCZU,
<http://www.dlib.si>.

Zamisel, da je treba v vseh evropskih državah z narodnimi manjšinami ustanoviti nacionalne inštitute, v katerih bi se sistematično zbiralo in proučevalo gradivo o njih, a tudi nekakšen osrednji mednarodni inštitut za narodnostne vede, je bila sicer po drugi strani tudi povsem v skladu s kasnejšimi programskimi priporočili Evropskih manjšinskih kongresov in splošnim trendom institucionalizacije manjšinskih študij med obema vojnoma. Kljub temu, da nikoli ni prišlo do ustanovitve centralne znanstvene instance, ki jo je pod imenom interevropski inštitut za manjšinske vede s sprejemom resolucije dne, 28. avgusta 1929 izrecno podprl peti Evropski manjšinski kongres v Ženevi,⁵² so se takšni ali drugačni nacionalni manjšinski inštituti do sredine tridesetih let formirali tudi v drugih državah srednje in jugovzhodne Evrope.

⁵¹ Prim.: Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika, Ravne na Koroškem. Felaherjev arhiv. Elaborat »Nekaj podatkov o Jugoslovanski matici in Manjšinskem inštitutu« z dne 28. oktobra 1948, str. 1–2. Kolegu Danijelu Grafenauerju se zahvaljujem za fotokopijo omenjenega dokumenta.

⁵² Cfr.: Glasul Minorităților – Die Stimme der Minderheiten – La voix des Minorités, 1929, 9–10, str. 344.

Kongresni predsednik Josip Wilfan je bil osebno vsekakor velik zagovornik takšnega osrednjega »mednarodnega instituta za narodnostna vprašanja«. Tudi sam znan po prizadevanjih, teoretično utemeljiti posebno vedo o narodnostnih vprašanjih,⁵³ je v govoru, ki ga je imel v Ljubljani leta 1934 izrecno poudaril pomen inštitutov, kakršen je bil, na primer, MI v Ljubljani. »Ali ne bi moral v vsaki državi, kjer so različne narodnosti, obstajati vsaj po en institut, v katerem bi se zares temeljito zbiral ves material, ki zadeva nacionalne manjšine v tej državi in sploh tudi narode, s katerimi so te manjšine sorodne. Koliko dragocenih izkušenj, ki jih nabere posameznik v občevanju ali bivanju med njimi, se izgubi, ker nimamo nikjer centrale, kjer bi se vse te skušnje zbirale in izkoriščale. Koliko bi bilo doseženega za sožitje med narodi v Evropi, ko bi se zares poznavali, ko bi ne bilo več med nami samo nekaj meglenih predstav in asociacij z neprijetnimi občutki. Ko bi bila slika sosednih narodov, s katerimi živimo, jasna vsaj v vodilnih krogih. Zato naši kongresi vedno priporočajo, naj bi se ustanovili inštituti v vseh državah in tudi mednarodni institut, v katerem bi bile udeležene vse države in kjer bi se zares gojilo to poznanje.«⁵⁴

Po drugi strani se je šele z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani leta 1919 vzpostavil ustrezen institucionalni okvir za razvoj znanosti na Slovenskem z vsemi multiplikativnimi in emancipacijskimi učinki, ki so še pred drugo svetovno vojno privedli tudi do ustanovitve Akademije znanosti in umetnosti. Predvojni Manjšinski institut je nedvomno nastal v okviru tega procesa in bil eden izmed njegovih prvih (izven)univerzitetnih plodov. Prav tako se je z nastankom sistema manjšinskega varstva DN in peticije kot individualnega sredstva pritožbe v primeru kršitve manjšinskih pravic, uvedene s Tittonijevim poročilom oktobra 1920, kompleksnost manjšinske problematike v tistih državah »vmesne Evrope« (Zwischeneuropa), ki so v skladu z mirovnimi sporazumi morale prevzeti manjšinske obveznosti, povečala do te mere, da je ni bilo več mogoče »znanstveno« upravljati in obvladati brez novih organizacijskih oblik institucionaliziranega preučevanja manjšin – od tod povečini v primerjavi z Ljubljano in Dunajem nekoliko poznejše vznikanje sorodnih ustanov v celotnem manjšinskem pasu med Baltikom in Jadranom.⁵⁵

Skorajda vzporedno z že večkrat omenjenim dunajskim inštitutom je bil torej prav Manjšinski institut v Ljubljani na samem začetku tega novega trenda v srednji in jugovzhodni Evropi. Že sam obstoj dunajskega inštituta je bil v tem pogledu vzgled in spodbuda kasnejšim ustanoviteljem MI, v še večji meri pa je verjetno k njihovi odločitvi, da bo treba tudi v Ljubljani ustanoviti Manjšinski institut, z neko svojo dodatno propozicijo znova prispeval prav dr. Camillo Morocutti. Njegov jeseni 1924 dodani predlog, ki je dokončno ugledal luč sveta v knjižici *Europa und die völkischen Minderheiten*, je namreč predvidel, da bi bilo ne le izdelovanje, temveč tudi končna redakcija poročil o položaju narodnih manjšin postavljena pod vrhovni nadzor Inštituta za manjšinsko statistiko na Dunaju.

⁵³ V nemškem jeziku jo je poimenoval »Ethnik« (sic!), v slovenskem pa »etnika«. Cfr.: Josip Wilfan: *Politika in etnika*. Luč, Gorica 1928.

⁵⁴ Cfr.: Josip Wilfan: *Manjšinski kongresi*, *Sodobnost*, 5, 1934, str. 200.

⁵⁵ Omenjeni proces institucionalizacije je, na primer, v zelo strjeni obliki rekapitulirala tržaška zgodovinarica Marina Cataruzza in v tej zvezi je ob dveh poljskih državnih inštitutih, ustanovljenih z namenom »znanstveno« podpirati vladno politiko v zvezi z manjšinami, s sklicevanjem na Wörsdörferjev prikaz navedla tudi primer ljubljanskega MI. Marina Cataruzza: *Forschungsstrukturen, Historiker und politische Macht im Nationalsozialismus. Der Historiker als Experte*. V: Sacha Zala (Hg.): *Die Moderne und ihre Krisen. Studien von Marina Cattaruzza zur europäischen Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. Festgabe zu ihrem 60. Geburtstag, hrsg. in Verbindung mit Sabine Rutar und Oliver J. Schmitt unter Mitarbeit von Franziska Rucht, V&E unipress, Göttingen 2012, str. 295–297.

Lahko si predstavljamo, da tovrstna propozicija ni mogla biti najbolj po volji tistih slovenskih narodnoobrambnih delavcev, ki so kot pripadniki nacionalno usmerjene študentske mladine že pred prvo svetovno vojno tako v Pragi kot Ljubljani polagali temelje bodoči institucionalizaciji znanstvenega proučevanja manjšinske problematike na Slovenskem. Če bi bila sprejeta, bi vrhovni nadzorni in interpretacijski monopol nad načrtovanimi manjšinskimi poročili v celoti pripadel avstrijskemu, v njihovih očeh vsekakor zgolj navidezno nevtralnemu inštitutu, ki ga je na dunajski pravni fakulteti vodil izrazito velikonemško usmerjeni strokovnjak za demografijo in narodnostno statistiko, sudetski Nemeč dr. Wilhelm Winkler.⁵⁶

Tovrstno razlago posredno potrjuje tudi dvoje sestavkov v publikaciji »Boj za Koroško«. Gre za spominsko knjižico ob peti obletnici koroškega plebiscita, izdani vsega nekaj mesecev po ustanovitvi Manjšinskega instituta v Ljubljani. Medtem ko je bil v njej vsaj en prispevek izrecno namenjen predstavitvi Morocuttijeve knjižice »Europa und die völkischen Minderheiten«, je drugega pod naslovom »Manjšinski inštitut na dunajski univerzi« objavil z Manjšinskim inštitutom zelo tesno povezani urednik zbornika dr. Valentin Rožič. V njem je izrecno opozoril na dejstvo, da je bil »Manjšinski inštitut na dunajski univerzi« ustanovljen sicer že leta 1922, vendar je »začel svoje resno delovanje šele v zimskem tečaju l. 1924/25«. Toda Rožič je svoje pisanje o dunajskem inštitutu izkoristil tudi za opozorilo, da ima od nedavnega svoj lastni Manjšinski inštitut tudi Ljubljana. »Kakor vidimo iz dosedanjega delovanja 'Manjšinskega inštituta' na dunajski univerzi, so se avstrijski Nemci in Nemci sploh z vso silo in energijo, z Nemcu prirojeno natančnostjo in sistematičnostjo vrgli na študij manjšinskega problema v svojem ozemlju – kakor tudi pri svojih manjšinah v tujem ozemlju. Nam Slovencem posebno, pa tudi vsem Jugoslovanom mora biti to nemško manjšinsko delo le za vzgled in spodbudo, da tudi mi z enako pridnostjo, vztrajnostjo in natančnostjo začnemo znanstveno obdelovati naše narodne manjšine v tujih državah. Sklenimo ob 5-letnici koroškega plebiscita, da to storimo. V Ljubljani se je že ustanovil s pomočjo vseh narodnoobrambnih društev 'Manjšinski inštitut', ki že posluje ...«⁵⁷

Ne da bi hoteli precenjevati njihov pomen, menimo, da je v idejnih pobudah Camilla Morocuttija iz leta 1924 vendarle mogoče identificirati enega izmed najpomembnejših katalizatorjev procesa, ki pogojno ni prispeval le k osnovanju Evropskega manjšinskega kongresa,⁵⁸ temveč tudi k ustanovitvi Manjšinskega instituta v Ljubljani v februarju leta 1925. A če moremo Morocuttijevo, seveda zgolj posredno vlogo pri rojstvu MI dokazovati le s številnimi logično povezanimi indici, po drugi strani ni prav nobenega dvoma, da je bil le malo zatem prav on zopet tisti, ki je povsem nesporno generiral in spodbudil nov val slovenskega študijskega in narodnoobrambno motiviranega ukvarjanja z manjšinskimi vprašanji.

⁵⁶ O Winklerju gl. npr.: Alexander Pinwinkler: Wilhelm Winkler (1884–1984): Eine Biographie zur Geschichte der Statistik und Demographie in Österreich und Deutschland. Duncker & Humblot, Berlin 2003.

⁵⁷ Boj za Koroško. Spominska knjižica ob 5-letnici Koroškega plebiscita. Zbral in uredil dr. Valentin Rožič, profesor v Ljubljani. Založba »Jug«, Ljubljana 1925, str. 58–59.

⁵⁸ Pionirsko idejno zaslugo zanj si je namreč Morocutti pripisal kar sam, vendar v literaturi o evropskih manjšinskih kongresih ostaja sporna zlasti zaradi geografske omejenosti njegovega predloga, saj je bilo v njem govora le o državah, neposredno meječih na Avstrijo. Cf.: Sabine Bamberger-Stemman: Der Europäische Nationalitätenkongress 1925 bis 1938: nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Grossmachtinteressen. Herder-Institut, Marburg 2000, str. 78.

»Nas so vzpodbudila zlasti Morocuttijeva izvajanja zaradi pomanjkljivega manjšinskega šolstva v Sloveniji, da smo po iniciativi generala R. Maistra organizirano začeli obravnavati manjšinskošolska vprašanja v dnevnem časopisju, pri čemer se je posebno poudarjal izvor naših Nemcev in pa sodobna nevarnost germanizacije našega življa v Jugoslaviji«, je leta 1936 izrecno priznaval sodelavec vodilnega slovenskega geografa dr. Antona Melika v ljubljanskem Geografskem inštitutu, dr. Franjo Baš.⁵⁹

Baš je ob tem opozarjal tudi na zamisli, ki jih je Morocutti razgrnil v svoji leta 1928 izdani knjigi »Gross-Deutschland und Süd-Slawien«.⁶⁰ V tej knjigi, ki je bila kasneje, po atentatu v Marseillu v Jugoslaviji prepovedana, je hipostaziral novo geopolitično os Evrope, nastalo na podlagi zaveznitva Velike Nemčije s priključeno Avstrijo in na drugi strani Velike Jugoslavije s pridruženjo Bolgarijo in s tem razumljivo razburil duhove ne le v Ljubljani, temveč tudi na Dunaju.

V članku »Podravje v luči nemške iredente« je Jurij Glavič alias Franjo Baš takole opozoril na idejno in politično pot od panevropske ideje do nacionalsocializma, ki naj bi jo v desetletju 1925–1935 kolektivno prehodila nemška manjšina v Sloveniji: »Medtem ko so bili naši Nemci kot manjšina še leta 1925 panevropsko in pacifistično usmerjeni, se je pri njih izvršil v nadaljnjih letih izrazit prevrat v hitlerjansko smer.«⁶¹

Če je imel Baš pri tem v mislih pisca celjskega Osnutka, se v resnici ni motil. Camillo Morocutti je namreč kasneje, po odpustitvi iz jugoslovanske državne službe in mednarodnih protestih v zvezi s tem⁶² doživel nekoliko nenavadno transformacijo. Tako je bil leta 1935 medtem že tudi iz Gradca pregnani dvojni doktor filozofije in medicine v Tretjem Reichu dodeljen »narodnostnemu delu v jugovzhodni Evropi« pod vodstvom proslulega Karla Haushoferja. To je bila na prvi pogled vsekakor svojevrstna kombinacija – nekdanji samorazglašeni pacifist in panevropjec, tudi v slovenskem časopisju hvaljen kot idejni oče manjšinskega varstva, se je sredi tridesetih let znašel z roko v roki z zloglasnim idejnim očetom nacistične geopolitike.⁶³

⁵⁹ Jurij Glavič (Franjo Baš): Podravje v luči nemške iredente. Misel in delo – kulturna in socialna revija. L.II, Ljubljana 1936, str. 177.

⁶⁰ Neposredno po atentatu na jugoslovanskega kralja Aleksandra v Marseillu oktobra 1934 je bila s strani jugoslovanskega notranjega ministrstva tudi izrecno prepovedana (prim. Slovenija, 12. oktober 1934, str. 4).

⁶¹ Jurij Glavič: Ibid., str. 177.

⁶² ASN, LON/BPC/MIN/400 Affaire Camillo Morocutti.

⁶³ Cfr.: Akten der Partei-Kanzlei der NSDAP: Rekonstruktion eines verlorenegegangenen Bestandes; Sammlung der in anderen Provenienzen überlieferten Korrespondenzen, Niederschriften von Besprechungen usw. mit dem Stellvertreter des Führers und seinem Stab bzw. der Partei-Kanzlei, ihren Ämtern, Referaten und Unterabteilungen sowie mit Hess und Bormann persönlich. Teil 1, Band 2. Institut für Zeitgeschichte. Bearb. von Helmut Heiber, Oldenbourg Verlag, München 1983, str. 150. Nič čudnega torej, če je bil v vojnem dnevniku obveščevalnega oddelka štaba II. nemške armade 8. aprila 1941 Camillo Morocutti omenjen med prvimi osebnostmi, s katerimi je omenjeni oddelek vzpostavil stik na dan nemškega vkorakanja v Maribor. Cfr.: Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Založba Obzorja, Maribor 1968, str. 136. Leta 1893 pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah rojeni Camillo Morocutti je še v zadnjih dneh vojne in tik pred prihodom Rdeče armade v Gradcu prevzel vodstvo štajerske zdravniške zbornice. Cfr.: Medizin und Nationalsozialismus in der Steiermark. Ed.: Wolfgang Freidl ... et al. Studien Verlag, Innsbruck 2001, str. 75.

Indikativno pa je bilo tudi, da je dr. Franjo Baš v istem članku posebej omenil tudi velik pomen tistega inštituta na Dunaju, ki mu je Morocutti sredi dvajsetih let hotel dodeliti odločilno vlogo v zvezi z nadzorom nad izdelovanjem manjšinskih poročil in njihovo končno redakcijo. »Poleg izrazitih iredentističnih stremeljenj o našem Podravju pa moramo še opozoriti na delo Inštituta za statistiko narodnih manjšin na univerzi na Dunaju, ki ima v javnem mnenju Evrope precejšnjo vlogo, in še prav posebno na poročila o narodnostnih položajih evropskih narodnih manjšin, ki izhajajo po naročilu evropskih manjšinskih kongresov. Znano je, da je vpliv Nemcev v evropski narodnomanjšinski organizaciji prvenstven. V teh poročilih stopa sicer nemštvo v Sloveniji iz kvantitativnih razlogov v ozadje za Nemci v Vojvodini, vendar so očitne pritožbe slovenskih Nemcev glede manjšinskih šol, pouka katoliškega verouka in razpuščenih društev. Za nas je to važno, ker so to oficialne izjave naših Nemcev o manjšinskem položaju v Podravju.«⁶⁴

Naj tu omenimo še hipotezo, ki jo je v svojem temeljnem delu o Evropskih manjšinskih kongresih zapisala Sabine Bamberger-Stemman. V zvezi s samim pomenom Morocuttijeve iniciative za ustanovitev EMK je sicer izrazila neke vrste gnoseološko skepso, ko je po eni strani ugotavljala, da temeljni ustanovitveni dokument Evropskih manjšinskih kongresov predstavlja Ammendejev dokument z naslovom Razlogi, smernice in program za srečanje predstavnikov vseh narodnih manjšin Evrope,⁶⁵ po drugi strani pa je ob izrecni omembi Morocuttijevega celjskega Osnutka menila, da ni mogoče pojasniti, do katere mere je njegov avtor dejansko dal svojo teoretično spodbudo k takšnemu zborovanju – pionirsko zaslugo v tej zvezi si je namreč Morocutti sam pripisal v pismu Maxu Hildebertu Boehmu leta 1957.⁶⁶

Toda hkrati je avtorica postulirala tudi enotno linijo med samim aktom ustanovitve Winklerjevega Inštituta za manjšinsko statistiko na Dunaju in nemškimi angažiranjem in pri tem imela v mislih zlasti finančno podporo nemškega zunanjskega ministrstva periodičnim poročilom evropskih manjšin. Čeprav se zdi, da njeno argumentiranje že per analogiam koroborira tudi našo tezo o posledičnem nastanku ljubljanskega MI, pa je njena hipoteza nekoliko pomanjkljiva že zaradi tega, ker operira z napačno letnico nastanka dunajskega inštituta. Ta namreč ni nastal leta 1925, kot je zapisala, temveč cela tri leta prej.⁶⁷

Naj bo to tako ali drugače, a kot kaže, je ravno Inštitut za manjšinsko statistiko na Dunaju predstavljal tisti formativni zgled, ki je v kombinaciji s sočasnimi Morocuttijevimi manjšinskovarstvenimi predlogi in zlasti njegovo zamisljivo, da prav dunajski inštitut prevzame odločilno vlogo pri končni redakciji manjšinskih poročil, posredno zelo pomembno prispeval k sprejetju odločitve, da mora dobiti svoj lastni slovenski Manjšinski inštitut tudi Ljubljana.

Notranja logika dogajanj, ki je v februarju leta 1925 privedla do ustanovitve MI, bi torej lahko bila tudi na samem začetku procesa, ki je že v oktobru istega leta doživel svoj vrh z organizacijo prvega Evropskega manjšinskega kongresa v Ženevi. Seveda pa zgolj s to hipotezo, ki povezuje kompleksna manjšinska dogajanja v Talinu, Pragi, Dunaju,

⁶⁴ Glavič: Ibid., str. 179.

⁶⁵ V izvorniku: »Gründe, Richtlinien und Programm für eine Tagung der Vertreter aller nationalen Gruppen in Europa«.

⁶⁶ Sabine Bamberger-Stemman: Op. cit., str. 78.

⁶⁷ Rolf Wörsdörfer v tej zvezi navaja napačno letnico 1920. Glej: Op. cit., str. 212.

Mariboru, Celju, Celovcu, Trstu, Gorici, Novem Sadu in Ženevi, če se »additis addendis« omejimo zgolj na nekaj prominentnih kristalizacijskih središč zamisli o čezmejnem solidarnostnem povezovanju evropskih manjšin, še vedno ni mogoče povsem izčrpati čisto vseh mogočih motivnih ozadij in razlogov za nastanek Manjšinskega instituta v Ljubljani. V tej zvezi moramo iz nekega drugega razloga dodati vsaj še švicarski Locarno, kjer je bil prav tako v oktobru leta 1925 podpisan eden izmed najbolj pomembnih diplomatskih sporazumov dvajsetega stoletja.

Sporazum v Locarnu je Weimarski republiki dokončno odprl pot v ženevsko Društvo narodov in s tem iz države, ki je bila poglavitna poraženka prve svetovne vojne, znova naredil respektabilno in upoštevanja vredno evropsko silo. Hkrati je bil ta sporazum, ki je Nemčijo dejansko vrnil na zemljevid velikih sil, sklenjen tik pred ustanovitvijo Evropskega manjšinskega kongresa v Ženevi, datumsko sosledje obeh dogodkov pa zagotovo ni bilo naključno.

V svojem času velikokrat slavljene »Duh Locarna« je sicer obetal trajno pomiritev med Nemčijo in Francijo, saj je bil z rensko pogodbo (Pacte Rhenan) s strani Francije, Velike Britanije, Belgije in Italije garantiran status nemških zahodnih meja. A ker varnostni pakt ni bil uravnotežen z neke vrste Vzhodnim Locarnom (Ostlocarno), je njegova sklenitev po drugi strani pomenila slabo novico za Poljsko in Češkoslovaško, ki sta bili deležni pomenljivih signalov že med samimi pogajanjmi. Še pred njegovim podpisom jima je nemški zunanji minister Gustav Stresemann dal jasno vedeti, kdo bo imel v prihodnje besedo, saj je češkoslovaškega zunanjega ministra Edvarda Beneša in njegovega poljskega kolego grofa Skryzinskega »pustil čakati v predsobi, še predno so jih resnično velike sile Velika Britanija, Francija in sedaj zopet Nemčija povabile k udeležbi na razgovorih«. ⁶⁸ Ni pa Locarno pomenil dobre novice niti za fašistično Italijo, kjer so močno naraste bojazni, da se bo pozornost Berlina iz demilitariziranega Porenja v prihodnje preusmerila ne le na Poadižje in tamkajšnjo nemško manjšino, temveč tudi na sosednjo Avstrijo, iz katere je Mussolini v naslednjih letih naredil svoj protektorat.

V nacionalnih krogih v Ljubljani so se v času, ko so se začele priprave na osnovanje MI, najbrž že morali zavedati prelomnosti perspektive bližnjega nemškega vstopa v Društvo narodov – ta se je namreč povsem jasno nakazoval že leto dni pred sporazumom v Locarnu. Še pred njegovo sklenitvijo so lahko predvideli, da bo Weimarska republika v kratkem močno okrepila vlogo zaščitnice nemških manjšin ne le v celotni srednji Evropi, temveč tudi v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Bila je to perspektiva, ki je ob vseh že omenjenih dejavnikih nedvomno prispevala k odločitvi, da mora Manjšinski institut čim prej odpreti svoja vrata. ⁶⁹

⁶⁸ Cfr.: Michael Schwartz: *Ethnische »Säuberungen« in der Moderne: Globale Wechselwirkungen*. Oldenbourg Verlag, München 2013, str. 353.

⁶⁹ Hkrati pa je že predhodno predstavljala nič manj pomembno motivno ozadje za »znanstveno« usmeritev Inštituta za manjšinsko statistiko na Dunaju. Winklerjev inštitut je bil namreč svojevrstni idejni laboratorij, v katerem je v pričakovanju nemškega članstva v DN že od leta 1923 dalje nastajal takšen koncept narodnostne statistike, kakršnega bi bilo mogoče uporabiti ne le v »znanstveno« fundirani polemiki s statističnimi metodami, uporabljanimi v zvezi z nemškimi manjšinami v sosednjih državah, temveč dolgoročno gledano tudi v prizadevanju za revizijo »krivičnih« versailleskih meja.

2.1.3 Carinthiacus – znani ali neznani avtor prve publikacije Manjšinskega instituta?

Svojevrsten odgovor na vse našete lokalne in mednarodne izzive je predstavljala tudi prva publikacija Manjšinskega instituta, naslovljena »Položaj Slovenaca pod Austrijom i položaj Nemaca u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca«. V prvi izdaji je izšla v »srbo-hrvaškem jeziku«, a že v kratkem – tako Vladimir Miselj konec junija 1925 v dopisu vodji Manjšinske sekcije DN, Ericu Colbanu – naj bi bila natisnjena tudi v francoskem in angleškem prevodu.⁷⁰

V publikaciji, s katero se je Manjšinski institut odzval na aktualno zamisel o reciprocitetno zagotovljeni kulturni avtonomiji slovenske manjšine na Koroškem in nemške manjšine v Sloveniji, je njen avtor, podpisan zgolj s psevdonimom Carinthiacus, položaj Slovencev na Koroškem primerjal s položajem nemške manjšine v Kraljevini SHS in po pričakovanju ugotovil, da sta povsem neizenačena. Omenjeno knjižico je imel v mislih tudi soustanovitelj MI in tajnik CMD Janko Mačkovšek, ko je na letni skupščini CMD v Brežicah 13. septembra 1925 zbranemu občinstvu naznanil nov korak v smeri »znanstvenega proučavanja naših manjšinskih problemov«, namreč ustanovitev MI v Ljubljani. Mačkovšek je takrat nanizal nekaj podatkov o novem inštitutu, s katerim je bil institucionalno pravkar nadgrajen njegov, že pred prvo svetovno vojno izdelani koncept Obrambnega muzeja, opozoril pa je že tudi na odmeve, ki jih je bil deležen Carinthiacusov spis v tujini, zlasti v Švici.⁷¹

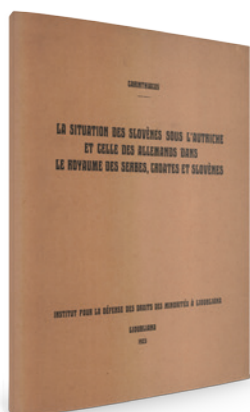
Da je bila Carinthiacusova knjižica v resnici izdana v nekaj poglavitnih evropskih jezikih in celo v cirilici, ne pa tudi v slovenščini, kot bi lahko pričakovali,⁷² se zdi na prvi pogled nekoliko nenavadno, a kaže predvsem na to, da je bila po oceni inštitutskega vodstva glavnina njene ciljne publike vendarle v Ženevi, Parizu, Londonu, Berlinu in Dunaju, še zlasti pa v srbski prestolnici kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, kjer je bilo razumevanje za slovenske probleme razmeroma majhno. Da je bila takšna ocena v osnovi pravilna, po svoje potrjuje tudi naslednja, leta 1927 zapisana ugotovitev vplivne Nemške zaščitne zveze (Deutsches Schutzbund), ki jo je od leta 1922 dalje vodil eden izmed vodilnih nemških »etnopolitikov« tistega časa, dr. Karl Christian von Loesch: »Tako so še danes s strani ljubljanskih nacionalističnih krogov z veliko vztrajnostjo razširjajo pritožbe nad domnevnim zatiranjem koroškega slovensko govorečega prebivalstva, ki je z odločitvijo ljudskega plebiscita z dne, 10. oktobra 1920, ostalo v Avstriji. Ljubljanski Inštitut za manjšinsko varstvo, propagandna izpostava slovensko-nacionalnih krogov, je tem pritožbam podelil verodostojnost tudi v Beogradu, tako da se ob različnih priložnostih tudi nemškimi poslancem v Jugoslaviji, kadar se pritožujejo zaradi kršitve človeških pravic jugoslovanskih Nemcev s strani države in njenih organov, vrže v obraz ravnanje Koroške z njeno slovensko manjšino.«⁷³

⁷⁰ ASN, R, 41/45530/45530.

⁷¹ Jutro, 213, 15. september 1925, str. 5.

⁷² In kot napačno navaja Wörsdörfer: Op. cit., str. 209.

⁷³ Wörsdörfer: Op. cit., str. 209.

Naslovnica prve knjižne izdaje Manjšinskega instituta leta 1925: Carinthiacus: La situation des Slovènes sous l'Autriche et celle des Allemands dans le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes. Ljubljana: L'Institut pour la défense des droits des minorités à Lioubliana, 1925.

Prvi založniški podvig MI je izzval tudi Cillier Zeitung, da je 13. septembra 1925 pod naslovom »Čisto resnično?« (Ganz wahrheitsgemäss?) polemiziral ne le s Carinthiacusom, temveč tudi s švicarskim publicistom Mauricom Muretom – ta se je namreč v Gazette de Lausanne v podkrepitev svojih navedb skliceval prav na ljubljanskega »Korotanca«. Hkrati pa je isti časopis pod očitnim vtisom izida te prve inštitutske publikacije le teden po ustanovitvi EMK v Ženevi objavil daljši polemičen uvodnik z naslovom »Wer ist das Minderheiteninstitut in Ljubljana?«

Tudi na odzive iz Celovca ni bilo treba dolgo čakati. S podobno naslovljeno publikacijo (Die Lage der Minderheiten in Kärnten und in Slowenien) sta na izziv iz Ljubljane skupno odgovorila kar dva koroška zgodovinarja, direktor koroškega deželne arhiva dr. Martin Wutte in dr. Oskar Lobmeyr-Hohenleiten. Podobno kot Carinthiacusovo je bilo tudi njuno delo, financirano s strani celovške deželne vlade in finančnega ministrstva na Dunaju, v prvi vrsti namenjeno Ženevi in tamkajšnjemu Društvu narodov.

Če je torej Carinthiacus položaj nemške manjšine v Kraljevini SHS poskušal predstaviti kot izjemno dober, položaj koroških Slovencev pa kot izjemno slab in brezupen celo v primerjavi s katerokoli manjšino v kaki evropski državi, sta njegova nasprotnika poskušala »razkrinkati« domnevno alibičnost tovrstne pozicije tako, da sta središče pozornosti s položaja nemške manjšine v Kraljevini SHS nasploh preusmerila zgolj na položaj nemške manjšine v Sloveniji.⁷⁴ Hkrati sta se v svojem odgovoru obregnila tudi ob inštitut v Ljubljani, ki je izdal omenjeni spis. Zatrdila sta, da je njegovo ime zavajajoče, »kajti tisto, kar se imenuje 'inštitut', je, kot pove z njegove strani izdani letak, zasebna, s strani petih slovenskonacionalnih obrambnih združenj plačana izpostava.«⁷⁵

Na vprašanje, kdo se je v resnici skrival za psevdonomom Carinthiacus, je bilo doslej podanih že več odgovorov. O tem sta ugibala tako Wutte, ki je sam uporabljal enak psevdonom, kot tudi Camillo Morocutti. Slednji je leta 1928 celo apodiktično zapisal, da je temu, kot je priznaval, »zelo pametno sestavljenemu spisu« botroval koroški Slovenec, ki naj bi bil hkrati tudi eden izmed vodilnih politikov v Sloveniji.⁷⁶

⁷⁴ Med položajem nemške manjšine v Sloveniji in Nemci v Vojvodini je bila precejšna razlika – slednji so bili v ogrski polovici habsburške monarhije izpostavljeni brezobzirni madžarizaciji, tako da je zanje manjšinski status v jugoslovanskem državnem okviru pomenil celo objektivni napredek v primerjavi s predvojnimi stanjem.

⁷⁵ M. Wutte, O. Lobmeyr: Die Lage der Minderheiten in Kärnten und in Slowenien. Klagenfurt 1927, str. 6.

⁷⁶ Camillo Morocutti: Gross-Deutschland und Gross-Südslawien. Wilhelm Braumüller, Wien, Leipzig 1928, str. 23.

V Gornjem Gradu rojeni diplomat dr. Stanko Erhartič (1893–1932), ki danes velja za pisca prve inštitutske publikacije, ni ustrezal tej Morocuttijevi kvalifikaciji. V zvezi z njim vsekakor velja omeniti, da je bil sredi dvajsetih let vpet tudi v nekatere druge knjižne projekte o slovanskih manjšinah. Iz pričevanja češkega pisatelja, folklorista in slikarja Ludvika Kube je namreč dobro razvidno, da je šla po intervenciji vplivnih osebnosti v Beogradu prav uradniku zunanjega ministrstva dr. Erhartiču poglobitna zahvala, da je sam poleg leta 1925 v Pragi izdane knjige o Lužiških Srbih za natis pripravil tudi publikaciji o stari Srbiji⁷⁷ in Makedoniji.⁷⁸

Kljub temu da je že revija Leonove družbe Čas v leta 1940 objavljenem seznamu psevdonimov izrecno navedla, da je psevdonim Carinthiacus uporabljal takrat že pokojni Stanko Erhartič,⁷⁹ sta vsaj dva izvrstna poznavalca koroške problematike, namreč sodelavec INV, zgodovinar Tone Zorn in britanski zgodovinar Thomas M. Barker, v njem prepoznala dr. Valentina Rožiča (1878–1935).⁸⁰ Zelo verjetno ju je k tej navedbi privedlo zlasti dejstvo, da je senator Rožič, ki prav tako ni bil rojen na Koroškem,⁸¹ na podlagi govora, ki ga je imel leta 1933 v beograjskem parlamentu, pod svojim imenom dejansko izdal publikacijo s podobnim naslovom in podobno tendenco. Toda Rožičev »Položaj nemške manjšine v Jugoslaviji in položaj Slovencev v Avstriji« iz leta 1933 se je od Carinthiacusovega »Položaja Slovencev pod Avstrijo in položaja Nemcev v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev« iz leta 1925 vsebinsko in stilistično razlikoval do te mere, da je na podlagi zgolj teh kriterijev težko sprejemati kakršnekoli sklepe.

Stanko Erhartič

Vir: Tedenske slike:
priloga Domovini
(30. 6. 1932),
letnik 8, številka 26.
URN:NBN:SI:
DOC-O5SVJSK0,
<http://www.dlib.si>

⁷⁷ Ludvík Kuba: Čtení o starém Srbsku: Cesty a studie z rokù 1890–1927. Družstevní práce, Praha 1932.

⁷⁸ Ludvík Kuba: Proč po Čtení o Lužici vydávám Čtení o starém Srbsku a Čtení o Makedonii? Panorama, Družstevní práce, Praha 1931, str. 182.

⁷⁹ Čas, št. 34, Ljubljana 1940, str. 392.

⁸⁰ Prim.: Tone Zorn: Tiskani viri in literatura o koroškem vprašanju v letih 1920–1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, X-XII, Ljubljana 1971–1972, 1–2, str. 373–374; Thomas M. Barker: The Slovene Minority of Carinthia. Columbia University Press, New York, 1984, str. 393.

⁸¹ Rojen je bil 2. julija 1878 pri Sv. Trojici nad Moravčami.

Bi pa v Rožičevem prispevku vsekakor lahko ugledali nekakšno nadaljevanje in hkrati vsebinski zaključek Carinthiacusove publikacije, potem ko je šolski odbor koroškega deželnega zbora 21. maja 1931 razglasil dotedanja pogajanja o kulturni avtonomiji koroških Slovencev za zaključena. Ravno o neuspehu teh pogajanj je namreč 26. marca 1933 v beograjski narodni Skupščini govoril senator Rožič, ko je v svoji izjemno dolgi repliki na nekatere pritožbe predstavnikov nemške manjšine v Jugoslaviji med drugim primerjal tudi položaj nemške manjšine v Jugoslaviji s položajem slovenske manjšine v Avstriji in ob tem potegnil podobne zaključke kot osem let pred njim Carinthiacus. Za avstrijskega zgodovinarja Arnolda Suppana očitno ni bilo nobenega dvoma, da gre pri dvojcu Rožič-Carinthiacus za dva različna avtorja, ko ju je leta 1989 takole vzporedil z njima nasprotno koroško dvojico: »V publicistiki in v politiki je bila večkrat postavljena primerjava položaja slovenske manjšine na Koroškem z nemško manjšino v Sloveniji kakor tudi v Jugoslaviji – Gradiščanski Hrvati ob tem niso bili omenjeni. Seveda sta Erhartič 1925 in Rožič 1933 risala ravno tako črno-belo sliko kot Wutte in Lobmeyer 1926. Vendar je omembe vredno, da je v zvezi z mednarodno diskusijo poleti 1930 glede 'Deutsches Haus' v Celju nastopil preobrat v jugoslovanski manjšinski politiki nasproti podonavskim Švabom, ki se je izražal pozitivno za manjšino v šolskem, kulturnem in političnem oziru.«⁸²

Valentin Rožič

Vir: URN:NBN:SI:
IMG-U9156ZPQ,
<http://www.dlib.si>

Po drugi strani prav tako ni nobenega dvoma, da je bil Valentin Rožič, ki je pogosto objavljala pod psevdonimom Caranthanus, že od samega začetka zelo tesno povezan z Manjšinskim institutom. Ravno v njem je pridobil tudi podatke za svoj publicistični opus, vključno s knjižico iz leta 1933.⁸³

V knjižnici INV hranimo izvod njegovega dela »Slovenski Korotan«, ki ga je leta 1919 izdalo Slovensko zgodovinsko društvo za Koroško, natisnila pa tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu. Rožič, ki ga je podpisal s psevdonimom »Moravski, je izvod 30. septembra 1925 podaril Manjšinskemu institutu, in sicer, kot je lastnoročno zapisal v posvetilu, »ob 5. letnici koroškega plebiscita.«

⁸² Arnold Suppan: Sosedstvo med sodelovanjem in konfrontacijo. Jugoslavija–Avstrija (1918–1938). Zgodovinski časopis, 43, 1989, str. 597.

⁸³ Danijel Grafenauer v doktorski disertaciji domneva, da se je avtor pri njenem pisanju naslanjal na podatke, ki jih je pridobil v MI. Gl.: Življenje in delo Julija Felaherja in koroški Slovenci, Univerza v Mariboru, 2009, str. 27–28.

Prav tako gre prav njemu nesporno velika zasluga za zgodnje populariziranje Manjšinskega instituta v slovenski javnosti. Ne le, da je v že omenjeni zbornik, izdan ob peti obletnici koroškega plebiscita, uvrstil prispevka Vinka Zormana in Janka Mačkovška, tudi sam je v svojem prispevku pod naslovom »Manjšinski inštitut na dunajski univerzi. Univerzam v Jugoslaviji in inteligenci v preišljevanje in vzpodbudo« izrecno pozval na vsakršno pomoč Manjšinskemu institutu v Ljubljani: »Podpirajmo ga gmotno in moralno, t. j. da se brigamo zanj. Taka znanstvena inštitucija velja mnogo denarja, ker dela samo za druge – za naše narodne manjšine zunaj naših državnih mej! – Našim akademikom vseh fakultet pa kličem ob tej priliki: ‘Na znanstveno-manjšinsko delo!’.«⁸⁴

Drugi del Rožičevega apela, namenjen univerzam v Jugoslaviji, je padel na manj plodna tla. Na Pravni fakulteti v Subotici je sicer v začetku tridesetih let prišlo do resnih poskusov, da bi bil po iniciativi tamkajšnjega profesorja državnega in ustavnega prava Fedorja Nikića ustanovljen Manjšinski institut, ki bi deloval pod okriljem tamkajšnje pravne fakultete.⁸⁵ Vlada naj bi po poročilih v tisku zanj odobrila že prvih 100.000 dinarjev iz letnega proračuna,⁸⁶ njegov član pa naj bi po pisanju celjskega *Deutsche Zeitung* z dne, 14. junija 1931, lahko postal »sleherni jugoslovanski državljan« ne glede na nacionalnost, če se je le izkazal v študiju manjšinskih vprašanj.⁸⁷ Po načrtih prosvetnega ministrstva naj bi obsegal tri ločene oddelke, in sicer pravnega, zgodovinskega in statističnega, delovati pa naj bi začel v pričetku prihodnjega šolskega leta. V primerjavi z ljubljanskim bi bil univerzitetni inštitut v Subotici pravi orjak – štel naj bi namreč kar 50 rednih, 15 častnih in 100 dopisnih članov. Po pisanju Slovenca z dne 4. junija 1931 naj bi bil to »prvi inštitut te vrste, ker bo namenjen v prvi vrsti za narodne manjšine v državi sami in ne, kakor manjšinski inštituti v Nemčiji in Avstriji, ki se ne brigajo za svoje lastne manjšine ampak imajo predvsem nalog zasledovati usodo in gibanje nemških manjšin onstran meje.«⁸⁸ Tako koncipirana zasnova univerzitetnega manjšinskega inštituta je bila v svojem času izrazito moderna, a se je zataknilo pri denarju – v primerjavi z ljubljanskim MI, ki se je šele po letu 1931 znašel na proračunu Banovinske uprave, pred tem pa se je vzdrževal s pomočjo finančne pomoči ustanoviteljic in radodarnih posameznikov, bi inštitut v Subotici državo stal precej več denarja.

⁸⁴ Boj za Koroško. Spominska knjižica ob 5-letnici Koroškega plebiscita. Zbral in uredil dr. Valentin Rožič, profesor v Ljubljani. Založba »Jug«, Ljubljana 1925, str. 58–59.

⁸⁵ Miodrag Simić je leta 1999 sicer zapisal, da je bil Manjšinski institut v Subotici ustanovljen (Isti: Istorija Subotičkog pravnog fakulteta 1920–1941. Pravni fakultet Subotica), s klicevanjem na omenjenega avtorja pa ga kot »edinstveno institucijo te vrste v Kraljevini Jugoslaviji« izrecno apostrofira tudi Sanja Radovanović (Ista: Uloga Pravnog fakulteta u Subotici u pravnom životu Kraljevine Jugoslavije. Zbornik Matice srpske za društvene nauke. 125, 2008, str. 137).

⁸⁶ Jugoslavija za narodne manjšine. V Subotici se ustanovi manjšinski inštitut. Slovenec, 4. junija 1931.

⁸⁷ Vsekakor je zanimivo, da je *Deutsche Zeitung* na ta datum pisal o inštitutu, ki naj bi bil šele ustanovljen (»errichtet werden soll«), medtem, ko je v predhodni številki z dne, 7. junija 1931, o njegovi ustanovitvi poročal kot že o izvršenem dejstvu.

⁸⁸ Takšnemu namenu naj bi namreč služil inštitut v Innsbrucku, »oni v Heidelbergu, na Dunaju in v Berlinu ter madžarski v Pečuhu ob jugoslovanski meji. Vsi ti so bili ustanovljeni za manjšine izven lastne države, medtem ko bo subotički namenjen v prvi vrsti za narodne manjšine v mejah kraljevine Jugoslavije ...«.

Kljub temu da stalni in številni občasni sodelavci Manjšinskega instituta v Ljubljani niso strogo in dosledno ločevali svojega strokovno-raziskovalnega dela od agitatorične dejavnosti oziroma »propagatorske dejavnosti in od posredovanja vsakovrstnih stikov in pomoči čez mejo«, ⁸⁹ se je inštitut uspešno povezoval tudi z znanstveniki mlajše generacije, med katerimi velja omeniti zlasti zgodovinarja dr. Frana Zwittera in geografa dr. Antona Melika, vodjo univerzitetnega Geografskega inštituta v Ljubljani. Koroški nemškonacionalci naj bi menda z zavistjo opazovali sodelovanje med slovenskimi narodnimi delavci in znanstveniki, ki so vsi po vrsti obvladali jezike sosednjih narodov. Tako je dr. Martin Wutte leta 1932 ugotavljal, da »slovenska znanstvena literatura o Koroški postaja vedno bolj bogata. Zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji, slavisti, geografi, etnologi ljubljanske univerze se intenzivno ukvarjajo s Koroško. Ker z izjemo študija dialektov na nobenem drugem področju nimamo na razpolago izšolanih strokovnjakov, ne moremo te na novo nastajajoče slovenske literature niti zasledovati, kaj šele se ji zoperstaviti.« ⁹⁰

Inštitut je bil osnovna referenčna točka za manjšinske strokovnjake iz tujine, vzbujal pa je tudi zanimanje tujega tiska. Tako je na primer Slovenec 10. septembra 1928 poročal o obisku nemških novinarjev, ki so v Ljubljano prispeli 6. septembra 1928 in že prvega dne obiskali Manjšinski inštitut. Delegacijo je vodil direktor Bädische Zentrumkorespondenz, znan nemški žurnalist dr. Otto Färber, novinarje pa naj bi zanimal zlasti položaj slovenske manjšine pod fašistično Italijo, torej tisto vprašanje, ki je že naslednje leto s prihodom tržaškega Slovenca Lava Čermelja v Ljubljano izjemno močno zaznamovalo dejavnost inštituta v naslednjem desetletju.

*Lavo Čermelj
v času pred drugo
svetovno vojno,*

Vir: Zbirka upodobitev
znanih Slovencev NUK,
URN:NBN:SI:
IMGFAYK5N76,
<http://www.dlib.si>

⁸⁹ Stergar: Op. cit., str. 15. Wörsdörfer v tej zvezi navaja dokument italijanske politične policije, iz katerega naj bi bilo razvidno, da je MI v času volitev leta 1929 na italijanski strani razširjal številne letake, ki so Slovence pozivali na bojkot volitev. Op. cit., str. 210.

⁹⁰ Wörsdörfer: Op. cit., str. 211. Prim. podobno oceno ljubljanskega MI v: Michael G. Müller, Rolf Petri (ur.): Die Nationalisierung von Grenzen. Zur Konstruktion nationaler Identität in sprachlich gemischten Grenzregionen. Herder-Institut, Marburg an der Lahn 2002, str. 155.

Že leta 1927 je dr. Lavo Čermelj botroval publikaciji, ki dobro ilustrira inštitutsko, ženevskemu Društvu narodov in Evropskemu manjšinskemu kongresu namenjeno dejavnost. Knjižica je izšla v angleškem in francoskem jeziku, kot izdajatelj pa je bila navedena Jugoslovanska zveza za Ligo narodov (Association yougoslave pour la S.D.N.).⁹¹ Naslov obeh verzij iste publikacije je bil enak v angleški in francoski izdaji, kot kraj izida pa je bila v obeh primerih navedena Ženeva.⁹² Ob tem naj še omenimo, da je Čermelj z MI takrat sicer najtesneje sodeloval, ni pa imel z njim po njegovem lastnem zatrjevanju nobene formalne povezave.⁹³ Tako naj bi bilo celo potem, ko je bil leta 1935 razrešen učiteljevanja in dodeljen prosvetnemu oddelku banske uprave za službo na Manjšinskem institutu.⁹⁴ Vinko Zorman se kot vodja MI ni vmešaval v njegovo delo, sam pa je užival naravnost zavidljivo raven akademske svobode, kakršne kasneje nikoli več ni bil deležen: »Še vedno sem delal po lastnem načrtu in v svoji privatni delovni sobi ter nisem nikomur odgovarjal za svoje delo.«⁹⁵

⁹¹ La minorité yougoslave en Italie: Écoles, églises, presse, associations, administrations, situation économique, élections parlementaires, représailles nouvelles, obligations morales de l'Italie, conclusion. Mémoire présenté à la commission des minorités par l'Association Yougoslave pour la S.D.N. Genève, 1927; The Yugoslav minority in Italy: schools, the church, the press, associations, administrations, the economic position, parliamentary elections: fresh reprisals, Italy's moral obligation, conclusion. Memorandum presented to the Minorities Commission by the Yugoslav Association for the L. N. Geneva 1927.

⁹² Obe knjižici je v resnici natisnila Delniška tiskarna, d. d. v Ljubljani. Vsekakor sta bili že v podnaslovu strukturirani na tipiziran način, ki ga je za izdelavo manjšinskih poročil do določene mere anticipiral Morocuttijev celjski Osnutek iz leta 1924, opremljeni pa sta bili tudi z identičnim zemljevidom (»Pokopališče jugoslovanskih šol v Italiji«).

⁹³ Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom. Slovenska matica, Ljubljana 1972, str. 34.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

2.1.4 S Šelenburgove 7/II na Dvořakovo 6/II: Manjšinski institut v podaljšku stanovanja dr. Lavo Čermelja

Ko je bila Jugoslovanska matica konec aprila 1930 zaradi incidenta iredentistične narave na meji s fašistično Italijo s strani beograjskih oblasti razpuščena,⁹⁶ je ravnokar zgrajena hiša na Dvořakovi ulici v Ljubljani, v kateri si je poiskal stanovanje dr. Lavo Čermelj s svojo družino, postala novo domovanje Manjšinskega instituta. Hkrati se je z izselitvijo MI iz prostorov na Šelenburgovi 7/II in njegovo vselitvijo v podaljšek Čermeljevega stanovanja, kjer je imel inštitut ločen vhod, na začetku tridesetih let začela tudi druga pomembna faza njegove dejavnosti. Inštitut, ki torej ni več deloval pod okriljem najpomembnejše izmed njegovih ustanoviteljic – ta mu do tedaj ni dajala le streho v središču Ljubljane nasproti glavne ljubljanske pošte, temveč ga je tudi gmotno vzdrževala in ga oskrbovala z informacijami – je od tedaj dalje financiral prosvetni oddelek Banske uprave, njegov novi spiritus movens pa je postal prav dr. Lavo Čermelj.⁹⁷

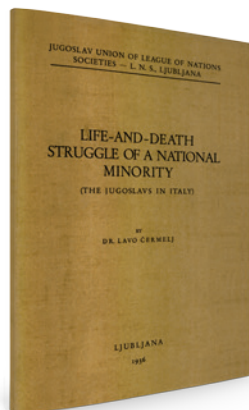
*Dvořakova 6/II.
Novi sedež
MI po ukinitvi
Jugoslovanske matice
in preselitvi instituta
s Šelenburgove 7*

Fotografija iz leta 2015

⁹⁶ O ozadju razpustitve gl. Čermelj: Op. cit., str. 12–15.

⁹⁷ Tudi Rolf Wörsdörfer je novo, kvalitetno bistveno višjo fazo v razvoju MI postavil v začetek tridesetih let; takrat naj bi se verjetno po Wilfanovem in Besednjakovem napolitlu za Zormanov in Čermeljev inštitut pričeli intenzivneje zanimati ne le znotraj Evropskega manjšinskega kongresa, čigar zborovanj se je redno udeleževal Vinko Zorman, temveč tudi v Mednarodni zvezi Društva narodov (Union internationale des Associations pour la Société des Nations). V ta čas je uvrstil tudi Čermeljevo in Wilfanovo tržaško srečanje s Hermannom Wendlom, vidnim nemškim socialdemokratskim politikom in enim izmed začetnikov nemške jugoslavistike (Wörsdörfer: Op. cit., str. 210) – srečanje, ki ga je sam Čermelj v svojih spominih datiral v leto 1927 ali 1928, a z izrecnim pristavkom, da se natančne letnice ne spominja (Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta. Slovenska matica, Ljubljana 1969, str. 156). Pisec »Neodrešene Evrope« (Europa Irredenta) Max Hildebert Boehm je v Berlinu pričel iskati informacije o Manjšinskem institutu v Ljubljani, za sprejem pri dr. Janku Pretnarju in dr. Engelbertu Besednjaku pa je zaprosila tudi znana nizozemska pacifistka in feministka Christina Bakker van Bosse (Wörsdörfer: Ibid. Cfr. tudi Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom. Slovenska matica, Ljubljana 1972, str. 33–34).

Čermelja, namreč delo z naslovom »Life and Death Struggle of a National Minority. The Yugoslavs in Italy«, leta 1936 izdala prav omenjena sekcija, gradivo zanj pa je avtor v veliki meri pridobil s pomočjo svojih osebnih virov, MI in jugoslovanskega konzulata v Trstu.⁹⁸

Naslovnica knjige Lavo Čermelja iz leta 1936; imela je močan odmev v mednarodni javnosti in je bila kasneje še večkrat ponatisnjena.

V letu 1929, proglašeni za leto manjšin, so bile znotraj EMK znova obujene zamisli, ki jim je sicer mogoče slediti v leto 1924,⁹⁹ prvič pa so bile obelodanjene leta 1926.¹⁰⁰ Takrat je bilo namreč sklenjeno, da bo treba preiti k izdelavi in objavi sistematizirane zbirke poročil o položaju evropskih manjšin.¹⁰¹ Poročila so bila zatem tudi v resnici izdelana, in sicer v skladu s posebnim standardiziranim vprašalnikom; navodila za njegovo formalizacijo sta izdelala Ewald Ammende in Karl Christian von Loesch.¹⁰² Zbirka manjšinskih poročil (Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Sammlung von Lageberichten) je z Wilfanovim predgovorom izšla na Dunaju leta 1932, Čermelj pa je njen natis v svojih spominih označil za najvidnejši uspeh kongresa nasploh.¹⁰³

Dunajski, po vrsti osmi kongres evropskih manjšin, je bil v marsičem prelomen. Ne le, da je bil prvi izven Ženeve, bil je tudi zadnji pred nacionalsocialističnim prevzemom oblasti v Nemčiji. Po letu 1933 je namreč delovanje Evropskih manjšinskih kongresov vse bolj prihajalo pod vpliv tistih predstavnikov nemških manjšin, ki so se identificirali z novimi ideološkimi smernicami Berlina.

⁹⁸ Wörsdörfer je v arhivu manjšinske sekcije DN odkril obsežen palimpsest Jugoslovanske matice na 342 straneh z naslovom »Položaj jugoslovanske manjine pod Italijom«, iz katerega je Čermelj očitno zajemal tudi gradivo za svoje kasnejše publikacije (Wörsdörfer: Op. cit., str. 207–210). S sklicevanjem na nemškega avtorja ga omenja tudi Jože Pirjevec, ki posebej dostavlja, da sta na tem gradivu poleg Čermelja delala tudi Janko Pretnar in Vinko Zorman. Cfr.: Jože Pirjevec: »Trst je naš!«. Boj Slovencev za morje (1848–1954). Nova revija, Ljubljana 2007, str. 115.

⁹⁹ Sabine Bamberger-Stemann: Der Europäische Nationalitätenkongress 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyismus und Großmachtinteressen. Herder Institut, Marburg 2000, str. 216.

¹⁰⁰ Sabine Bamberger-Stemann: 'Solidarität der Nationalitäten' oder 'Förderung des europäischen Friedens'? Zur Publizistik nationaler Minderheiten in der Zwischenkriegszeit. V: Requate, Jörg; Schulze Wessel, Martin: Europäische Öffentlichkeit. Transnationale Kommunikation seit dem 18. Jahrhundert. Campus Verlag, Frankfurt am Main 2002, str. 185.

¹⁰¹ Bamberger-Stemann: Der Europäische Nationalitätenkongress, str. 217.

¹⁰² Opozorili smo že na podobno sistematizacijo, ki jo je v zvezi z manjšinskimi poročili leta 1924 izdelal Morocutti v Osnutku, objavljenem aprila 1924 v Celju, in na podobnost delovnega programa MI s tematskim naborom, predvidenim v Osnutku. Tega tematskega nabora sta se v veliki meri držali tudi zgoraj omenjeni francoski in angleški publikaciji, objavljeni domnevno v Ženevi leta 1927.

¹⁰³ V tej zvezi je poudaril, da so bila poročila anonimna in da je poročili o Slovencih in Hrvatih pod Italijo dejansko sestavil on sam. Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, str. 50.

Dunajski kongres, na katerem je bilo prvič obravnavano tudi razmerje med manjšinami in cerkvijo,¹⁰⁴ je sicer potekal v eni izmed najbolj reprezentativnih dunajskih palač, v deželnem dvorcu Spodnje Avstrije na Herrengasse, toda avstrijske uradne oblasti so ga bolj ali manj ignorirale, nekdanja cesarska prestolnica pa se je po poročanju tedanjega tiska izkazala za manj gostoljubno od Ženeve. V času njegovega zborovanja je dr. Josip Wilfan doživel tudi verbalni napad s strani madžarskega predstavnika, ki ga je osebno zelo prizadel – vljuden ton občevanja je bil namreč protokolarno pravilo že vse od začetka delovanja kongresa in vse do kongresa na Dunaju so se ga udeleženci tudi bolj ali manj držali.¹⁰⁵

Za Slovence pa je bil dunajski kongres pospremljen še z eno slabo novico. Le malo pred njegovim začetkom se je namreč 20. junija 1932 v prometni nesreči blizu dunajskega Novega mesta smrtno ponesrečil domnevni avtor prve publikacije MI, komajda štiridesetletni dr. Stanko Erhartič.

Nekoliko boljše vest je predstavljalo dejstvo, da je ob robu kongresnega dogajanja prišlo tudi do sestanka predstavnikov manjšinskih inštitutov iz Nemčije, Češkoslovaške, Poljske, Madžarske in Jugoslavije. V zvezi z njihovim srečanjem vsekakor velja omeniti, da je Ponedeljski Slovenec, dne 11. julija 1932, prvič izrecno uporabil generični pojem »institut za narodnostna vprašanja« in to seveda ne le za MI, temveč za vse inštitute, ki so se tega sestanka udeležili. Šestnajst let pred ustanovitvijo Inštituta za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani je zapisal dobesečno tole: »Za časa manjšinskega kongresa so se sestali tudi predstavniki 'Institutov za narodnostna vprašanja' iz Ljubljane, Prage, Budimpešte, Pečuha, Varšave, Dunaja, Stuttgarta in Berlina. Njihovo stremljenje gre za tem, da bi se ustanovil mednarodni institut za narodnostna vprašanja, ki bi vezal posamezne institute.«

Tovrstno generično poimenovanje se v resnici ni ujemalo z individualnim uradnim nazivom niti enega samega izmed tamkaj prisotnih inštitutov.¹⁰⁶ Toda zanimivo je, da se je očitno prijelo vsaj v primeru enega, namreč povojnega naslednika MI. Že leta 1932 je namreč anticipiralo uradni naziv leta 1948 ustanovljenega Inštituta za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani, ki se od tedaj dalje in vse do danes ni bistveno spremenil. Ko je bil namreč leta 1956 izločen iz okvira univerze, je bil preimenovan v Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, od oktobra 1992, ko je postal eden izmed prvih javnih zavodov v Republiki Sloveniji, pa je izgubil še krajevno določilo in postal sic et simpliciter Inštitut za narodnostna vprašanja, s tem pa seveda skrajni približek tistemu »institutu za narodnostna vprašanja«, ki je natanko šestdeset let prej predstavljal neke vrste sopomenko za Manjšinski institut.

¹⁰⁴ Kot opozarja Rolf Wörsdörfer se je MI ravno v tistem času v sodelovanju s krščanskimi socialisti in Engelbertom Besednjakom pričel intenzivneje vključevati tudi v razprave o položaju slovenskih in hrvaških katolikov v Julijski krajini. Zbrani material je bil ob različnih priložnostih predstavljen zainteresirani javnosti – kot del manjšinskih poročil (»Lageberichte«), na zborovanju Evropskega manjšinskega kongresa na Dunaju leta 1932 in na Katoliškem dnevu, prav tako na Dunaju leta 1933. Op. cit., str. 212.

¹⁰⁵ »Dr. Wilfan pač ni mogel dopustiti, da govorniki kršijo sklepe predsednika kongresa in je vzel govorniku besedo«, je 11. julija 1932 poročal »Ponedeljski Slovenec«. »Mesto, da bi se ta pokoril, je celo s psovko žalil predsednika, ki je moral radi živčnega napada v zdravilišče.«

¹⁰⁶ Še najbližje sta mu bila Československa společnost pro studium menšinových otázek iz Prage in varšavski Instytut Badan Spraw Narodowosciowych.

Manjšinski institut alias »institut za narodnostna vprašanja« torej ni le strokovno servisiral slovenske predstavnike v EMK, temveč je vzdrževal tudi stike s podobnimi inštituti v inozemstvu, sprejemal tuje in domače obiskovalce in pripravljaj strokovne elaborate za tedanje jugoslovanske oblasti. V njih je spremljal in obravnaval zlasti položaj in aktivnosti nemške in madžarske manjšine v tedanji Dravski banovini, kar je slednje še posebej zanimalo.

V tem pogledu se ni nič spremenilo niti s prihodom Milana Stojadinovića na oblast in z začetkom njegove nove politike spretnega ekvilibriranja med Londonom, Parizom in Berlinom. Kmalu zatem, ko sta pred januarskim obiskom Stojadinovića v Berlinu položaj nemške manjšine v Jugoslaviji v svojih poročilih svojim zunanjim ministrstvom analizirala avstrijski generalni konzul Schmidt (21. december 1937) in nemški poslanik von Heeren (22. december 1937), je Manjšinski institut izdelal pregledno študijo, v kateri so bili navedeni podrobni statistični podatki o manjšinskem šolstvu in drugih aspektih življenja nemške manjšine v Sloveniji.¹⁰⁷ Referat je bil dokončan v aprilu 1938, vlogo edinega »zaščitnika« v njem obravnavane manjšine pa je ta čas že prevzel Hitlerjev Tretji Reich, čigar meje so se s priključitvijo Avstrije v marcu 1938 pomaknile na Karavanke. Kmalu zatem je bilo tudi konec Male antante. Sistem francoskih zavezništev v srednji in jugovzhodni Evropi, ki mu je poleg Češkoslovaške in Romunije pripadala tudi Jugoslavija, je dokončno razpadel. Septembra 1938 je Hitlerju v Münchnu uspelo doseči britansko in francosko privolitev za priključitev Sudetov k Tretjemu Reichu, v marcu 1939 pa je nemška vojska vkorakala v Prago. Z gradu nad mestom, v katerem so Janko Pretnar, Lavo Čermelj in Vinko Zorman pred prvo svetovno vojno ne le študirali, temveč tam pod vplivom Masarykovih pojmovanj narodnega vprašanja ustanovili tudi društvo Adria, je naslednjih šest let vihrala zastava s kljukastim križem.

10. marca leta 1939, ko se je vpričo vojne nevarnosti z začetkom srbsko-hrvaških pogajanj o hrvaški avtonomiji pričel proces konfederalizacije jugoslovanske monarhije, je poslanec iz Subotice Rada Lungulov v beograjski skupščini neuspešno predlagal, naj se v slehernem izmed bodočih parlamentov v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani, osnuje posebno delovno telo za proučevanje manjšinskih vprašanj. Dejal je med drugim, da so se ta vprašanja dotlej reševala zgolj na podlagi ekspertiz policijskih organov, ti pa so o tem vprašanju predložili običajno takšna poročila, kakršna so bila pogodu šefom posameznih strank. Zaradi tega naj bi se v vseh bodočih parlamentih formiral poseben odbor za manjšinska vprašanja, ki bi jih moral proučevati »na znanstveni osnovi« in »sufilirati Kraljevski vladi, kako naj jih rešuje, da bo to skladno z našimi najvišjimi nacionalnimi interesi, pri tem pa imeti pred očmi tudi zaščito naših manjšin v sosednjih državah.«¹⁰⁸

¹⁰⁷ Dušan Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana 1966, str. 120.

¹⁰⁸ Biber: *Op. cit.*, str. 413.

V Subotici naj bi sicer leta 1939 že drugič propadel poizkus, v sklopu tamkajšnje pravne fakultete ustanoviti manjšinski inštitut.¹⁰⁹ Na papirju je ostal tudi predlog sveta srbskih kulturnih društev in ustanov, da se v Beogradu ustanovi znanstveni inštitut, »ki bi ob sodelovanju vseh naših nacionalnih in drugih ustanov zbiral in urejal gradivo o vseh vprašanih nacionalne in državne politike, zlasti v tistih krajih, ki so nacionalno ogroženi.«¹¹⁰ Prav tako se ni uresničila zamisel, da se v Ljubljani osnuje poseben slovenski katoliški inštitut za študij narodnih in mednarodnih problemov, za čigar ustanovitev naj bi si po pričevanju dr. Janeza Arneža še posebej ogrevali dr. Jože Turk, dr. Viktor Korošec in dr. Alojzij Odar.¹¹¹

Tudi razmišljanja o ustanovitvi odseka za manjšine in odseka za izseljenstvo na ljubljanski pravni fakulteti, do katerih je prišlo v času vlade Milana Stojadinovića leta 1937, podrobneje pa jih je leta 1939 v Slovenskem pravniku elaboriral dr. Ivan Tomšič, so ostala zgolj razmišljanja.¹¹²

Z izbruhom druge svetovne vojne v septembru leta 1939 je bilo dokončno konec sistema manjšinskega varstva ženevskega Društva narodov, ki je iz vrste razlogov že med obema vojnama temeljito odpovedal. Že prej se je končalo tudi inštitutsko »servisiranje« EMK, čigar delovanje je z zadnjima kongresoma v Londonu (1937) in Stockholmu (1938) povsem zamrlo.¹¹³

Klub temu da je MI konec tridesetih let ostal brez svoje dvojne ženevske sence, je kot ustanova preživel vse do 11. aprila 1941, ko je Ljubljano zasedla italijanska vojska. Njegov arhiv je bil do tega dne že v določeni meri prečiščen ali pa skrit v skrivališča zunaj Ljubljane, kjer se do konca vojne ni ohranil.¹¹⁴ Nasprotno je bil bogat knjižnični fond MI shranjen v NUK-u, kjer si je v času vojne okupacije slovenskega ozemlja kot bibliotekar zatočišče poiskal ustanovitelj MI Vinko Zorman.

¹⁰⁹ Zgodovinski arhiv INV, fascikel 142; mapa »Inozemski manjšinski inštituti«.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Prim.: Jože Dežman, Monika Kokalj Kočever: Slovenija – duhovna domovina. Zgodbe političnih emigrantov. Mladinska knjiga, Ljubljana 2010, str. 405–406.

¹¹² Tomšič je v svojem prispevku dokazoval, da so tudi v jugoslovanskih razmerah najboljši pogoji za intenzivno znanstveno udejstvovanje na tem področju podani ravno v Ljubljani kot središču naroda, ki ima razmeroma največ ljudi izven državnih meja. (Ivan Tomšič: Nekaj misli glede znanstvenega dela o inozemskih Jugoslovanih. Slovenski pravnik, 11–12, LIII, 1939, str. 296). Po njegovem bi bilo bolje, ko bi središče znanstvenega dela za »Jugoslovane v tujini« postala Univerza v Ljubljani. Ob tem je izrecno omenil tudi MI. Priznal mu je zaasluge za zbiranje strokovne književnosti in statističnih podatkov, a menil, da vse to delo ni bilo koordinirano in opravljeno smotrno po načrtu. Op. cit., str. 297.

¹¹³ Dejavnost kongresov sicer tudi v preteklosti ni – kot je zapisala Milica Kacin Wohinz – nikoli preseгла teoretičnega razpravljanja in sprejemanja resolucij, vsaj s slovenskega in hrvaškega vidika pa je bil njihov najpomembnejši dosežek v popularizaciji in internacionalizaciji genocidnega ravnanja italijanskega fašizma s slovensko in hrvaško manjšino. Milica Kacin Wohinz: Primorski Slovenci in italijanska država. V: Slovenci in država, Ljubljana 1995, str. 169.

¹¹⁴ Stergar: Op. cit., str. 14. Del arhivskega gradiva MI je sicer tik pred okupacijo v hrambo prevzel Državni arhiv v Ljubljani (cfr.: Peter Ribnikar: Dr. Josip Mal, njegovo delo v arhivu in za razvoj arhivistike. Arhivi, XV, 1–2, Ljubljana 1988, str. 33), po domnevi Wörsdörferja pa naj bi nekateri materiali MI aprila 1941 padli v roke tudi nemškimi zasedbenim silam v Beogradu. Op. cit., str. 208. Ob ustanovitvi leta 1948 je Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani prevzel 1.467 knjižnih enot predvojnega MI in vsega šest fasciklov njegovega arhivskega gradiva (Stergar: Op. cit., str. 41).

*Univerzitetna
biblioteka 1944:
uslužbenci na strehi
avle (1944).
Vinko Zorman
(predzadnja vrsta,
drugi z desne).*

Vir. Zbirka upodobitev
znanih Slovencev v NUK.
URN:NBN:SI:
IMG-8ALGAZSK,
<http://www.dlib.si>.

Janka Mačkovška so italijanske okupacijske oblasti aretirale 29. aprila 1941. Izpuščen je bil pred koncem maja, nato pa je do nemške aretacije vodil obveščevalno službo Slovenske zaveze in s pomočjo Vladimirja Mislja, ki je bil nekoč zveza MI z Društvom narodov, preko Ženeve vzdrževal obveščevalne stike z zahodnimi zavezniki in jugoslovansko vlado v Londonu.¹¹⁵ Umrl je v nemškem koncentracijskem taborišču Dachau 1. februarja 1945, po nekakšnem naključju natanko dvajset let zatem, ko je bil ustanovljen MI.

Lavo Čermelj je po napadu sil Osi na Jugoslavijo preko Radia Ljubljana sicer pozival k uporni, a se nato v pričo hitrega zloma jugoslovanske vojske umaknil v Bosno. Tamkaj ga je dohitela razglasitev »Neodvisne države Hrvaške«, torej dogodek, ki mu je Čermelju znani Karl Christian von Loesch promptno posvetil pravi panegirik z naslovom »Croatia restituta« in v njem razglasil konec »jugoslovansko-balkanske fikcije«,¹¹⁶ na mesto katere zdaj stopa »obnovljena Hrvaška« s svojim »slovanskim jezikom«, a »gotskim srcem«. Čermelja so najprej zajeli ustaši, nato pa so ga 20. aprila 1941, dva dni po vrnitvi v Ljubljano, aretirale italijanske okupacijske oblasti. Na drugem tržaškem procesu je bil obsojen na smrt, zatem pa pomiloščen na dosmrtno ječo. V konfinaciji je bil do kapitulacije Italije, nato pa je živel v Trstu in se leta 1944 pridružil partizanskemu gibanju. Neposredno po vojni je kot član Inštituta za mednarodna vprašanja pri ministrstvu za zunanje zadeve v Beogradu pripravljaj argumentacijo za srečanje zunanjih ministrov v Londonu (1945) in mirovno konferenco v Parizu (1946).

Leta 1972 so pri Slovenski matici izšli njegovi spomini. Iz njih je bilo med drugim razvidno, da so italijanske okupacijske oblasti takoj po njegovi aretaciji poskušale izvleči iz njega čim več podatkov o njegovih in inštitutskih povezavah s TIGR-om.

¹¹⁵ Prim. v tej zvezi: Jera Vodušek Starič: »Dosje« Mačkovšek. Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1–2., Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 1996.

¹¹⁶ Karl Christian von Loesch: Croatia restituta. Hrvatski državni tiskovni zavod, Zagreb 1941, str. 26.

»Mi vemo, da veste vse o nas, toda tudi mi vemo vse o vas«, mu je tedaj dejal visok pripadnik italijanske obveščevalne službe. Od Čermelja je hotel zlasti izvedeti, kdaj je poslednjič videl vojaškega vodjo TIGR-a Danila Zelena. V tej zvezi je posebej omenil tudi Manjšinski inštitut, ki je pri italijanskih okupacijskih oblasteh očitno že zaradi samega Čermelja užival status »uporniške« ustanove, povezane z organizacijami, ki so delovale zoper fašistično Italijo.¹¹⁷

»Na moj odgovor, da je tega že več mesecev, me je zavrnil, češ da to ne drži, ker je bil Zelen pri meni na Manjšinskem inštitutu, ki je bil združen z mojim stanovanjem, še zadnje dni pred napadom Italije na Jugoslavijo, in tam imel sestanek z načelnikom jugoslovanske obveščevalne službe majorjem Slekovcem in kapetanom Kranjcem. Dodal je še, da je prišlo do sestanka na telefonski poziv iz inštituta. Ker je tiste dni telefonska zveza bila splošno pretrgana in se je inštitut izjemoma lahko še posluževal telefona, nisem mogel razumeti, kako mu more biti to znano. Zato sem njegovo trditev gladko zanikal. Tedaj mi je rekel, da ima priče o nasprotnem ter da me lahko sooči z majorjem in kapetanom, ki sta oba vojaška ujetnika v Ajdovščini in sta mu to tudi povedala. Odklonil sem soočenje, češ da me je sram spričo takega vedenja obeh častnikov.«

Do nadaljevanja te zgodbe je prišlo že v prostorih povojnega naslednika MI, Inštituta za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani (INV UL), nasproti ljubljanskih Križank: »Major se je tri leta po končani vojni oglasil pri meni v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Vpričo drugega člana Inštituta sem mu rekel, da se ne maram pogovarjati z njim, dokler ni razčiščeno vprašanje njegovega pričevanja v Ajdovščini. Od tedaj ga nisem več videl.«¹¹⁸

Kot je znano, je Danilo Zelen izgubil življenje že 13. maja 1941 v spopadu z italijanskimi karabinjerji na Mali gori pri Ribnici. Drugi član inštituta, čigar ime v Čermeljevih spominih ni bilo izrecno navedeno, pa je bil, če nam je dovoljeno ugibati, po vsej verjetnosti na primorskem oddelku INV UL zaposleni Albert Rejec, predvojni voditelj organizacije TIGR in najožji predvojni sodelavec Danila Zelena. Po zatrjevanju dr. Tatjane Rejec, prav tako nekdanje uslužbenke na primorskem oddelku INV UL, je njenemu možu prav ustanovitev Inštituta za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani rešila življenje. Iz dostopnih dokumentov naj bi bilo namreč razvidno, da je Uprava državne varnosti (UDV) še v maju 1948 pripravljala načrt za njegovo ugrabitev in fizično likvidacijo.¹¹⁹

¹¹⁷ Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, str. 116. V tej zvezi je pač značilna trditev, ki jo je v zvezi s »teroristično« dejavnostjo, naperjeno proti fašistični Italiji, še v začetku osemdesetih let zapisal Diego de Castro: »Jugoslovanski organizaciji, ki sta gojili terorizem, sta bili dve: Orjuna, ki je bila bolj znana, in TIGR. Njun domnevni sedež je bila Ljubljana; eden izmed voditeljev Lavo Čermelj, sedaj umirjena osebnost, ki je pred meseci na italijanski televiziji obujala spomine na te burne čase ...« Diego de Castro: La Questione di Trieste: l'azione politica e diplomatica italiana. LINT, Trieste 1981, str. 127.

¹¹⁸ Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, str. 116–117.

¹¹⁹ Tatjana Rejec: Partija in Tigrovci (medvojna in povojna usoda nekaterih vodilnih tigrovcev). Slovenska matica, Ljubljana 2006, str. 200. O okoliščinah njegove zaposlitve na Inštitutu, njegovem s strani Čermelja podprtem in na koncu seveda neuspešnem prizadevanju, da bi preučevanje TIGR-a postalo ena izmed raziskovalnih vsebin INV, glej predzadnje poglavje v navedeni knjigi, str. 187–223.

2.1.5 »Ta inštitut je sploh lepa zbirka bivših iredentističnih voditeljev ...«: Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani v znamenju dvojne tradicije slovenskega protifašističnega odpornišтва

Ob koncu vojne maja 1945 so prostori predvojnega francoskega konzulata na Beethovnovi IV/III v Ljubljani za zelo kratek čas postali nov sedež partizanskega Znanstvenega instituta. Znanstveni inštitut pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte (ZI IO OF; v nadaljevanju ZI) je bil ustanovljen januarja 1944 v Kočevskem Rogu,¹²⁰ na njegovo čelo pa je bil postavljen predvojni sodelavec MI, zgodovinar dr. Fran Zwitter.¹²¹ A v resnici je omenjeni inštitut na Beethovnovi ostal le nekaj tednov. Že 22. maja 1945 se je preselil na Napoleonov trg 6, leta 1952 preimenovan v Trg francoske revolucije. Nedvomno je nekaj zgodovinske ironije v dejstvu, da so si njegovi sodelavci prostore za delo uredili ravno v izpraznjenih sobanah leta 1940 ustanovljenega »Italijanskega kulturnega inštituta« (Istituto di cultura italiana), torej ustanove, ki je v času italijanske okupacije Ljubljane svojo »kulturno misijo« opravljala v neposredni bližini »Zavoda za upravljanje, likvidacijo in dodeljevanje imovine, zaplenjene upornikom v Ljubljanski pokrajini« na Napoleonovem trgu 7/III.¹²² V nove prostore ZI je bila iz bližnjega NUK-a že kmalu po vojni preseljena tudi skoraj celotna knjižnica predvojnega MI, v času okupacije s strani omenjenega zavoda uvrščena v tako imenovani »uporniški fond«.¹²³

Če je bilo po poročilu Frana Zwittra beograjskemu Ministrstvu prosvete z dne, 29. marca 1945, že več članov Znanstvenega instituta v Beogradu kot v Ljubljani,¹²⁴ so podobno pot na sotočje Donave in Save ubirale tudi inštitutske knjige. Nemajhen del leta 1944 nastale »roške knjižnice« se je v času priprav na mirovno konferenco preselil v Beograd, in sicer za potrebe takratne jugoslovanske zunanje politike in Inštituta za preučevanje mednarodnih vprašanj pri zunanjem ministrstvu, za čigar tajnika je bil marca 1945 imenovan Zwitter, medtem ko je ZI v njegovi odsotnosti vodil Lojze Ude. Knjižnica ZI oziroma tisto, kar je še ostalo od nje po tem »beograjskem eksodusu«, je bila sicer »po koncu vojne temeljito preurejena in postavljena v nove prostore na Napoleonovem trgu in morda delno tudi v 'Križankah', kjer je bila prvič urejena in katalogizirana.«¹²⁵ Iz zapisnikov sej Znanstvenega instituta pri IOOF, shranjenih v arhivu Inštituta za novejšo zgodovino, je razvidno, da so se njeni skrbniki občasno morali soočiti tudi s povsem nebibliotekarskimi izzivi – tako je pesnik Jože Udovič moral intervenirati, ko so vojaki vdrli v njihovo skladišče v križevniškem samostanu.¹²⁶

¹²⁰ Izvršni odbor OF (IO OF) je sklep o ustanovitvi Znanstvenega instituta pri IO OF sprejel dne 9. januarja 1944, 12. januarja pa mu je določil naloge in imenoval njegove člane.

¹²¹ Za namestnika direktorja ZI je bil imenovan dr. Boris Ziherl, za tajnika ZI Lojze Ude.

¹²² Prim.: Andrej Inkret: In stoletje bo zardelo. Kocbek, življenje in delo. Modrijan, Ljubljana 2011, str. 200.

¹²³ Prim.: Eva Kodrič-Dačić: Sindrom feniksa: Narodna in univerzitetna knjižnica 1941–1950. Knjižnica 55, 4, 2011, str. 78.

¹²⁴ Arhiv Republike Slovenije (ARS), 80-1, 8023–24.

¹²⁵ Igor Zemljič: Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino 1944–2009. Zgodovinopisje v zrcalu zgodovine. 50 let Inštituta za novejšo zgodovino. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2009, str. 141.

¹²⁶ France Pibernik: Ogljedala sanj Jožeta Udoviča. Mohorjeva družba, Celje 1996, str. 108.

V času bivanja na Rogu naj bi po oceni Frana Zwittera knjižnica Znanstvenega instituta še štela »okrog 1000 izbranih knjig«, ¹²⁷ leta 1966 pa je France Škerl ugotavljal, da ima biblioteka tedanjega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja le še nekaj njenih ostankov. ¹²⁸ Toda na jug države je kljub vsemu odpotovalo manj knjig Znanstvenega instituta, kot je menil Škerl – sam Zwitter je namreč leta 1970 ugotavljal, »da je danes v Ljubljani več knjig in elaboratov partizanskega Znanstvenega instituta, samo da so danes v Inštitutu za narodnostna vprašanja«. ¹²⁹

Glede samega števila knjig, ki naj bi jih imela knjižnica na Rogu, je bila kasnejša ocena nekdanjega tajnika ZI skladatelja Dragotina Cvetka nekoliko nižja od predstojnikove. Po njegovih navedbah naj bi ob koncu vojne štela okrog šeststo knjig. Strokovno literaturo so v gozdno bazo ZI po vseh mogočih poteh tovorili partizanski kurirji, tja pa je prispela iz Trsta, Milana, Münchna, Gradca, Dunaja in – kot je pripomnil Cvetko – »kdove še od kod«. ¹³⁰

V njej zbrana dela so se nanašala na primerjalno literaturo posameznih dežel srednje in zahodne Evrope in geografske, historične in geostrateške posebnosti slovenskih meja: »Posebej nas je zanimalo vse, kar je bilo napisanega o naši severni, zahodni in južni meji, še zlasti pa problem Gorice in Trsta, mest, ki smo ju želeli videti v okviru prihodnje, osvobojene Slovenije. Nekoliko bolj kot Gorici smo se posvečali Trstu, za katerega smo načrtovali, kako naj bi izgledal v slovenskih rokah: imel naj bi univerzo, umetnostne akademije, nacionalno biblioteko, celo akademija znanosti nam je bila v mislih, seveda slovenska. Pri tem smo seveda predvidevali sožitje italijanske večine in slovenske manjšine, kajpak s predpostavko, da se bo slovenski živelj postopoma množil in da bo Trst nekoč če že ne prvo, pa vsaj drugo slovensko glavno mesto ...«. ¹³¹

Sodelavci ZI naj bi se po pričevanju akademika Cvetka vsekakor bolje od političnega vodstva zavedali tudi tistih razlogov ideološke, ekonomske in geografske narave, ki so bili v objektivni opreki z njihovimi subjektivnimi hotenji. Ti omejevalni dejavniki so namreč izhajali »iz interesov zahodne in vzhodne evropske in tudi severnoameriške sfere«, v njih pa ni bilo prostora za slovenski ali jugoslovanski Trst. Slovenija je bila proti koncu vojne v očeh odločujočih zahodnih zaveznikov že »nekak sovjetski, se pravi komunistični satelit, ekonomsko nezanimiva in tudi neperspektivna«, tako da bi Trst v slovenskih in jugoslovanskih rokah zgolj »motil zahodno ravnotežje«. ¹³²

¹²⁷ Cfr.: Fran Zwitter: Delo in pomen partizanskega Znanstvenega instituta. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. 10/1970, 1–2, str. 155.

¹²⁸ France Škerl: Znanstveni institut. V: Zgodovinski časopis 19–20, 1961–1962, str. 43.

¹²⁹ Zwitter: Ibid. Skupaj s predvojnimi knjižnim fondom Manjšinskega instituta, med vojno shranjenim v NUK-u, je torej INV že na začetku svojega delovanja razpolagal s fundamentalno knjižnico dveh inštitutov, ki je s poznejšo akcesijo narasla na preko 40.000 enot. Hkrati s temeljno knjižnico predvojnega MI pa je povojni INV ob ustanovitvi leta 1948 prevzel tudi ohranjene fragmente njegovega arhivskega gradiva.

¹³⁰ Dragotin Cvetko: V prostoru in času. Spomini. Slovenska matica v Ljubljani, Ljubljana 1995, str. 116, Fran Zwitter je kot glavni vir inštitutskih knjig sicer navedel Trst. Op. cit., str. 152.

¹³¹ Cvetko: Ibid.

¹³² Z »dobljenim gradivom in našimi mnenji« so sicer sproti obveščali tudi »vodilne osebnosti OF«, te pa naj bi bile »do naših spoznanj in domnev precej zadržane.« Ibid., str. 116–117.

Cvetkove reminiscence na »gozdno« obdobje Znanstvenega inštituta predstavljajo pomemben vir za zgodovino predhodnika današnjega INV, saj med drugim dobro dokumentirajo tudi njegovo precejšnjo začetno idejno pluralnost. Pomembno prelomnico na poti v povojni enopartijski ideološki monizem je predstavljala Dolomitska izjava, s katero si je KPS 28. februarja 1943 še dodatno utrdila svoj že obstoječi monopolni položaj znotraj partizanskega gibanja. Kot kaže, so na inštitutu o njej veliko razpravljali, čeprav se njenih končnih posledic – tako Cvetko – nihče ni dobro zavedal: »Tako smo intenzivno analizirali posledice dolomitske izjave, ki je po naši presoji pomenila važen premik v ideji osvobodilnega gibanja, spreminjalo njegov ideološki primat in ga usmerjalo v nazor o socialni revoluciji, kakršno je poslej vladajoča partija tudi udejanila. V razpravi na to temo so se misli iskriale, bile so pritrtilne in zavračajoče, vendar so si bile v nečem edine. V tem, da se poraja nov čas, ki bo sinonim za nov družbeni red, ki bo imel mnogo skupnega s sovjetskim sistemom. Prve klice so bile zaznavne še pred koncem vojne, vedno bolj so se bohotile in čedalje bolj so bile udarne. V inštitutu smo jih sicer slutili, ne pa tudi krepkeje čutili. Pogovarjali smo se svobodno, nihče ni niti pomislil, da se v slovenski politiki kuje in utrjuje nekaj svobodno misel omejujočega ...«¹³³

*Člani Znanstvenega
inštituta v Črnomlju.*

*V sredini sedeča
Fran Zwitter
in Lojze Ude.*

Vir: Dragotin Cvetko (1995).
V prostoru in času.
Slovenska matica,
Ljubljana, str. 113.

¹³³ Ibid., str. 118.

Po prihodu ZI v Ljubljano so se njegovi zdaj še dodatno pomnoženi notranji in zunanji člani, med katerimi je bilo tudi nekaj predvojnih sodelavcev MI,¹³⁴ ukvarjali z zbiranjem gradiva za zgodovino partizanskega gibanja, še vedno pa tudi s sistematičnim utemeljevanjem jugoslovanskih ozemeljskih zahtev na mirovni konferenci v Parizu.¹³⁵ Ravno v ta namen je znotraj ZI vse do leta 1948 samostojno deloval poseben Oddelek za mejna vprašanja, ki ga je po dogovoru z Borisom Kidričem osnoval vršilec dolžnosti ZI Lojze Ude.¹³⁶ Predvsem zaradi tovrstne usmerjenosti, razvidne v precejšnjem številu publikacij, posvečenih skoraj izključno vprašanju novih slovenskih meja na severu in zahodu,¹³⁷ več let po vojni ob vseh organizacijskih levitvah in peripetijah, iz katerih je leta 1948 končno izšel Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani (INV UL), tudi ni bilo mogoče govoriti o kakem konsistentnem proučevanju narodnih manjšin na ozemlju LRS.

Neke vrste vsebinska in kadrovska kontinuiteta s predvojnim delom Manjšinskega inštituta pa se je vsekakor kazala tudi v dejstvu, da so precejšen del publicistične dejavnosti Oddelka za mejna vprašanja¹³⁸ predstavljali ponatisi pred vojno izdanih del sodelavcev MI, seveda z ustreznimi popravki, ki so jih zahtevale nove povojne razmere. V mislih imamo zlasti ponatis najpomembnejše knjige dr. Lava Čermelja »Life and death of a national minority« (Ljubljana 1945), nastale na podlagi gradiva, na katerem sta poleg Čermelja v drugi polovici dvajsetih let delala tudi ustanovitelja MI Vinko Zorman in dr. Janko Pretnar.¹³⁹ Leta 1946 je sledil ponatis njene predvojne francoske izdaje (»La minorité slave en Italie«), potem, ko je že leta 1945 izšel povzetek omenjenega dela tudi v ruskem prevodu (»Sloveny i Horvaty v Julijskoj Krajine«).¹⁴⁰

Že 17. avgusta 1946 je Ude kot vodja Oddelka za mejna vprašanja in hkrati vršilec dolžnosti ravnatelja Inštituta narodne osvoboditve, v kar se je vmes preimenoval ZI, predlagal, da se ustanovi poseben inštitut, ki bi si za nalogo zadal spremljanje položaja Slovencev izven meja Jugoslavije.¹⁴¹

¹³⁴ Imena sodelavcev ZI še pred prihodom v Ljubljano v celoti navaja Janez Stergar: Op. cit., str. 24. Po vojni so se ZI pridružili še drugi zunanji sodelavci, med njimi tudi sin predvojnega Mačkovškovega sodelavca Vladimirja Mislja, v Ženevi rojeni Vadim Vladimir Miselj. Leta 1947 je bil na Nagodetovem procesu obsojen na zaporno kazen, medtem, ko je bil sam Nagode (1903–1947), prav tako eden izmed vidnejših predvojnih sodelavcev MI in povojnih sodelavcev ZI, obsojen na smrt z ustrelitvijo in je bil ustreljen. Cfr.: Mateja Jeraj, Jelka Melik: Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim. Študija in prikaz procesa. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2015.

¹³⁵ Stergar: Op. cit., str. 24.

¹³⁶ Stergar: Op. cit., str. 26.

¹³⁷ Bilo jih je vsega skupaj šestnajst. Cfr. Tone Zorn: Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Zgodovinski časopis, XXVII 1974, str. 126.

¹³⁸ Za popolnejši pregled te dejavnosti gl. Zorn: Op. cit., str. 127–128.

¹³⁹ Prim.: Jože Pirjevec: »Trst je naš!«. Boj Slovencev za morje (1848–1954). Nova Revija, Ljubljana 2007, str. 115.

¹⁴⁰ Dopolnjena knjiga v slovenskem jeziku (Slovenci in Hrvati v Italiji med obema svetovnjima vojnoma, izd. Slovenska Matica) pa je – kot je ugotavljal Tone Zorn leta 1974 – izšla »še le« leta 1965 (Op. cit., str. 127), torej skoraj tri desetletja po prvi izdaji.

¹⁴¹ Op. cit., str. 126.

6. februarja 1948, tako rekoč ob koncu boja za meje, ki je posrkal skoraj vse energije inštituta, je bil ZI z uredbo vlade LRS razformiran.¹⁴² Dejavnost njegovega Oddelka za mejna vprašanja je prevzel INV UL,¹⁴³ za čigar ustanovitev si je po spominih Devane Lavrenčič po vrnitvi iz Beograda in Pariza še zlasti intenzivno prizadeval dr. Lavo Čermelj,¹⁴⁴ kasneje načelnik njegovega zahodnega oddelka in skupaj z Lojzetom Udetom letno izmenjujoči se vodja inštituta.

INV UL je kot univerzitetni inštitut pričel s svojim delovanjem 1. julija 1948,¹⁴⁵ na vnovični zgodovinski prelomnici, ki jo je le tri dni prej napovedovala razglasitev resolucije Informbiroja. Prijateljstva med Moskvo in Beogradom je bilo nenadoma konec, z vsemi posledicami, ki so sledile. Že kmalu zatem je portreta obeh »kategoričnih« in »imperativnih« Josipov, če nekoliko parafraziramo Jeana-Yvesa Lacroixa, še leto prej iz Ljubljane izgnanega direktorja Francoskega inštituta,¹⁴⁶ na stenah državnih ustanov, med katere je seveda spadal tudi INV UL, zamenjal en sam Josip. Toda inštitutski uradni sedež je bil še vedno na Napoleonovem trgu 6/II, torej na predhodnem naslovu Znanstvenega inštituta, njegov neposredni predstojnik pa še naprej dr. Fran Zwitter, sedaj seveda kot rektor univerze.¹⁴⁷ Čeprav nedvomno pod ustreznim »nadzorom«, je Inštitut deloval v navideznem akademskem miru, kar pa še zdaleč ni pomenilo, da se pod površino niso skrivale napetosti okrog vprašanj, povezanih z odnosom ideološko vstrosmerjene matice do politično in idejno bistveno bolj heterogene slovenske narodne skupnosti preko meje. »Inštitut je predvsem zaradi pogajanj za sklenitev Avstrijske državne pogodbe (do pariških sklepov 1949 in nato v prizadevanjih za formuliranje ugodnih manjšinsko-varstvenih določb do 1955) še opravljal relativno operativne zunanjepolitične naloge, pri čemer so skrita očem javnosti v ozadju tlela konceptualna nesoglasja glede obravnavanja različnih idejnih segmentov v slovenskem zamejstvu.«¹⁴⁸

Bolj preprišno obdobje je nastopilo julija leta 1956, ko je bila sprejeta partijska odločitev, da inštitutu odvzame univerzitetni status in ga s tem tudi formalno spravi pod svojo neposredno kontrolo. Odločitev za njegovo podreditev Izvršnemu svetu in s tem tudi bolj ali manj zahtevam dnevne politike, je bila izrazito ideološko motivirana, preprečiti pa je ni mogel niti Fran Zwitter, ki se je na Čermeljevo prošnjo zoper njo pritožil.¹⁴⁹

¹⁴² Čeprav je bil ZI pod okriljem takratne slovenske vrhovne oblasti, njegov položaj menda ni bil posebno trden, v delu, posvečenemu nekdanjemu sodelavcu ZI, pesniku Jožetu Udoviču, ugotavlja Udovičev biograf Pibernik in med razlogi za to navaja tudi posege centralnih jugoslovanskih oblasti, oz. Beograda. Cfr.: France Pibernik: Oglejala sanj Jožeta Udoviča. Dokumenti, pričevanja, komentarji. Mohorjeva družba, Celje 1996, str. 109, 121. Natančneje o poskusih njegovega razformiranja, Stergar: Op. cit., str. 25–28.

¹⁴³ Stergar: Op. cit., str. 29.

¹⁴⁴ Cfr.: Lavo Čermelj, slovenski fizik, znanstvenik in publicist v spominih Devane Lavrenčič. Ob 110. obletnici rojstva in 20. obletnici smrti. Prirodoslovno društvo Slovenije, Ljubljana 1999, str. 65.

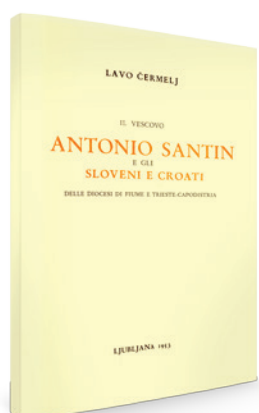
¹⁴⁵ Stergar: Op. cit., str. 29.

¹⁴⁶ Peter Vodopivec: Francoski inštitut v Ljubljani, 1921–1947. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2013, str. 68.

¹⁴⁷ Stergar: Op. cit., str. 30.

¹⁴⁸ Stergar: Ibid. Prva samostojna publikacija INV UL (Lavo Čermelj: Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste–Capodistria) je vpriči omenjenih operativnih dejavnosti izšla razmeroma pozno, namreč šele leta 1953. Šlo je za zbirko dokumentov o odnosu tržaškega škofa Antonia Santina do slovenske in hrvaške narodne skupnosti med obema vojnoma, med vojno in po njej. O ostali publicistični dejavnosti INV UL in njegovih sodelavcev v tem obdobju gl. Zorn: Op. cit., str. 128.

¹⁴⁹ Op. cit., str. 200.

Prva monografska publikacija Inštituta za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani je izšla leta 1953.

Že prej inštitutski vodilni sodelavci, dr. Lavo Čermelj, dr. Julij Felaher in Albert Rejec, niso uživali zaupanja odločujočih političnih dejavnikov. O tem med drugim zelo zgovorno govori ohranjeni dokument Uprave državne varnosti (UDV) z naslovom Delovanje Inštituta za manjšinska vprašanja. V tem nepodpisanem in nedatiranem poročilu je bilo med drugim ugotovljeno: »Inštitutu se često poverjajo zelo zaupljive naloge – zbiranje podatkov in pripravljanje materiala, na osnovi katerih se podvzemajo diplomatske akcije v zvezi z narodnimi manjšinami v Avstriji in Italiji, in vse to delajo bivši agenti angleške obveščevalne službe Čermelj, Rejec in Felaher, ki so zapadno orientirani in nasprotniki naše družbene ureditve. Omenjeni budno zasledujejo vse politične dogodke v svetu in doma ter jih komentirajo v duhu zapadne politične koncepcije ...«. ¹⁵⁰

Po sodbi nekdanje uslužbenke primorskega oddelka dr. Tatjane Rejec je bila sprememba statusa Inštituta dobro premišljena poteza. Z njo je bil namreč pripravljen teren za razmeroma neproblematično odslovlitev nekdanjih sodelavcev Manjšinskega inštituta, kar bi bilo sicer nekoliko težje izvesti, dokler je bil Inštitut še v sestavu univerze. ¹⁵¹ 31. januarja 1956, še pred formalnim sprejemom te odločitve je dr. Boris Ziherl na seji komisije za ideološko delo pri predsedstvu Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) obema predstojnikoma primorskega in koroškega oddelka INV že odrekel sleherno strokovno kompetenco za njuno delo: »Čermelja ne moremo priznati kot eksperta za primorska vprašanja, kot ne Ude in Felaherja za koroško vprašanje, ko Ude prav v kočljivih vprašanjih posega v našo socialistično politiko in jo pači.« ¹⁵²

Že 12. marca 1949 je UDV v oceni dejstva, da je na Inštitutu za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani zaposlen tudi nekdanji voditelj TIGR-a Albert Rejec, sum politične in ideološke nepravovernosti razširila takorekoč na celotno vodstvo INV UL: »Ta inštitut je sploh lepa zbirka bivših iredentističnih voditeljev: Tam so dr. Lavo Čermelj, Lojze Ude in dr. Julij Felaher.« ¹⁵³

¹⁵⁰ Nadalje je bilo v dokumentu, ki je moral nastati nekako na začetku druge polovice petdesetih let, vsekakor pa že zatem, ko je z Inštituta odšel Lojze Ude, ugotovljeno, da Inštitut za manjšinska vprašanja (sic!) poleg »tkzv. predstavnikov slovenskih manjšin v Italiji in Avstriji« pogosto obiskujejo tudi »bivši agenti angleške OS v Sloveniji«, namreč prof. Ivan Rudolf iz Trsta, dr. Boris Sancin, dr. Frane Tončič, Angelo Kukanja in dr. Branko Agneletto, medtem ko naj bi dr. Julij Felaher vzdrževal korespondenco in se celo osebno sestajal z »Vekoslavom Bučarjem, aktivnim agentom OS v Rimu.« Tatjana Rejec: Op. cit., str. 201.

¹⁵¹ Op. cit., str. 200.

¹⁵² Op. cit., str. 292.

¹⁵³ Op. cit., str. 33.

Čeprav jim je bil že s samim obstojem Inštituta omogočen lažji nadzor nad njimi, je največji trn v peti oblastnikom vendarle predstavljal nekdanji voditelj TIGR-a, na Čermeljevem primorskem oddelku zaposleni Albert Rejec. O tem med drugim dobro priča »Predlog za zaslišanje in eventualno aretacijo Rejc Alberta v zvezi z oživljanjem organizacije TIGR«. UDV ga je dokončala 28. junija 1958, petnajst dni po seji Centralnega komiteja (CK) Zveze komunistov Slovenije (ZKS), na kateri je bila obravnavano »Vprašanje nekdanje organizacije Tigr na Primorskem«,¹⁵⁴ z vsem skupaj pa je bil seznanjen tudi zvezni minister za notranje zadeve Aleksandar Ranković, ki je vodenje celotne zadeve v celoti prepustil Ljubljani.¹⁵⁵

Glede na to, da bi morebitna Rejčeva aretacija lahko izzvala različne intervencije, po pričakovanju seveda zlasti Čermeljevo,¹⁵⁶ se je kot druga najboljša rešitev ponudila njegova upokožitev, tega ukrepa pa je bilo na koncu deležno celotno inštitutsko vodstvo. Aprila 1959 sta tako morala oditi v pokoj Lavo Čermelj in Albert Rejec, Julij Felaher pa jima je kmalu zatem sledil.

*Lavo Čermelj
in Albert Rejec
v Ljubljani leta 1963.*

Vir: Devana Lavrenčič (1999).
Lavo Čermelj: Slovenski fizik,
znanstvenik in publicist:
ob 110. obletnici rojstva
in 20. obletnici smrti.
Ljubljana: Prirodoslovno
društvo Slovenije, str. 66.

Vsem njim očitani »naglavni greh« slovenskega nacionalizma je takratni predsednik sveta INV France Perovšek v svojih spominih odločno zavrnil: »Pred prevzemom te dolžnosti so mi dejali, da vlada na tem Inštitutu ozrače nacionalizma in da je njegov nosilec direktor inštituta dr. Lavo Čermelj. Ko sem pričel delati v svetu, sem spoznal, da so bile take ocene enostranske in krivične in da so temeljile na političnih konstrukcijah, ne pa na osebnih delovnih stikih. Dr. Lavo Čermelj in njegovi sodelavci so namreč samozavestno in upoštevaje temeljne interese slovenskega naroda zasnovali in uresničevali naloge inštituta.«¹⁵⁷

¹⁵⁴ Op. cit., str. 215.

¹⁵⁵ Op. cit., str. 214.

¹⁵⁶ Ibid., str. 216.

¹⁵⁷ France Perovšek: Moja resnica; spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana 1995, str. 230.

Njihov »nacionalizem« naj bi po Perovškovih besedah slonel na izvirnih sporočilih prvega slovenskega narodnega programa Zedinjene Slovenije iz leta 1848, s tem pa tudi na temeljnih programskih točkah Osvobodilne fronte: »V tem 'nacionalizmu' sem videl edino pravo politično držo, zato sem se poistovetil s programsko in delovno zasnovo inštituta ... Sploh se je tudi v tem primeru pokazalo, kako zgrešeno je bilo, da so skrb za 'idejno čisto' družbeno nadstavbo od agitpropa, ki je bil očiščen ždanovščine in nato razpuščen, na skrivaj prevzeli drugi, ki so v sicer vedno bolj odprti družbi gradili vzporedni sistem nelegitimne kontrole. Predsedniške funkcije in članstva v svetu inštituta sem bil razrešen z utemeljivjo, da sem preobremenjen z drugimi dolžnostmi. Teh je bilo res preveč, toda delo v svetu inštituta ni bilo težko, saj mi je ob zahtevnih operativnih nalogah na RTV odpiralo sproščujoče in bodrilno ozračje. Če bi me res hoteli razbremeniti, potem bi me morali poklicati iz sveta ljubljanske Univerze. Dodam naj še to, da se je v času mojega predsednikovanja svet Inštituta za narodnostna vprašanja sestajal v mojih delovnih prostorih na RTV Ljubljana ... Kasneje sem spoznal, da so imele stene teh prostorov ušesa.«¹⁵⁸

Lojze Ude (tretji z desne) s kolegi z Znanstvenega inštituta.

Levo od njega je predstojnik ZI Fran Zwitter.

Vir: Peter Likar, Lojze Ude - Moje bitke Maribor: Založba Obzorja, 1950, str. 26.

Kot prvi je žrtev tega, kar je Perovšek poimenoval »vzporedni sistem nelegitimne kontrole«, postal Lojze Ude, ki je moral leta 1956 zapustiti Inštitut. Očitano mu je bilo, da na Koroškem vodi svojo politiko, še januarja 1964, dve leti pred padcem Aleksandra Rankovića, pa so ga uslužbenci notranje uprave zaslišali kot domnevnega »slovenskega nacionalista«, ki bi rad odcepil Slovenijo od Jugoslavije.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Peter Likar: Lojze Ude. Moje bitke. Slovenski znanstveniki 2. Založba Obzorja Maribor. Maribor, Ljubljana 1980, str. 40. Glede UDV-jevskih karakterizacij Čermelja, Rejca, Udeta in Felaherja prim. tudi navedbe iz dokumenta »Delovanje Inštituta za manjšinska vprašanja« (sic!), objavljene v navedeni knjigi Tatjane Rejec na strani 201.

Z omenjeno čistko in neprostovoljnim slovesom »stare garde« se je tudi na osebni ravni končalo obdobje, ki je segalo iz predvojnega v povojni čas in je posebej neke vrste kadrovske kontinuiteto med nekdanjim Manjšinskim in sedanjim Inštitutom za narodnostna vprašanja. Prekinila se je poslednja personalna vez med obema institucijama, ni pa bila pretrgana častitljiva slovenska raziskovalna tradicija proučevanja narodnostnih vprašanj, ki jo je na začetku leta 1925 zakoličil MI kot eden izmed prvih tovrstnih inštitutov v Evropi. Prav tako upokojeni sodelavci niso prenehali obiskovati Inštituta in prenašati svojega znanja in izkušenj na mlajše raziskovalce. Pričevanje prof. dr. Ernesta Petriča v tej zvezi je dokaj zgovorno: »Potem, ko sem bil v službi na Inštitutu za narodnostna vprašanja, sem zaradi majhnih prostorov sedel v knjižnici. V to knjižnico so prihajali nekdanji pomembni koroški borci, ugledni profesorji hkrati – gospod Lojze Ude starejši, oče sedanjega profesorja Udeta, profesor Fran Zwitter, gospod Felacher, Lavo Čermelj, Janko Pleterski, prof. Grafenauer in drugi. Takrat je bilo koroško vprašanje še zelo aktualno, to so bila 60-ta leta ... Takrat sem poslušal te gospode in si počasi tudi oblikoval lastno stališče do koroškega vprašanja, ki me je še tudi kasneje vedno zanimalo in me še ...«¹⁶⁰

Izguba univerzitetnega statusa je vsekakor naznanila novo, vladajoči politiki udobnejše obdobje v delovanju inštituta in kot ob vsaki tovrstni cezuri se je z delno spremembo identitete nekoliko skrajšal tudi njegov uradni naziv – leta 1956 je dotedanji Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani postal republiška ustanova z imenom Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Leto prej je v Beogradu preminil dr. Josip Vilfan.¹⁶¹ Nekaj let po njegovi smrti je INV po zaslugi odkupa in s privoljenjem njegovih naslednikov postal skrbnik zgodovinsko pomembnega osebnega arhiva o Evropskih manjšinskih kongresih, v katerih je njihov nekdanji predsednik videl idejni zarodek bodoče združene Evrope.¹⁶²

Inštitutski programi, statuti, organizacijske forme in načini financiranja so se od tedaj dalje z raziskovalnim in vodilnim kadrom vred še večkrat menjali, prav tako tudi težišča raziskovalnih dejavnosti. Po padcu berlinskega zidu in koncu komunističnih režimov v vzhodni Evropi je v vrsti ideološko, etnično in versko spodbujenih vojn krvavo razpadel tudi skupni jugoslovanski državni okvir, znotraj katerega sta prvotno nastala oba Inštituta. Še pred vstopom Republike Slovenije v višji evropski »skupni dom«, ki ga je že leta 1928 napovedoval slovenski državoslovec dr. Leonid Pitamic, se je INV z novim naborom raziskovalnih tem in novimi usmeritvami (vprašanje človekovih pravic in preprečevanje diskriminacije manjšin v pravnem sistemu OZN, Sveta Evrope, Delovne skupnosti Alpe-Jadran in v drugih mednarodnih organizacijah in telesih) znova približal predsedniku

¹⁶⁰ Intervju s predsednikom Ustavnega sodišča Republike Slovenije in letošnjim nagrajencem Kugyjeve nagrade prof. dr. Ernestom Petričem v Ljubljani dne, 17. aprila 2013, www.skupnost.at/.../intervju-z-letosnjim-nagrajencem-kugyjeve-nagrade-prof-dr-ernestom-petricem/ (oktober 2015). Avtor tega zapisa se je na INV zaposlil leta 1982 in se po drugi strani spominja pogostih obiskov prof. dr. Frana Zwittra, prof. dr. Boga Grafenauerja, Draga Druškoviča in monsignorja dr. Iva Juvančiča (1899–1985), do svoje upokojitve na INV vodje knjižnice, ki se je z Zwitterom in Grafenauerjem kot član jugoslovanske delegacije udeležil tudi Mirovne konference v Parizu.

¹⁶¹ Ko se je leta 1939 preselil z Dunaja v Beograd, je spremenil pisavo svojega priimka in iz Wilfana postal Vilfan.

¹⁶² Milica Kacin Wohinz: Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925–1935. Založba Lipa, Koper 1990, str. 348.

Evropskih manjšinskih kongresov in »njegovi oceni o tem, da bo potrebnih še več desetletij za kodifikacijo in uveljavitev novega manjšinskega prava«. ¹⁶³

Menjale so se tudi hišne številke – piscu teh vrstic ostaja v živem spominu selitev s Cankarjeve 5/II na Erjavčevo 26 leta 1987. Inštitut je vse te spremembe uspešno preživel in leta 1992 postal eden izmed prvih javnih raziskovalnih zavodov v Republiki Sloveniji. Od tedaj dalje je njegovo uradno ime le še Inštitut za narodnostna vprašanja, kar presenetljivo spominja na naziv, ki ga je Manjšinskemu institutu natanko šestdeset let prej podelil Slovenčev poročevalec. Nekoliko humorno morda lahko celo zaključimo, da »institut za narodnostna vprašanja«, tako kot je bil omenjen v sestavku »Cvetje in trnje« z osmega zborovanja Evropskega manjšinskega kongresa na Dunaju leta 1932, kvečjemu nekoliko relativizira zgodovinarjevo ugotovitev, zapisano sedemdeset let po ustanovitvi MI: »Za ugotovitev, da se INV lahko upravičeno šteje za neposrednega naslednika MI, govore vsi argumenti, razen spremembe imena«. ¹⁶⁴

¹⁶³ Stergar: Op. cit., str. 39.

¹⁶⁴ Stergar: Op. cit., str. 3. Glede nasprotnega mnenja o kontinuiteti med obema ustanovama gl.: Aleš Gabrič: Ustanovitev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Ferencjev zbornik. Prispevki za novejšo zgodovino XXXVII. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 1997, str. 58.

2.2 Inštitut za narodnostna vprašanja v časovnih in idejnih koordinatah dveh držav – druge Jugoslavije in Republike Slovenije, članice Evropske unije

2.2.1 »Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani«; nekaj konceptualnih dilem prvega desetletja po drugi svetovni vojni.

Leta 1949 je predstojnik severnega oddelka INV UL Lojze Ude v Popotniku, glasilu Pedagoškega društva, takole razmišljal o razlogih za ustanovitev predvojnega Manjšinskega inštituta: »Narodnoobrambni položaj slovenskega naroda, zlasti situacija, kakor je nastala že po prvi svetovni vojni, razkosanost slovenskega naroda na štiri države je pač diktirala ustanovitev inštituta, ki bi znanstveno sistematično obdeloval vprašanja, ki so v zvezi z življenjsko borbo Slovencev, živečih pod tujo oblastjo izven mej jugoslovanske Slovenije.«

Neposredno po tej konstataciji pa je Ude vzpostavil tudi temeljno statusno in konstitutivno razliko med Manjšinskim inštitutom in njegovim povojnim univerzitetnim naslednikom: »Kot stalna republiška, znanstvena ustanova s takim delokrogom, z novimi pogledi na stvar, pa je INV pri univerzi v Ljubljani šele pridobitev osvobodilne borbe.«¹⁶⁵

Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani (INV UL) je leta 1948 postal neposreden dedič dveh institucionalnih tradicij – v začetek leta 1925 segajoče tradicije predvojnega MI, ukinjenega ob napadu sil Osi na Kraljevino Jugoslavijo, in tradicije partizanskega ZI, neke vrste »gozdne akademije«, v začetku leta 1944 nastale v Kočevskem Rogu. Inštitut, ki je neposredno izšel iz Znanstvenega inštituta in njegovega povojnega Oddelka za meje, oziroma iz Inštituta narodne osvoboditve (v kar se je brez formalnega sklepa kasneje preimenoval ZI), je bil za razliko od predvojnega MI ustanovljen v okviru Univerze v Ljubljani in bil programsko vezan na uredbo vlade Ljudske republike Slovenije (LRS) o ustanovitvi, izdano 7. februarja 1948. Uredba mu je določila tudi delokrog, ki je segal, kot je leta 1950 v Slovenskem poročevalcu ugotavljal dr. Lavo Čermelj, »na področja različnih fakultet«.¹⁶⁶

Kljub temu da je Janez Stergar leta 1995 v marsičem upravičeno ugotavljal, da so bile tudi nove inštitutske naloge v marsičem podobne tistim iz leta 1925, le da so bile »nekaj posodobljene in manj določno narodnoobrambno formulirane,«¹⁶⁷ ustanovitvena uredba vlade LRS ni omenjala nikakršne oblike proučevanja domačih avtohtonih manjšin. Ustanovitveni akt, ki je stopil v veljavo z dnevom objave v Uradnem listu LRS 10. februarja 1948, je namreč določal, da je INV samostojna državna ustanova, ki se vzdržuje iz posebne proračunske postavke Univerze v Ljubljani, njegova naloga pa je, »da podrobno proučuje politični, gospodarski, socialni in kulturni položaj in razvoj ob mejah in onstran meja živečih Slovencev ter objavlja izsledke tega proučevanja – zlasti med učečo se mladino – s tiskom in predavanji.«¹⁶⁸

¹⁶⁵ Lojze Ude: Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani. (Kratek informativni prikaz). Popotnik (Ljubljana), 1949, št. 5–7, str. 154–155.

¹⁶⁶ Lavo Čermelj: Inštitut za narodnostna vprašanja pri univerzi v Ljubljani. Slovenski poročevalec, 26. januar 1950, str. 4.

¹⁶⁷ Stergar: Op. cit., str. 30.

¹⁶⁸ Stergar: Op. cit., str. 29–30.

Da se je takratnemu vodstvu INV UL tako ozko zamejen programski delokrog zdel odločno preozek, je bilo zelo jasno razvidno iz uvodoma omenjenega sestavka Lojzeta Umeta. V zvezi z zakonsko nalogo Inštituta, da proučuje politični, gospodarski, socialni in kulturni položaj in razvoj ob mejah in onstran meja živečih Slovencev, torej na Svobodnem tržaškem ozemlju, v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, je namreč ugotovil, da je potrebna tudi »primerjava s stanjem nacionalnih manjšin, ki so v naši državi ali raznih nacionalnih manjšin v drugih državah, v Evropi in drugod. Potreben je študij postopanja Italije z drugimi narodnimi manjšinami, posebno še z Nemci na Tirolskem in s Francozi v Val d'Aosta. Vedeti je treba, kaj zahtevajo Avstrijci za svojo manjšino na Južnem Tirolskem, kaj pa so sami pripravljene dati Slovincem in Hrvatom v Avstriji in kakšne razlike delajo Avstrijci med Slovenci glede na njihov mejni položaj in Hrvati, ki so sredi avstrijskega ozemlja, itd.«

Ude je torej posebej izpostavil v ustanovitveni uredbi pogrešani komparativni in reciprocitetni vidik, ob tem pa tudi nujnost primerjave med položajem narodnih manjšin na področju Jugoslavije in Slovenije s položajem narodnih manjšin v sosednjih državah in po svetu.

Če si za izhodišče nadaljnjih razmišljanj izberemo ugotovitev nekdanjega sodelavca ZI, akademika Boga Grafenauerja, po kateri sta začetni in temeljni vprašanji pri metodologiji slehernega raziskovanja na področju proučevanja problematike posameznih manjšinskih skupnosti najprej identifikacija prebivalstva, zatem pa kvantifikacija podatkov o narodnostni skupini,¹⁶⁹ moramo ugotoviti, da so bile največje konceptualne zadrege, s katerimi je bil še v začetku petdesetih let soočen INV UL, povezane ravno z začetno fazo identifikacije prebivalstva, medtem ko je za njegovo »kvantifikacijo« za silo poskrbel uradni popis prebivalstva LRS leta 1948.¹⁷⁰

Na tovrstne težave in iz njih izvirajoče konceptualne dileme in omahovanja kaže zlasti cela serija inštitutskih elaboratov o položaju madžarske manjšine, ki so nastali, potem ko je bil INV UL za elaborat o »naših narodnih manjšinah v inozemstvu in manjšinah drugih narodov v naši državi, torej tudi madžarske nar. manjšine na ozemlju LRS ...« izrecno zaprosen s strani jugoslovanskega zunanjega ministrstva v Beogradu. Leta 1950 je namreč ekonomsko socialni svet Združenih narodov od vseh članic zahteval poročilo o zaščiti manjšin in INV je bil v takratni Ljudski republiki Sloveniji vsekakor najbolj pristojna institucija za odgovore na ta vprašanja.¹⁷¹

Dr. Julij Felaher je tako v nedatirani verziji elaborata z naslovom »Stanje madžarske narodne manjšine v LRS« že uvodoma zapisal naslednjo trditev: »V Ljudski republiki Sloveniji imamo samo narodno manjšino Madžarov.«¹⁷² V datirani verziji z naslovom »Kratek prikaz položaja Madžarske (sic!) manjšine v LR Sloveniji« z dne 14. oktobra 1950 je to ugotovitev dobesedno ponovil. Tudi v njegovem elaboratu z naslovom »Madžarska narodna manjšina v Ljudski republiki Sloveniji« z dne 21. avgusta 1952 je bilo mogoče naleteti na tovrstno trditev: »V Ljudski republiki Sloveniji imamo samo madžarsko narodno manjšino v Prekmurju.«¹⁷³

¹⁶⁹ Bogo Grafenauer: Proučevanje problematike posameznih manjšinskih skupnosti. V: Narodne manjšine. Zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989. SAZU, Medakademijski odbor za proučevanje narodnih manjšin in narodnosti. Ljubljana 1990, str. 25.

¹⁷⁰ Cfr.: Samo Kristen: Specialistično proučevanje zakonsko zaščitene narodnostnih manjšin v Sloveniji do obdobja državne osamosvojitve. Zgodovinski pregled. Razprave in gradivo, št. 45, 2004. V nadaljevanju se obširneje opiramo na omenjeni prikaz.

¹⁷¹ Gl. Božo Repe: »Nemci« na Slovenskem po drugi svetovni vojni, v: »Nemci« na Slovenskem 1941–1955, str. 23. Jugoslovansko zunanje ministrstvo je nato leta 1951 pripravilo izčrpno poročilo o pravni in drugih oblikah zaščite. V njem sta bila na področju Slovenije omenjeni le madžarska in italijanska manjšina (Ibid).

¹⁷² INV, t.a., 257.

¹⁷³ INV, t.a., 256.

V tekočem arhivu INV iz začetka petdesetih let pa je mogoče naleteti tudi na nekoliko drugačno opredelitev. »Na slovenskem ozemlju žive pripadniki treh narodnih manjšin: nemške, italijanske in madžarske«, je v sestavku »Slovenci in Madžari«¹⁷⁴ zapisal kasnejši inštitutski sodelavec iz Dolnje Lendave Rudolf Čeh. V nedatiranem prispevku, dokončanem konec leta 1949 ali v začetku leta 1950, mu je torej poleg madžarske uspelo »identificirati« vsaj še dve manjšini, namreč nemško in italijansko.

Rudolf Čeh je svoj prispevek sprva poslal v objavo uredništvu Popotnika. Uredništvo ga je nato skupaj z avtorjevim spremnim dopisom, datiranim 18. januarja 1950, naslovilo na Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani, kjer pa je dr. Julij Felaher, kot smo že videli, zastopal bolj restriktivno stališče. V elaboratu z naslovom »Madžarska manjšina v Jugoslaviji« z dne 6. maja 1950 je sicer ugotavljal, da je »narodnoosvobodilna borba« jugoslovanskih narodov »popolnoma razčistila pojme in načela v pogledu narodnih manjšin« in s svojo rešitvijo »zadovoljila njihove pripadnike«, a je hkrati omenil tudi eno izjemo: »Od teh blagodatij so zgolj izvzeti Nemci, ki so sodelovali v borbenih formacijah za časa nacifašistične okupacije, bodisi v vojski ali pri gestapu, ali pa podpirali in se udeleževali v Hitlerjanskih (sic!) organizacijah kot bivši člani Kulturbunda. V svesti svoje krivde je večina teh itak zbežala, zavedajoč se, kako ogromno škodo in kako velike žrtve je njihovo delovanje povzročilo jugoslovanskim narodom in da je njih zadržanje in delo v dobi narodnoosvobodilne borbe jugoslovanskih narodov bilo kriminalnega značaja.«¹⁷⁵

Sedemdeset let po koncu druge svetovne vojne, ko je povojne dogodke mogoče raziskovati s časovno večje distance, že nekoliko bolje poznamo tragično povojno usodo tistega dela predvojne nemške manjšine, ki se iz različnih razlogov ni odločil za beg. Katastrofa druge svetovne vojne je namreč s svojimi globokimi, daleč v povojno obdobje segajočimi posledicami, povzročila, da sta z ozemlja današnje Slovenije zaradi zelo različnih okoliščin skoraj v celoti izginili kar dve avtohtoni narodni skupnosti, namreč dokaj številna in ekonomsko močna nemška manjšina v prvem obdobju po vojni in maloštevilna judovska, pred vojno po večini živeča v Prekmurju.¹⁷⁶

Ko je bil januarja 1944 v Rogu ustanovljen Znanstveni inštitut pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte (ZI IO OF), ki je pod vodstvom dr. Frana Zwittera nadaljeval tudi delo v tradiciji predvojnega MI, ga je že kmalu po ustanovitvi obiskal tajnik Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije Rodoljub Čolaković in njegove člane seznanil z odločitvijo o izgonu vseh Nemcev iz Jugoslavije.¹⁷⁷

¹⁷⁴ INV, t.a., 258.

¹⁷⁵ INV, t.a., 259.

¹⁷⁶ Tamkajšnji Judje, ki so bili v letu 1944, ko so na Madžarskem po nemški intervenciji prevzeli oblast Szálasijevi puščičasti križarji, množično odpeljani v Auschwitz, so bili v predvojnih statistikah prebivalstva v Dravski banovini prišteti bodisi k nemški, bodisi k madžarski manjšini, preživeli pa so bili po koncu vojne dostikrat preprosto obravnavani kot pripadniki nemške manjšine in v skladu s tem razlašeni in/ali pregnani z ozemlja Slovenije.

¹⁷⁷ Fran Zwitter: Diplomatski problem jugoslovansko-avstrijske meje. Zgodovinski časopis, 1979, 2/33, str. 145–146.

2. septembra 1944 je dr. Makso Šnuderl v funkciji predsednika Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo predlagal, da se sprejme podrobnejše stališče do Nemcev, »ki so bili povečini vsi v kulturbundu in zagrešili že po bivših jugoslovanskih zakonih veleizdajo«. ¹⁷⁸ Sam je naslednjega dne študijski komisiji pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) tudi dejansko predložil »Predlog za prve ukrepe pri prevzemu oblasti na Slovenskem Štajerskem«, ki pa ni bil njegov zadnji; druga verzija je bila datirana 17. septembra 1944, nanjo pa so že vplivale tudi pripombe Šnuderlovih pravniških kolegov. Tako je 12. septembra 1944 predsedniku Študijske komisije ZI, pravniku dr. Ladu Vavpetiču obširne pripombe posredoval pravnik dr. Igor Rosina. Sam je namreč izhajal iz stališča, da se bo slovenskemu narodu ob koncu vojne ponudila zgodovinska priložnost, »da se znebi na severni meji svojih nemških manjšin, ki so mu prizadele baš neposredno pred to in med to vojno toliko gorja.« ¹⁷⁹

Nedolgo zatem, ko je Šnuderl svoje predloge še podrobneje razdelal, je študijska komisija pri predsedstvu SNOS direktorju ZI dr. Franu Zwitteru in njegovim sodelavcem dr. Lavu Čermelju, dr. Luki Sienčniku in Lojzetu Udetu naročila, naj izdelajo elaborat o odnosu do »tujerodcev« neposredno ob prevzemu oblasti in po njem.

Glede Italijanov je njihov elaborat, predložen 25. novembra 1944, predvidel, da se izženejo vsi tisti, ki so se na slovensko ozemlje naselili po 3. novembru 1918 in vsi, ki so sodelovali pri nasilni italijanizaciji in zatiranju Slovencev in Hrvatov. Sprejeto je bilo tudi stališče glede povojnega ravnanja z Madžari. V celoti naj »bi bilo število izgnanih Madžarov majhno«, izgnani pa bi bili vsi tisti, ki so se priselili po 6. aprilu 1941 in vsi tisti, ki so se pregrešili proti slovenskemu narodu in jugoslovanski državi. ¹⁸⁰

V zvezi z Nemci je bilo v elaboratu sicer zapisano, da se izžene »skoraj vsa nemška manjšina«, a je študijska komisija sama zavzela stališče, da se izženejo »vsii tisti Nemci, ki so delali proti našim narodnim interesom, ne glede na to, ali so bili pripadniki kakšne narodno socialistične organizacije«. ¹⁸¹ Štiri dni zatem so že omenjeni člani ZI na dvanajsti seji študijske komisije pri predsedstvu SNOS, ki so ji prisostvovali tudi nekateri člani IO OF in predsedstva SNOS, predložili dopolnjen predlog za »postopanje s tujerodci«. Ta je tudi v resnici predvidel izgon vseh Nemcev z izjemo tistih, ki so sodelovali v partizanskem gibanju ali ga podpirali. Podoben kriterij je obveljal tudi za Italijane in Madžare. ¹⁸²

Vsaj v primeru nemške manjšine so se ti sklepi v prvem povojnem obdobju skoraj v celoti uresničili. Na vprašanje, kakšne pravice bo nemška manjšina v bodoče imela, je Boris Kidrič na seji Glavnega odbora OF 15. decembra 1945 odgovoril, da nikakršnih, ker je preprosto ne bo. ¹⁸³

¹⁷⁸ Tone Ferenc: Op. cit., str. 117.

¹⁷⁹ Božo Repe: »Nemci« na Slovenskem po drugi svetovni vojni, v: »Nemci« na Slovenskem 1941–1955, str. 147.

¹⁸⁰ Ibid, str. 149.

¹⁸¹ Ferenc: Op. cit., str. 118.

¹⁸² Ibid, str. 119.

¹⁸³ Repe. Op. cit., str. 150

V prvem izmed obeh elaboratov, nastalih neposredno po koncu vojne, je tako lahko Franjo Baš med drugim že navedel tudi najbolj sveže podatke o numeričnem stanju spodnještajerskega nemštva z dne, 1. oktobra 1945. Na ta dan naj bi »na Slovenskem Štajerskem in v Prekmurju« živel 9.349 Nemcev, je novembra 1945 ugotavljal Baš, od tega »3.587 v zaporih, oziroma v taboriščih«, medtem, ko naj bi 2.833 vodilnih osebnosti, kompromitiranih v obdobju intenzivne »nacifikacije« manjšine, že predhodno zbežalo v Avstrijo.¹⁸⁴ V resnici je prvi uradni popis prebivalstva leta 1948 na ozemlju Ljudske republike Slovenije naštel le še 1.824 Nemcev in 582 Avstrijcev.¹⁸⁵

Tudi drugi elaborat, v izvirniku imenovan »poročilo«, je 16. maja 1946 podpisal isti avtor, in sicer v imenu Enketne (sic!) komisije za ugotovitev narodnopolitičnega življenja Nemcev v Sloveniji pred kapitulacijo Nemčije 8. maja 1945. Osnovno vprašanje je po njegovi oznaki iz »Predgovora« k poročilu predstavljala »ideološka in svetovnonazorska usmerjenost slovenskih Nemcev v najnovejši dobi ter organizacijske oblike in načini za uveljavljanje ideološkega in svetovnonazorskega programa nemške manjšine na Slovenskem.« Za rešitev tega vprašanja so po Baševih navedbah potrebno gradivo in razpoložljivo delovno pomoč prispevali Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo v Ljubljani, njena podružnica za severovzhodno Slovenijo v Mariboru, okrožno načelstvo OZNE v Mariboru, Znanstveni institut pri predsedstvu SNOS, Univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Pokrajinski muzej v Mariboru in študijska knjižnica v Mariboru.¹⁸⁶

Najštevilčnejša avtohtona predvojna narodna manjšina na ozemlju Slovenije je s tema dvema elaboratoma dr. Franja Baša, izmed katerih je bil drugi, s kratkim naslovom »Slovenski Nemci 1918–1945« že izdelan na podlagi dopisa in smernic Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo z dne 31. januarja 1946, za daljše obdobje prenehala biti objekt študijskega raziskovanja.

¹⁸⁴ Franjo Baš: Doneski k problematiki slovenještajerskega nemštva pred in med okupacijo 1941–1945, Zgodovinski arhiv INV, Splošni oddelek (novi fond), fasc. 26, mapa 127. Dr. Franjo Baš je od januarja 1946 delal v okviru komisije za vojne zločine v Beogradu, v februarju in marcu 1947 pa je bil Zwitterov sodelavec v Inštitutu za proučevanje mednarodnih vprašanj pri zunanjem ministru v Beogradu, kjer je pripravil gradivo za jugoslovansko delegacijo na mirovni konferenci v Parizu. Več o njegovi razvejeni predvojni in povojni strokovni dejavnosti gl. npr.: Janko Glazer: Franjo Baš (Očrt življenja in nekaj spominov); v: Bašev zbornik. Časopis za zgodovino in narodopisje. 5 (XL), Založba obzorja Maribor, Maribor 1969, str. 5–35. Cfr. tudi bibliografski pregled Ivanke Žmavc –Baranove: Delo profesorja Frana Baša. Op. cit., str. 36–72.

¹⁸⁵ Kot ugotavlja Mitja Ferenc, iz statistike ni mogoče ugotoviti, kakšno število oseb se v popisu leta 1948, zaradi dejanskega znižanja števila Nemcev po 2. svetovni vojni in kulturno-političnih vplivov ni želelo izjasniti za Nemce oz. Avstrijce. Da so bili pri popisovanju tudi taki, ki se iz različnih nagibov niso javili za 'Nemce', so ugotovile že uradne slovenske statistične oblasti leta 1948. Koliko je bilo pri vseh popisih po vojni tistih, ki se zaradi 'strahu' niso opredelili kot Nemci ali Avstrijci, ni mogoče dokazati. Dejstvo pa je, da so vsi nadaljnji popisi ugotovili vedno manjše število oseb obeh narodnosti in oseb z nemškim maternim jezikom, tudi zadnji popis l. 1991, ko moremo le zelo težko govoriti o strahu pri izjasnjevanju o narodnosti oz. maternem jeziku.« (M. Ferenc: »Nemci« na Slovenskem v popisih prebivalstva po drugi svetovni vojni. V: »Nemci« na Slovenskem 1941–1955, str. 273).

¹⁸⁶ Poročilo je bilo izdelano v petih izvodih; en izvod je bil poslan Državni komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev v Beogradu, drugi Komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo v Ljubljano, tretjega je prejela njena podružnica v Mariboru, četrtega Znanstveni institut pri predsedstvu SNOS in petega Pokrajinski muzej v Mariboru. Baš je k temu lastnoročno pripisal sledeče: »Za original je smatrati izvod v Znanstvenem institutu pri predsedstvu SNOS«. Zgodovinski arhiv INV, Splošni oddelek (novi fond), fasc. 52, mapa 1.

Vsaj za Ljudsko republiko Slovenijo kot eno izmed šestih federalnih republik jugoslovanske federacije so bile torej v prvem desetletju po vojni značilne precejšnje težave, povezane z odločilnim vprašanjem, ki je časovno vsekakor pred sleherno konkretno implementacijo normativne ureditve manjšinske zaščite, namreč z identifikacijo oziroma določitvijo samega objekta manjšinskega varstva. To dejstvo seveda ni moglo ostati brez vpliva niti na smeri, ki jih je INV UL ubiral v svojih raziskovalnih usmeritvah.

V letu 1950, torej v letu, v katerem sta s Pravilnikom o ustroju in poslovanju INV pri Univerzi v Ljubljani trdnejši status in organizacijo dobila tudi knjižnica in arhiv INV UL,¹⁸⁷ je te smeri dr. Lavo Čermelj opredelil že izrazito interdisciplinarno. »Po zgodovinskem in jezikovnem proučevanju zamejnih in obmejnih Slovencev« naj bi imel namreč INV UL »zvezo s sedanjo filozofsko ali humanistično fakulteto, po zemljepisni strani manjšinske problematike pa z novoustanovljeno matematično-prirodoslovno fakulteto.« Nadalje naj bi ga »proučevanje pravnega položaja naših rojakov onstran meja in zaščita njihovih pravic« vezala na Pravno fakulteto, proučevanje njihovih gospodarskih in socialnih problemov pa na »gospodarsko fakulteto«. INV UL naj bi bil skratka »medfakultetna ustanova: kot taka je bila tudi ustanovljena ter je bila neposredno podrejena rektorju.«¹⁸⁸

Toda videli smo že, da takšen univerzitetni status inštitutu ni bil dolgo usojen. Formalno podlago za začetek njegovega institucionalnega preoblikovanja je predstavljal kratek sklep Izvršnega sveta LRS, ki je z odlokom dne, 24. julija 1956, inštitut ločil od Univerze v Ljubljani in ga preprosto preimenoval v Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Z novo, precej daljšo uredbo, ki sta jo podpisala predsednik Izvršnega sveta Boris Kraigher in sekretar Niko Šilih, je Izvršni svet 13. novembra 1957 Inštitutu sicer razširil njegovo raziskovalno področje, a ga hkrati tudi v veliko večji meri podvrgel dnevne diktatu politike. Izvršni svet, torej takratna vlada, si je z njo tudi zagotovil številčno prevlado v svetu Inštituta. Vanj je delegiral pet svojih članov, medtem ko je znanstveno-strokovni kolektiv INV imel v njem tri člane, enega člana univerzitetni svet, prav tako enega člana pa je imel v njem tedaj tudi novoustanovljeni Svet za znanost Ljudske republike Slovenije.

Novi, iz univerze izločeni INV naj bi tako po novem proučeval »aktualna vprašanja manjšinskega varstva sploh, zlasti pa vprašanja varstva narodnih manjšin v državah, kjer živi slovenska narodna manjšina ter vprašanja narodnih manjšin v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji.«¹⁸⁹ Čeprav je uredba govorila bolj ali manj na splošno o proučevanju vprašanja narodnih manjšin na celotnem državnem ozemlju, je področja inštitutskega raziskovanja implicitno razširila tudi na vprašanja zakonsko priznane italijanske in madžarske narodne manjšine v Sloveniji, prvič poimensko omenjeni v 77. členu ustave Socialistične republike Slovenije (SRS) leta 1963. Šele od te ustanovitvene uredbe dalje je grosso modo pričela veljati Stergarjeva ugotovitev: »Po dikciji je bilo raziskovalno področje INV do danes še nekajkrat spremenjeno, po vsebini pa bistveno ne.«¹⁹⁰

¹⁸⁷ Cf.: Janez Stergar: Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja. INV, Ljubljana 1995, str. 43.

¹⁸⁸ Lavo Čermelj: Inštitut za narodnostna vprašanja pri univerzi v Ljubljani. Slovenski poročevalec, 26. januar 1950, str. 4.

¹⁸⁹ Objava uredbe v Uradnem listu št. 42, 14. november 1957, str. 689–690. Uredba je začela veljati 22. novembra 1957.

¹⁹⁰ Stergar: Ibid.

2.2.2 S Trga francoske revolucije na Cankarjevo 5/II – drugo povojno obdobje Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani

Ločitev Inštituta za narodnostna vprašanja od Univerze v Ljubljani je z imenovanjem Draga Druškoviča (1920–2009) za novega ravnatelja prinesla tudi temeljito programsko prenovo in kadrovske pomladitev, že kmalu zatem pa tudi preselitev inštituta na Cankarjevo 5/II.

*Napoleonov trg 6
(danes Trg francoske
revolucije);
prvi povojni
sedež Inštituta
za narodnostna
vprašanja
pri Univerzi
v Ljubljani.*

Fotografija iz leta 2015

*V začetku
šestdesetih let se je
Inštitut
za narodnostna
vprašanja preselil
na Cankarjevo 5/II,
kjer je deloval
do leta 1987*

Fotografija iz leta 2015

Dokončen prodor »mladih«, med katerimi že zaradi odmevnosti njegovih del in strme znanstvene kariere velja izpostaviti kasnejšega akademika Janka Pleterkega, zaposlenega na Inštitutu za narodnostna vprašanja v letih 1953–1970, se je začel z Druškovičevo izvolitvijo dne 4. marca 1959, bil pa je, kot smo že omenili, pospremljen tudi s političnim in ideološkim ostracizmom »starih«. Vsaj delno je bila ta čistka, s katero so v obdobju med letoma 1956 in 1959 v neprostoVOLjni pokoj odšli vsi nekdanji sodelavci MI, povezana s konceptualnimi razlikami med njihovim in partijskim dojemanjem upravičenosti ali neupravičenosti nekaterih povezav s katoliškim delom slovenskega zamejstva, a tudi s partijskim zasukom v odnosu do narodnih manjšin, ki je očitno zahteval tudi novo usmeritev inštitutske dejavnosti in njegov neposreden prenos na – kot se je izrazil Bogo Grafenauer – »področje dela osrednjih nosilcev politične oblasti v republiki«.¹⁹¹

*Drago Druškovič,
direktor INV
v letih 1959–1974,
leta 1963*

Vir: osebni arhiv
J. Pleterkega

Vsekakor je bilo po svoje značilno, da se je ta korak v veliki meri ujema ne le z izgubo univerzitetnega statusa Inštituta, temveč tudi s pričetkom novega kurza v partijskem odnosu do narodnih manjšin. Čeprav je bilo leta 1958 v programu Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) še zapisano, da je bilo nacionalno vprašanje v Jugoslaviji rešeno enkrat za vselej, in sicer s proletarsko revolucijo, ki je prinesla federativno ureditev, je slovensko partijsko vodstvo že leta 1959 naročilo analizo o položaju narodnih manjšin, na podlagi katere so prvič po vojni obširneje razpravljali o nacionalnem vprašanju in posredno ugotovili, da položaj narodnih manjšin še zdaleč ni zadovoljiv.¹⁹²

¹⁹¹ O tem neslavnem poglavju iz inštitutske zgodovine je Grafenauer zapisal naslednje: »Celo ljudem z Inštituta za narodnostna vprašanja je bila poslej otežena zveza z dr. Tischlerjem in njegovimi sodelavci, kakor vemo iz Udetovih pisem slovenskemu Izvršnemu svetu in Vidi Tomšič leta 1956, ko so bili že njegovi najskromnejši stiki s 'tišlerjevci' vzrok za njegovo odstranitev z Inštituta ob njegovem prenosu z Univerze v področje dela osrednjih nosilcev politične oblasti v republiki.« Zvest domu, narodu in bogu: 40 let Narodnega sveta koroških Slovencev; 10 let smrti Dr. Joška Tischlerja. Narodni svet koroških Slovencev, Celovec 1989, str. 122–123. Stergar: Op. cit., str. 189.

¹⁹² Mateja Režek: Jugoslovanski federalizem in ustavni zakon leta 1953. Prispevki za novejšo zgodovino XXXVIII – 1998, str. 158–159.

To novo obdobje v partijskem in državnem odnosu do manjšin, ki seveda ni moglo ostati brez vpliva na raziskovalne usmeritve INV oziroma na njegov raziskovalni program in kadrovski profil, se je pričelo po Sedmem kongresu ZKJ aprila 1958 v Ljubljani. Hkrati pa je prav na ljubljanskem kongresu kampanja za neke vrste transnacionalno ali supranacionalno, vsekakor pa socialistično jugoslovanstvo, dosegla dotlej nepresežen vrhunec.¹⁹³ Na njem je bil poleg apoteoze komunalne ureditve kot tiste oblike politično-teritorialne organiziranosti, ki jo je bilo iz zveznega centra (i. e. Beograda) mogoče najlažje nadzorovati, podan celo predlog, naj se federalne republike preprosto ukinejo, da bi se s tem pospešilo stapljanje narodov v novo jugoslovansko socialistično skupnost. In čeprav ta predlog ni prodril in je v Ljubljani sprejeti partijski program celo zanikal namero asimilacije sestavnih nacionalnih skupin jugoslovanske federacije v homogen jugoslovanski narod, je »koncept 'jugoslovanske kulture', ki ga je kongres podprl, pomenil, da se homogenizacija pričakuje.«¹⁹⁴ Sedmi kongres ZKJ je bil torej po svoje zelo protisloven, saj je na njem »jugoslovanstvo« prvič po uvedbi diktature kralja Aleksandra zopet postalo vrednota, seveda ne več monarhičnega in unitarističnega, temveč komunističnega in vsaj formalno tudi federalističnega režima.¹⁹⁵

Ravno v trenutku, ko so močne centralistične tendence, poosebljene v najbližjem Titovem sodelavcu Aleksandru Rankoviću, pričele postavljati pod vprašaj celo sam obstoj federalnih republik, je slovensko republiško vodstvo z Borisom Kraigherjem na čelu na najvišji zvezni partijski ravni sprožilo vprašanje nezadovoljivega položaja narodnih manjšin. Taktično in strateško gledano je bila to spretna poteza, pri kateri je lahko računalo na solidarnost tistih partijskih vodstev v drugih republikah in avtonomnih pokrajinah, ki bi jih brisanje »nacionalnih in geografskih meja z združevanjem ljudi in sredstev na konceptu socialističnega jugoslovanstva«¹⁹⁶ ogrozilo v njihovih lastnih, teritorialno definiranih izvirihi politične moči. In dejansko so slovenskim partijskim predstavnikom na marčni seji Centralnega komiteja (CK) ZKJ poleg pripadnikov albanske manjšine s Kosova in Metohije na pomoč priskočili tudi makedonski delegati, ki so zveznemu sekretariatu za zunanje zadeve očitali nepravilno obravnavanje makedonske manjšine v Grčiji in Bolgariji. 2. marca 1959 so bili na podlagi omenjenih razprav sprejeti sklepi izvršnega komiteja CK ZKJ o vprašanju manjšin,¹⁹⁷ po hagiografski oznaki Koče Jončiča »najbolj kompletni politični dokument o vprašanju nacionalnih manjšin, ne samo v sodobnem delavskem gibanju, temveč tudi v svetu nasploh«.¹⁹⁸

¹⁹³ Sabrina Ramet: *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962–1991*. Bloomington, 1992, str. 50.

Socialistično »jugoslovanstvo«, ki ga je ZKJ začela v obliki kampanje kot ideološki koncept propagirati po letu 1955, je bilo sicer na ravni kulturne politike večkrat izraženo že prej – Dobrica Čosić ga je v članku »Za Jugoslovenstvo nacionalnih kultura« artikuliral že leta 1952. Še pred znamenito polemiko Čosić-Pirjevec (1961) je v tej zvezi prišlo do kresanja mnenj med Dragom Šego in Zoranom Mišićem leta 1956. Cfr.: Hilde Kathrine Haug: *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, Communist Leadership and the National Question*. Tauris, New York 2012, str. 359, op. 52.

¹⁹⁴ Ramet: *Ibid.*

¹⁹⁵ Ivo Banac: *Jugoslawien 1918–1941*. V Dunja Melčić ed.: *Der Jugoslawien-Krieg. Handbuch zur Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen*. 2., aktualisierte und erweiterte Auflage. VS, Wiesbaden 2007, str. 162.

¹⁹⁶ Tako se je glasila zahteva Dobrice Čosića in Bojana Stupice na področju kulture v enem izmed najzgodnejših dokumentov te vrste, formulirana novembra 1955. Aleš Gabrič: *Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1995, str. 316.

¹⁹⁷ ARS, CK ZKS III, š. 69. Zaključni izvršnog komiteta CK ZKJ o pitanjima nacionalnih manjina, 2. marec 1959.

¹⁹⁸ Koča Jončić. *Narodnosti u Jugoslaviji*. V: *Nacionalno pitanje i socijalizam*. Beograd 1982, str. 453.

Sklepi izvršnega komiteja ZKJ v marcu 1959 so bili v resnici prelomni ne le z vidika pravnega urejanja položaja narodnih manjšin v FLRJ, temveč tudi s širšega aspekta republiških in nacionalnih odnosov v jugoslovanski federaciji, kjer se je vse bolj očitni antagonizem med ideološko konzervativnimi zagovorniki unifikacije in njenimi decentralizaciji naklonjenimi nasprotniki ravno v vprašanju zakonske obravnave narodnih manjšin iztekel v zmago slednjih. Če je bilo namreč vprašanje narodnih manjšin tudi pod vplivom sovjetske teorije in prakse v nacionalnem vprašanju vse do leta 1948 in še nekaj let kasneje pravzaprav reducirano na prosvetno-kulturno dimenzijo,¹⁹⁹ so te od tedaj dalje zadobile vlogo, tako zopet neizogibni Jončić, »trajnega faktorja« v odnosih med narodi in državami, deklarativno in na ravni partijske programatike pa so postale tudi »aktivni subjekti«.²⁰⁰

Že kmalu po sprejemu partijskih sklepov so narodne manjšine tudi v dokumentih Inštituta za narodnostna vprašanja začele igrati vlogo »posredovalca med sosednjimi narodi«²⁰¹ oziroma »mostu« tout court,²⁰² vsaj na programatski ravni pa so pričele nastopati tudi kot »subjekti svoje lastne politike«.²⁰³ Sprva zgolj interni sklepi Izvršnega odbora CK ZKJ so se znotraj inštituta pridno prevajali in pretipkavali,²⁰⁴ INV pa je vestno odgovarjal na vprašalnike o njihovem izvajanju. V rubriki Gradivo tretje številke Razprav in gradiva, ki je izšla leta 1963, so bili v celoti objavljeni v slovenskem jeziku.²⁰⁵ V angleškem povzetku je bilo izrecno opozorjeno, da so v večnacionalni Jugoslaviji teksti te vrste natisnjeni v jezikih narodov, glede na to, da seveda ni mogoče govoriti o obstoju enega samega državnega jezika, pa so vsi prevodi v jezike narodov tudi avtentični.²⁰⁶

Leta 1960, torej leto dni po sprejemu partijskih sklepov, je INV pričel izdajati Razprave in gradivo, edino specializirano revijo za narodnostna vprašanja v tedanji državi. Dejansko je bil že prvi sestavek v prvi številki namenjen prikazu položaja narodnih manjšin v Jugoslaviji. Šlo je za ponatis govora, ki ga je imel predsednik zunanjepolitičnega odbora v zvezni skupščini dr. Aleš Bebler 14. junija 1960 na Dunaju. Pred izbranim občinstvom, zbranim v okviru dunajske Gesellschaft für Aussenpolitik je Bebler med drugim spregovoril tudi o koncu oziroma »samoukinitvi« (sic!) nemške manjšine v Jugoslaviji in Sloveniji,²⁰⁷ predstavil je takrat aktualna prizadevanja na področju dvojezičnega šolstva v Prekmurju, narodne manjšine pa povsem v duhu partijskih marčnih sklepov označil za »idealen most« v moralno-političnem približevanju sosednjih narodov.²⁰⁸

¹⁹⁹ Koča Jončić. Narodnosti kao konstitutivni elemenat jugoslovenske zajednice. Razprave in gradivo, 16, 1983, str. 171.

²⁰⁰ Koča Jončić. Odnosi izmedju naroda i narodnosti u Jugoslaviji. Beograd, 1970, str. 67. Nekdanji inštitutski sodelavec Ernest Petrič je po drugi strani elemente subjektivitete prepoznal v že leta 1948 podanem jugoslovanskem predlogu posebnega člena, ki naj bi v okviru Splošne deklaracije o človekovih pravicah OZN zagotavljal posebne manjšinske pravice. Cf.: Ernest Petrič. Predlogi Jugoslavije za mednarodno pravno varstvo manjšin. Razprave in gradivo, 11/12, 1980, str. 9.

²⁰¹ T.a. INV; 1837.

²⁰² Cfr.: Samo Kristen. Specialistično proučevanje zakonsko zaščitene narodnostnih manjšin v Sloveniji do obdobja državne osamosvojitve. Zgodovinski pregled. Razprave in gradivo, 45, 2004, str. 67.

²⁰³ INV, t.a. 1837.

²⁰⁴ INV, t.a. 131.

²⁰⁵ Sklepi Izvršnega komiteja CK ZKJ o problemih narodnih manjšin. Razprave in gradivo, 3, 1963, str. 111–120.

²⁰⁶ Ibid, str. 120.

²⁰⁷ A. Bebler: Die Stellung der nationalen Minderheiten in Jugoslawien, Razprave in gradivo, 1, 1960, str. 14.

²⁰⁸ Ibid, str. 30.

*Naslovnica prve številke
Razprav in gradiva
(1960)*

Paradigmatični prelom v partijsko-državnem odnosu do narodnih manjšin, inavguriran z marčnimi sklepi CK ZKJ leta 1959, je na široko odprl vrata tudi sprejemanju nove manjšinske zakonodaje, vzporedno s tem pa tudi elaboriranju različnih vidikov v položaju madžarske in italijanske narodne manjšine v Sloveniji tudi na samem Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Leta 1959 je bilo uzakonjeno dvojezično šolstvo v Prekmurju, na pomen letnice na področju zakonskega urejanja manjšinskega varstva pa je v začetku šestdesetih let v enem izmed prvih obsežnejših inštitutskih tekstov, namenjenih analizi pravnega položaja madžarske in italijanske narodne manjšine, opozoril takratni inštitutski sodelavec Ernest Petrič: »Že bežen pogled na obravnavano problematiko pokaže, da v glavnem do leta 1959 ni mogoče govoriti o kakem sistematičnem in podrobnejšem juridičnem sankcioniranju naše konkretne manjšinske politike. Sicer številni pravni akti, ki urejajo posamezna vprašanja, so pretežno le drobci, ki nesistematično dopolnjujejo okvirna ustavna načela ... Temu ustrezno je bila konkretna praksa zelo pestra glede na čas in kraj dogajanja, v splošnem je prehitevala in preseгла normativno ureditev in sčasoma izoblikovala določena splošna načela.«²⁰⁹

Do novosti je že kmalu zatem v okviru priprav na novo zvezno ustavo prišlo tudi na terminološki ravni, kjer se je do tedaj uporabljeni pojem narodne manjšine začel počasi opuščati in zamenjevati s pravno nikoli natančno definiranim pojmom narodnosti, in sicer na temelju nekoliko nenavadne obrazložitve, da ima sicer mednarodno uveljavljen pojem narodne manjšine že sam po sebi pejorativen prizvok. Pri tem je seveda šlo predvsem za politično in manj strokovno odločitev, del stroke zlasti na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani pa je še naprej zagovarjal ohranitev ustaljenega termina.²¹⁰ Tako se je decembra 1962 kolegij znanstvenih in strokovnih sodelavcev odzval na predosnutek ustave FLRJ in v njegovem uvodnem delu prvič uporabljeni pojem »skupnosti svobodnih in enakopravnih narodov in narodnosti«. Izoblikoval je svoj lasten predlog in se v njem iz razlogov znanstvene rigoroznosti in terminološke preciznosti zavzel za nadaljnjo uporabo ustaljenega izraza »narodna manjšina«.²¹¹

²⁰⁹ Ernest Petrič: Analiza položaja madžarske in italijanske narodne manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953 do 1962. Pravni del. Tipkopis. INV 1962, str. 1–2.

²¹⁰ Kristen: Op. cit., str. 61

²¹¹ Da bi svoj »spreminjevalni predlog« zavarovali pred morebitnimi ideološkimi očitki, so se v tej zvezi sklicevali tudi na Edvarda Kardelja in njegov »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.

V tej zvezi je kolegij opozoril na veljavno rabo, napredne trende in siceršnjo kompatibilnost s terminologijo, uporabljano v svetnem merilu. Med drugim so inštitutski sodelavci svoje stališče podprli z ugotovitvijo, da lahko izraz narodnost pomeni tudi »sociološko manj razvito skupnost, ali vsaj drugačno kategorijo kot narod«. V dokaz svoji trditvi so navedli historični precedens, segajoč v obdobje pred prvo svetovno vojno: »V tradiciji tistih jugoslovanskih narodov in njihovih delov, ki so nekoč živeli v okviru avstrijske monarhije, je preostal spomin na razlikovanje med zgodovinskimi in nezgodovinskimi narodi – narodnostmi. Ta sociološko nenatančna opredelitev je vezana na razlikovanje med državnimi in nadržavnimi narodi.«²¹²

Dikcija se torej od začetka šestdesetih let dalje ni spreminjala le na področju definiranja raziskovalnih področij Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, temveč tudi pri uporabi tiste strokovne terminologije, ki je označevala narodno manjšino samo. Od zvezne in republiške ustave leta 1963, ki je poleg narodne manjšine prvič vpeljala tudi pojem narodnosti, je bilo mogoče slediti postopni zamenjavi termina narodna manjšina in narodnost v izključno narodnost v kardeljanski ustavi iz leta 1974.

Omenili smo že, da se INV v tem pogledu ni omejeval zgolj na vlogo pasivnega prejemnika partijskih stališč, temveč je kot strokovna instanca poskušal tudi sam vplivati na tvorbo ustrezne strokovne terminologije, pri čemer je bilo stališče njegovega kolegija glede uporabe termina narodnost ali manjšina definitivno bolj naklonjeno ohranitvi termina narodne manjšine.

Po vsega nekaj skromnih elaboratih o madžarski manjšini iz začetka petdesetih let je bilo torej v začetku šestdesetih let na Inštitutu že mogoče slediti epistemološko ambicioznejšim strokovnim študijam, posvečenim zlasti položaju madžarske in italijanske narodne skupnosti, a tudi predlogom, ki so poskušali oblikovati ustrezen terminološki instrumentarij. Te študije oziroma elaborati so razmeroma preprosto začetno vizuro že zamenjevali z bolj kompleksnim pristopom. V tisti čas sodijo tudi prva prizadevanja, položaj italijanske in madžarske manjšine ter povečano dinamiko zakonodajnega urejanja in dejanskega spreminjanja njunega položaja znotraj slovenske družbe opredeliti s pomočjo razvojnih parametrov, in sicer z različnih, med seboj dopolnjujočih vidikov. Tako je v letih 1963–1964 Ernest Petrič dokončal prvi, pravni del študije s skupnim naslovom »Analiza položaja madžarske in italijanske narodne manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953–1962«.²¹³ Lojzka Virtič, ki je leta 1962 zapustila INV, je dokončala drugi del študije, omejen na pregled šolstva za madžarsko manjšino,²¹⁴ temu pregledu pa je sledil še demografski del dr. Vladimirja Klemenčiča, ki je posebej obravnaval položaj italijanske manjšine na Koprskem in socialno-geografski del Vladimirja Klemenčiča in Marije Nose.²¹⁵

²¹² INV, t.a., 147

²¹³ INV, 1964. 188 str., 36 prilog.

²¹⁴ Analiza položaja madžarske in italijanske narodne manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953–1962. 2, Šolstvo za madžarsko manjšino v letih 1953–1962.

²¹⁵ Natančneje: Kristen: Op. cit., str. 71–72.

Socialno-geografski in demografski del teh raziskovanj je potekal tudi na terenu; v okviru tedanje republiške akcije Gibanje znanost mladini so v okviru mladinskih raziskovalnih taborov podatke zbirali slovenski srednješolci iz Slovenije, avstrijske Koroške in madžarskega Porabja.²¹⁶

Do pomembnih sprememb je prišlo tudi v sami notranji organizaciji, še posebej v sestavi sveta INV, v katerem so bili zastopani (so)ustanovitelji. Tako je bil na prelomu 1960/1961, torej tik pred selitvijo s Trga francoske revolucije 6/1 na Cankarjevo 5/II, sprejet dokument, naslovljen »Pravila INV«, ki je v svojem 18. členu določil naslednjo sestavo enajstčlanskega sveta INV: »5 članov imenuje Izvršni svet Ljudske skupščine LRS izmed znanstvenih, strokovnih in drugih javnih delavcev; 3 člane izvoli izmed sebe delovni kolektiv Inštituta; 1 člana izvoli Svet za znanost LRS; 1 člana izvoli Univerzitetni svet Univerze v Ljubljani; Ravnatelj Inštituta je član sveta po svojem položaju.« Upravni odbor je tedaj sestavljalo pet inštitutskih delavcev, sestava inštitutskega sveta pa se je ponovno spremenila s statutom iz leta 1964; tedaj je Izvršni svet Socialistične republike Slovenije (SRS) kot ustanovitelj vanj delegiral dva člana, enega Glavni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) Slovenije, dva Univerza v Ljubljani, štiri delovna skupnost, po položaju pa sta bila člana še ravnatelj Inštituta in predsednik delovne skupnosti – delavskega sveta.²¹⁷

Hkrati se je leta 1965 obema že obstoječima skupinama, severni in zahodni oziroma »koroški« in »primorski«, pridružila še tretja znanstvenoraziskovalna skupina za proučevanje splošnih narodnostnih vprašanj. Ustanovljena je bila z namenom, da proučuje teorijo in prakso manjšinske zaščite v svetu in zlasti doma, spremlja delo v mednarodnih organizacijah, ki se ukvarjajo s problematiko narodnostnih vprašanj in sorodnimi problemi, in proučuje »problematiko narodnosti na področju SR Slovenije in SFRJ«. ²¹⁸

Na čelo je bil postavljen Drago Druškovič, sicer tudi ravnatelj Inštituta v celotnem obdobju 1959–1974, ki ga že zaradi dolgega trajanja, a tudi njegovega velikega osebnega prispevka h kadrovskemu in znanstvenemu razvoju inštituta, lahko upravičeno poimenujemo kar »Druškovičevo obdobje«. Kot prvi predstojnik skupine za proučevanje splošnih teoretičnih vprašanj o narodu in mednacionalnih odnosih ter za »vprašanja uresničevanja enakopravnosti narodov in narodnosti v SFRJ« je bil Druškovič tudi soavtor cele vrste programskih dokumentov, v katerih so bila podrobneje razdelana načelna politična in ideološka izhodišča za teoretično delo na teh področjih. Tako je leta 1967 skupaj z dr. Jankom Jerijem in dr. Jankom Pleterskim pripravil elaborat z naslovom »Osnutek za 'Pojasnilo o vprašanih narodnosti-narodnostnih manjšin iz izhodišč Slovenije'«, leta 1970 pa s sociolingvistko Albino Lük in zgodovinarjem Tonetom Zornom (1934–1981) obsežno gradivo s skupnim naslovom »Politično idejni pogled na vprašanje dvojezičnega šolstva.« ²¹⁹

²¹⁶ Raziskovalec INV Andrej Brenk se je leta 1973 v Analizi položaja madžarske narodnostne skupnosti v Sloveniji, nastali na podlagi vprašalnika bruseljskega inštituta Mens en Ruimte o jezikovnih manjšinah v Evropi, sicer še v največji meri skliceval na omenjeno študijo Vladimirja Klemenčiča in Marije Nose iz leta 1964, a je imel po drugi strani na razpolago že tudi celo vrsto drugih virov, v katerih je bil obravnavan položaj obeh narodnosti. Gl. INV, t.a. 943. Leto kasneje sta inštitutska sodelavca Albina Lük in Hilarij Frančeškin za predlogo uporabila vprašalnik za študijo Organizacije Združenih narodov (OZN); rezultat je bil elaborat »Označitev položaja italijanske in madžarske narodnosti v Sloveniji. Odgovori na vprašalnik za študijo OZN o pravicah pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin.« INV, t.a. 618.

²¹⁷ Nov statut je INV dobil 8. novembra 1971.

²¹⁸ Federativna ljudska republika Jugoslavija se je namreč medtem preimenovala v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (SFRJ), LRS pa po analogiji v SRS.

²¹⁹ INV, t.a. 1121. Janko Pleterski je doktoriral z disertacijo »Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914« leta 1962, Tone Zorn, ki je bil na INV vodja oddelka za severne meje (1970) pa z disertacijo »Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945–1950« leta 1966. Tudi Dušan Nečak, ki je bil raziskovalec na INV v letih 1972–1980, je ostal zvest koroških tematiki in doktoriral leta 1978 z disertacijo »Volitve na Koroškem po drugi svetovni vojni«.

*Janko Jeri,
direktor INV
v letih 1974-1979.*

Vir: Janko Jeri (1970).
Koroški kompleks
in izkušnje nekaj
»neplebiscitnih« ad hoc
pripisov k naši skupni
zamejski tematiki.
Sodobnost, 1963, 18(11).
URN:NBN:SI:DOC-
DK4INHYZ
<http://www.dlib.si>

*Janko Pleterski,
dolgoletni sodelavec
INV, na začetku
profesorske kariere.*

Vir: Oto Luthar,
Jure Perovšek, ur.
Zbornik
Janka Pleterskega.
Ljubljana: Založba ZRC,
ZRC SAZU,
2003, str. 20.

*Tone Zorn (levo),
Drago Druškovič
(v sredini)
in Janko Pleterski
(desno),
leta 1963*

Vir: osebni arhiv
J. Pleterskega

Prvič po koncu druge svetovne vojne je v drugi polovici šestdesetih let predmet resne znanstvene pozornosti postala tudi usoda nekdanje nemške manjšine oziroma nekatera mednarodnopravna vprašanja, povezana z njo. Ernest Petrič, do leta 1965 višji strokovni sodelavec na Inštitutu za narodnostna vprašanja, je leta 1966 doktoriral na katedri za mednarodno pravo Pravne fakultete v Ljubljani z disertacijo »Das Recht auf die Heimat kot pojem mednarodnega prava (s posebnim ozirom na usodo nekdanje nemške manjšine v Jugoslaviji)«.

Pomembno vlogo je INV odigral tudi pri organizaciji mednarodnih konferenc. Leta 1965 je v Ljubljani potekal prvi Seminar OZN o človekovih pravicah v večnacionalnih skupnostih, leta 1974 je imel Inštitut odločilno strokovno vlogo pri izvedbi seminarja OZN v Ohridu, le nekaj mesecev po sprejemu nove ustave v letu 1974, s katero sta italijanska in madžarska narodnost pridobili status konstitutivne populacije v SRS, pa je bilo v Trstu organizirano največje mednarodno srečanje manjšinskih strokovnjakov po drugi svetovni vojni nasploh. Na njem je bilo tudi po zaslugi prizadevanj slovenskih organizatorjev sprejeto načelno stališče, naj bo ta široki mednarodni posvet »konferenca 'o manjšinah in z udeležbo manjšin'«. ²²⁰ Referati z omenjene konference so bili vsaj delno ponatisnjeni v obsežnem zborniku »Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni«, ki je izšel leta 1975. ²²¹

Če je INV odigral izjemno pomembno vlogo pri organizaciji omenjene konference, pa je imel velike zasluge tudi pri izgradnji ustrezne manjšinske znanstveno-raziskovalne infrastrukture v zamejstvu, med drugim zlasti za osnivanje Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu (SLORI). Ta je bil leta 1974 ustanovljen prav v zvezi z omenjeno konferenco, do smrti leta 1986 pa ga je vodil nekdanji sodelavec INV (1971-1972) novinar in publicist Karel Šiškovič - Mitko.

Oba dogodka v Ljubljani in Trstu sta predstavljala začetek v dolgi inštitutski tradiciji organizacije pomembnih mednarodnih znanstvenih srečanj. Med njimi bi do današnjega dne po njihovem pomenu lahko izdvojili vsaj naslednje: Seminar o mednarodnem varstvu človekovih pravic na Brdu pri Kranju (1981), Seminar OECD/CERI o vzgoji in izobraževanju v večkulturnih družbah v Ljubljani (1985), Posvet Narodnost - manjšina ali skupnost: urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v RS v Ljubljani (1990), Kongres o položaju manjšin v prostoru Alpe-Jadrana v okviru Delovne skupine za manjšine Alpe-Jadran na Bledu (1992), Seminar UNESCO o večplastni identiteti v Ljubljani (1994), Posvet Manjšina kot subjekt: urejanje, uresničevanje in varstvo pravic slovenske narodne skupnosti v zamejstvu v Ljubljani (1995), mednarodno konferenco Nation-States and Ethnic Pluralisms: Constitutions, Legislation and Policy on Ethnic Relations nad Protection of Minorities v Ljubljani (1996), mednarodno konferenco The Regulation and Monitoring of Ethnic Relations and Conflicts v Ljubljani (1997), mednarodno konferenco Transnacionalne etnične skupnosti: država in njena diaspora v Ljubljani (2008), mednarodno konferenco Slovenski jezik v stiku - sodobne usmeritve

²²⁰ Janko Jeri: Manjšinska konferenca v Trstu. Razprave in gradivo, 6, 1974, str. 123.

²²¹ O samem specialnem statutu je že leto prej v angleškem jeziku izšla brošurica na 35 straneh Janka Jerija, Gorazda Kušeja in Svetozarja Poliča, v kateri je bil upoštevan tudi pravni okvir zaščite italijanske narodne skupnosti v Jugoslaviji in s tem tudi v Sloveniji: The Special Statute (Annex to the London Memorandum of Understanding) and some Elements of the Legal Situation of the Slovenian Ethnic Group in Italy and of the Italian in Yugoslavia. Ljubljana 1974.

večjezičnega in manjšinskega izobraževanja v Kopru (2010), mednarodno konferenco Formalno in neformalno izobraževanje Romov: različni modeli in izkušnje v Ljubljani (2011), mednarodno konferenco Vključevanje in integracija v raznolikih družbah: Strategije in izkušnje upravljanja različnosti v Srednji in Jugovzhodni Evropi v organizaciji INV in Friedrich Ebert Stiftung (izpostava Zagreb) v Ljubljani (2014).

Po uveljavitvi Zakona o združenem delu in Zakona o raziskovalnih skupnostih (1974) je bil leta 1976 sprejet nov Statut INV. Nadomestil je tistega iz leta 1971, na referendumu delavcev v začetku leta 1978 pa so bile sprejete še njegove nadaljnje dopolnitve. INV je bil v statutu definiran kot samostojen znanstveno-raziskovalni zavod.

Poleg zbora delovne skupnosti ga je upravljala Svet inštituta, sestavljen pa je bil iz trinajstih delegatov. Sestavo Sveta inštituta je določal odlok Skupščine SRS o soustanoviteljstvu INV z dne, 28. septembra 1977,²²² ki je v prvem od dveh členov definirala tudi naslednje ustanovitelje inštituta: »Ustanovitelji Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana, so poleg Socialistične republike Slovenije še: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; – Ekonomska fakulteta v Ljubljani; – Filozofska fakulteta v Ljubljani; – Pravna fakulteta v Ljubljani; – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani.«

Kolektiv INV je bil v Svetu inštituta zastopan s petimi člani, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) z dvema, po eden pa je bil delegiran iz Skupščine SRS oz. njenega Izvršnega sveta, SAZU, pravne, filozofske in ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani ter Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN) Univerze v Ljubljani (31. člen Statuta iz 1976 in 30. člen Statuta iz 1978).

Kot neposreden refleks sprejetja nove ustave v letu 1974 so bile leta 1975 v republiški komisiji za manjšinska in izseljenska vprašanja pri Republiški konferenci Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDLJ), ki jo je takrat vodil Jože Hartman, sprejete tudi teze o znanstveni in raziskovalni dejavnosti v SRS na področju narodnostnih vprašanj. Osnovna programska shema tega dokumenta je bila razdeljena na »izhodišča«, navajala pa je tudi tako imenovane organizacijske mehanizme in »neposredne naloge«. Med vsega petimi organizacijskimi mehanizmi (Raziskovalna skupnost, Univerza v Ljubljani, SZDL Slovenije, Organi družbenopolitičnih skupnosti in Inštitut za narodnostna vprašanja) je bil kritične ocene deležen zgolj Inštitut. Zanj je bilo ugotovljeno, da se mora ne le »razviti« in »posodobiti«, temveč tudi »bolj elastično prilagajati potrebam družbene prakse«.²²³

Dejstvo je, da je bila takšna ugotovitev sprejeta ravno ob ob zdravstveno pogojenem koncu Druškovičevega mandata in je morda pomenila popotnico za njegovega naslednika Janka Jerija (1927–2002), pravnika in pisca prve diplomatske zgodovine tržaškega vprašanja na Slovenskem. Poleg tega, da je bila nedvomno odraz forsirane pseudorevolucionarne ideologizacije, ki je po zlomu partijskega liberalizma, Titovem pismu in Dolančevem govoru v Splitu poskušala pregnesti celotno jugoslovansko družbo, je bila tudi nekoliko nenavadna, saj se je ravno v prvi polovici sedemdesetih let na Inštitutu izrazilo povečal delež strokovnih ekspertiz in hitrega odzivanja na aktualna dogajanja v slovenskem zamejstvu.

²²² Uradni list SRS št. 18, 14. oktober 1977.

²²³ INV, t.a., 2216.

Janez Stergar je v jubilejni publikaciji leta 1995 v tej zvezi omenil zlasti »razpravljanja in publiciranja v zvezi z zaostritvami v slovenskem zamejstvu in to od petdesetletnice plebiscita z izdajo zbornika Koroški plebiscit, prek 'vojne za krajevne napise' na Koroškem leta 1972, tržaške manjšinske konference 1974, Osimskih sporazumov 1975 in 'ugotavljanju manjšine' v Avstriji ob koncu tega časa«. ²²⁴ O tem je pisal tudi na podlagi lastnih aktivističnih izkušenj; 18. oktobra 1972 se je zaradi posredne udeležbe v »vojni za krajevne napise« in domnevnega »kaljenja javnega miru« znašel celo v medijsko odmevnem postopku avstrijske žandarmerije v Velikovcu. ²²⁵ Hkrati pa se je prav v letu 1975, ko je bila zapisana omenjena kritika na račun INV, čuječnost Službe državne varnosti zopet fokusirala na nekdanjega sodelavca INV UL Alberta Rejca, in sicer zaradi njegove napovedane udeležbe na študijskih dnevih slovenskih izobražencev v Dragi pri Trstu. V indikativnem biltenu Republiškega sekretariata za notranje zadeve z dne 5. junija 1975 pod »strogo zaupno« dostavljenem slovenskemu partijskemu vodstvu, je bilo med drugim ugotovljeno, da namerava »Albert Rejec (bivši tigrovec), zaposlen na manjšinskem inštitutu v Ljubljani« (sic!), na deseti, jubilejni Dragi predavati »na temo 'Odpor slovenskega življa na Primorskem' (delovanje in aktivnost organizacije TIGR)«. ²²⁶

Zanimiva je bila v tej zvezi tudi raba termina »manjšinski inštitut« kot očitno še vedno uveljavljene soznačnice za INV, pa čeprav je od samorazpustitve Manjšinskega inštituta takrat minilo že štiriintrideset let. Prav tako je bilo tovrstno poimenovanje v zvezi z istim dogodkom mogoče zaslediti tudi v spominskem pričevanju enega izmed pobudnikov in organizatorjev Drage. Saša Martelanc se je namreč kasneje Rejčeve nesojene udeležbe na študijskih dneh spominjal takole: »Albert Rejec je v Dragi našel tisti skupni imenovalec, ki mu je kot Slovencu in demokratu pristajal. Bil je privrženec najširšega pluralizma, ker je bil prepričan, da je samo v množici različnih mnenj možen resničen napredek in razvoj. Tako je prišlo tudi do sklepa, da je obljubil svoj nastop v Dragi septembra 1975. Govoril naj bi o TIGRU in laičnih organizacijah, ki so se organizirano uprle fašizmu. Niti mesec dni pred študijskimi dnevi v Dragi se je na vrtu svojega doma v Ljubljani zaklinjal, da ne bo odmanjkal, in obljubljal (...) svojo udeležbo. To bi bil njegov aktiven doprinos Dragi. Da v Drago potem ni prišel, ni bila njegova krivda. Bilo mu je odsvetovano kot toliko drugim. Ta nasvet pa mu je prinesel – glej jo ironijo – sodelavec na manjšinskem inštitutu ...« ²²⁷

²²⁴ Stergar: Op. cit., str. 34. Toda v njegovi knjižici je mogoče naleteti tudi na opis dogodka, do katerega je prišlo v letu 1972, torej v času Druškovičevega mandata – namreč neke vrste consilium abeundi sodelavcu na zahodnem oddelku, nedavno preminulemu zgodovinarju Andreju Vovkotu (1947–2015). Glavni »greh« mladega asistenta pripravnikarja naj bi bila objava »treh pesmi« in »štirih kratkih člankov« v tedniku Družina Ibid., str. 35. N. B.: Andrej Vovko je leta 1992 doktoriral na ljubljanski Filozofski fakulteti z disertacijo, v kateri je obravnaval eno izmed ustanoviteljic leta 1925 ustanovljenega Manjšinskega inštituta. (Družba Sv. Cirila in Metoda: 1885–1918), dve leti kasneje pa je o njej izdal tudi znanstveno monografijo (Mal položi dar: portret Slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda, 1885–1918, Slovenska Matica, Ljubljana 1994).

²²⁵ Natančneje o incidentu Janez Stergar: Obisk Koroške v času »vojne za krajevne napise« (Ortstafelkrieg, Ortstafelsturm) oktobra 1972. Razprave in gradivo, 41, 2003 (str. 203–223) in z avstrijske strani Alfred Elste, Wilhelm Wadl: Titos langer Schatten. Bomben- und Geheimdienstterror im Kärnten der 1970er Jahre. Unter Mitarbeit von Hanzi Filipič und Josef Lausegger. Verlag des Kärntner Landesarchivs, Klagenfurt 2015, str. 308.

²²⁶ Igor Omerza: Karla – Udoba o Dragi. Založba Mladika, Trst 2015, str. 199.

²²⁷ Ibid. str. 227–228.

Medtem ko naj bi bil raziskovalni in znanstveni program Inštituta za narodnostna vprašanja predmet posebne obravnave, pa so bile v tistem delu leta 1975 sprejetih tez o znanstveni in raziskovalni dejavnosti, v katerem je bilo aktivistično govora o »neposrednih nalogah«, navedene tudi številne funkcije, ki naj bi jih INV v prihodnje vršil. Seznam je bil kar dolg – tako je bila v njem omenjena funkcija dokumentacijskega in arhivskega centra, ki bi služila raziskovalni dejavnosti na vseh področjih, nadalje funkcija centralnega strokovno informativnega faktorja v informativnem sistemu znanstveno raziskovalne dejavnosti na področju narodnosti, funkcija centra za fundamentalne, aktualne študije, ki bi služile kot podlaga za raziskovalno delo na posameznih področjih (sociologija, pravo, demografija) in v politični akciji, funkcija strokovnega usklajevanja pri realizaciji projektov in s tem funkcija uveljavljanja interdisciplinarnosti na tem znanstveno raziskovalnem področju in last but not least funkcija operativnega strokovnega povezovanja in usklajevanja z »raziskovalnimi centri Slovencev v zamejstvu (Celovec in Trst)«. ²²⁸

Z »raziskovalnimi centri Slovencev v zamejstvu« sta bila očitno mišljena tržaški SLORI in leta 1975 ustanovljeni Slovenski znanstveni inštitut (SZI) v Celovcu, pri nastanku obeh pa je merodajno vlogo odigral tudi INV.

Z navedenim dokumentom je bil torej dokaj določno nakazan tudi trend, ki se je tri leta zatem dejansko realiziral z odločitvijo Raziskovalne skupnosti SRS, da dokumentacijski oddelek INV uvrsti v kategorijo Specializiranih INDOK centrov. S tem je omenjeni oddelek INV postal osrednji center za zbiranje in dokumentiranje podatkov o celotni etnični in manjšinski problematiki v Sloveniji in zamejstvu, ki danes razpolaga z največjo tovrstno zbirko v Republiki Sloveniji.

Kljub temu da so leta 1975 sprejete temeljne teze o znanstveni in raziskovalni dejavnosti v SRS na samem področju narodnostnih vprašanj izrecno omenile le raziskovalno delo na področju sociologije, prava in demografije oz. sociologije, ekonomije, prostorskega planiranja, geografije, pedagogike in psihologije, pozabile pa navesti historiografijo in številne druge vede, je Janez Stergar štiri leta kasneje na znanstvenem srečanju v Zagrebu še vedno lahko konstatiral trden primat historiografije. Prav zaradi tega, ker se je do konca naslednjega desetletja težišče izrazilo prevesilo v prid t. i. mlajših ved, velja citirati naslednjo ugotovitev iz njegovega, leta 1979 prebranega referata: »Glede na celoto družboslovnih in humanističnih razprav o manjšinskih vprašanjih na Slovenskem lahko pribijemo, da zgodovinarji oziroma vsaj zgodovinska tematika (mnogi avtorji po študiju niso historiki) še vedno jasno prevladujejo. Historiografiji sledijo nekatere starejše znanstvene discipline, ki imajo delno tudi zgodovinski predznak: literarna zgodovina, zgodovina umetnosti, etnologija, jezikoslovje in geografija. Mlade znanosti – sociologija, sociolingvistika, politologija – so v očitnem zaostanku.« ²²⁹

²²⁸ INV, t.a., 2216.

²²⁹ Janez Stergar: Problematika narodnih manjšin v slovenskem zgodovinopisju. Znanstveno srečanje »Sodobni teoretični pogledi na problematiko narodnih manjšin«. Zagreb 1979.

Janez Stergar, ki je kmalu zatem za kar nekaj časa ostal edini zgodovinar na Inštitutu za narodnostna vprašanja – že leta 1965 je namreč INV zapustil Branko Marušič, leta 1970 Janko Pleterški, leta 1976 Andrej Vovko, leta 1980 Dušan Nečak, Tone Zorn pa je prezgodaj preminul leta 1981 – je tedaj svojo trditev dokumentiral s poimenskim navajanjem impresivnega števila slovenskih historikov, ki so v preteklosti obravnavali različne problemske vidike obstoja nemške manjšine na Slovenskem. Precej bolj skromen po njegovem naj bi bil izkupiček del o italijanski in madžarski narodnosti. Ugotovil je, da z izjemo prispevka Albine Lük zgodovinskih del o razvoju madžarske manjšine v Sloveniji skorajda ni,²³⁰ italijanska manjšina v Sloveniji pa naj bi se opirala predvsem na dosežke historiografije v sosednji Italiji.²³¹

Vsekakor že bežen vpogled v vsebino prvih osmih števil inštitutske revije, v katerih je zajeto celotno obdobje med letoma 1960 in 1976, zadošča za sklep, da je z izjemo prispevkov E. Petriča, K. Jončiča in A. Bormea izrazito prevladovala tematika, povezana s položajem slovenskih narodnih manjšin v Avstriji in Italiji. Šele deveta in deseta številka RiG, ki je izšla v enem zvezku leta 1979, je bila v večji meri posvečena tudi italijanski in madžarski manjšini, med pisci prispevkov pa sta bila posebej zastopana tudi njuna pripadnika, Ferenc Hajòs in Egidio Opassi.

Iz obsežnega bibliografskega pregleda objav Inštituta za narodnostna vprašanja za obdobje 1958–1978²³² je nadalje razvidno, da so po številu objav, namenjenih izključno problematiki obeh zakonsko zaščitene manjšin v Sloveniji izstopali zlasti trije sodelavci INV: sociolingvistka Albina Lük, ki je bila v letih 1975–1983 tudi predstojnica splošno-teoretične skupine, Ernest Petrič, strokovnjak za mednarodno pravno varstvo narodnih manjšin in Drago Druškovič, direktor INV do leta 1974. Tem ugotovitvam pa je treba dodati pomemben caveat; v dokumentaciji, hranjeni v tekočem arhivu INV, je zbrano precejšnje število različnih elaboratov in ekspertiz, pa tudi zahtevnejših raziskovalnih nalog, ki nikoli niso ugledale luči sveta v natisnjeni obliki, služila pa so predvsem hitremu in ekspeditivnemu seznanjanju različnih republiških političnih organov o različnih vidikih manjšinskega položaja. Tako se je v leta 1980 izdani inštitutski brošuri z naslovom »Manjšine – most med narodi«, avtorica prispevka o italijanski in madžarski narodnostni skupnosti v Sloveniji (Italijanska in madžarska narodnost v Socialistični republiki Sloveniji) Albina Lük v posebni opombi, dodani zaključnim referencam, sklicevala tudi na tovrstne »interne elaborate in študije« inštitutskih sodelavcev.²³³

²³⁰ V mislih je imel očitno avtorčin Oris položaja madžarske narodne manjšine v Prekmurju v obdobju 1918–1945, ki je izšel šele leta 1981. (Gl. Zgodovinski časopis. Ljubljana. 35, 3, str. 279–286).

²³¹ V tej zvezi prim.: Matjaž Klemenčič: Primerjalni pogled na slovenski manjšinski stvarnosti v Avstriji in Italiji ter na histiotografsko obravnavo obdobja od konca prve svetovne vojne do sedemdesetih let 20. stoletja v slovenski historiografiji. Acta Histriae, 20, 2012, str. 747–764.

²³² Prim.: Biografije in bibliografije sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani za obdobje 1958–1978. Razprave in gradivo, 11–12, 1980, str. 79–151.

²³³ Gl. Manjšine – most med narodi. INV, Ljubljana 1980, str. 41.

Še zlasti potem, ko je leta 1979 vodstvo Inštituta prevzel pravnik Silvo Devetak, ki je bil pred tem posebni svetovalec za manjšine, balkansko sodelovanje in mejna vprašanja (1974–1978) na zveznem sekretariatu za zunanje zadeve v Beogradu, zatem pa še svetovalec Izvršnega sveta Skupščine SRS (1978–1981), se je INV že nekoliko bolj »elastično« prilagajal »potrebam družbene prakse«, proučevanje različnih aspektov položaja madžarske in italijanske narodne manjšine pa je poleg ostalih vsebin, med katerimi sta bil seveda na prvem mestu položaj slovenskih manjšini v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, postajalo vse bolj del njegovega »železnega repertoarja«. Poleg samega Devetaka, pisca številnih prispevkov s tega področja, velja v tej zvezi omeniti zlasti Vero Klopčič, Albino Nečak Lük, Sonjo Novak Lukanovič in Sašo Žabjek. Omenjeni avtorji so tako med drugim pripravili tudi dokument o položaju obeh zakonsko priznanih manjšin v Sloveniji, ki je nastal v okviru inštitutskega sodelovanja s Komisijo za kulturne in socialne zadeve Evropskega sveta in kot del njene študije o decentralizaciji kulturnih politik in o regionalnih in etničnih jeziki v Evropi. Poročilo, sestavljeno v skladu z navodili omenjene komisije in na posebno povabilo izvršnega sekretarja Konference o lokalnih oblasteh in regijah Rinalda Locatellija (Permanent Conference on Local Authorities and Regions), je leta 1983 izšlo tudi v angleškem jeziku.²³⁴

Začetek osemdesetih let je z novim vodstvom in novim načinom financiranja raziskovalnih projektov na Inštitut vnesel precej nemira, nedvomno, kot se je mogoče prepričati iz takratnih bibliografij, »tudi ustvarjalnega«.²³⁵ Iz preglednih bibliografij inštitutskih objav za leta 1979–1986 in kasnejših bibliografskih prikazov za krajša obdobja, objavljenih v inštitutski reviji, je namreč razvidno, da se je delež objav, povezanih z madžarsko in italijansko narodnostjo izrazito povečal, narastlo pa je tudi število prispevkov tistih znanstvenih disciplin, ki so bile še do konca sedemdesetih v očitnem zaostanku. Sociolingvistki Albini Nečak Lük, ki je leta 1984 doktorirala na temo »Družbene razsežnosti dvojezičnosti na narodnostno mešanem območju Prekmurja« in se posvečala problemom funkcionalne dvojezičnosti in slovensko-madžarske dvojezičnosti v Prekmurju, se je v začetku osemdesetih let pridružila jezikoslovka Sonja Novak Lukanovič s podobno tematiko, a dodanim fokusom na t.i. »vzgojo za sožitje«, ki naj bi preko šolskega kurikula vcepila osnovne vrednote sožitja tako pripadnikom večinskega naroda kot pripadnikom obeh manjšin – slednjim seveda z nekaterimi specifičnostmi v šolskih programih. Problematiko dvojezičnega izobraževanja je umestila v širši družbeni kontekst. Problematiki dvojezičnega izobraževanja ob madžarsko-slovenski meji se je strokovno posvečala tudi Renata Mejak, nekdanja direktorica Pedagoškega inštituta, ki je leta 1977 doktorirala na Filozofski fakulteti Univerze Eotvos Lorant v Budimpešti, nato pa bila v letih 1986 do upokojitve leta 1990 kot svetovalka Izvršnega sveta Skupščine SRS oz. vlade RS zaposlena na INV.

²³⁴ The Italian and Hungarian Nationalities in the Socialist Republic of Slovenia. Some Characteristics of the Legal and Political Status as well as the Status of Language and Culture. INV, Ljubljana 1983.

²³⁵ Stergar: Op. cit., str. 36.

Raziskovalci so se z empiričnim raziskovanjem vse bolj vključevali v širši regionalni prostor (Alpe-Jadran) in pri tem obravnavali še meddržavne aspekte. Vključenost manjšinskega vprašanja v uradne bilateralne stike in mednarodni kontekst je poleg Silva Devetaka obravnavala tudi pravnica Vera Klopčič. Analiza v Gornjem Seniku in Dobrovniku je postala celo del meddržavnega sporazuma s sosednjo Madžarsko in tako predstavljala eno izmed redkih empirično izvedenih skupnih raziskav, potekajočih na obeh straneh takrat še močno zastražene »železne zavese«. Obe strani sta se v posebnem sporazumu zavezali, da bosta podpirali neposredno sodelovanje Inštituta za narodnostna vprašanja iz Ljubljane in Državne knjižnice Maksim Gorki iz Budimpešte (člen 78). Madžarska stran je bila pripravljena v ta namen zagotoviti denar »za '80 dni letno'«, na drugi strani meje pa je to bilo to meddržavno sodelovanje v skladu s tedaj aktualnim samoupravnim žargonom »prepuščeno svobodni menjavi dela.«²³⁶ Rezultat sodelovanja je bila knjiga Madžari in Slovenci: sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji.

Izšla je leta 1987, v letu, ko se je inštitut, ki si je ravnokar obnovil prostore na Cankarjevi 5/II, preselil na Erjavčevo 26. Že kmalu zatem je Silvo Devetak, ki je leta 1989 doktoriral v Sarajevu na temo »Manjšine in Združeni narodi – pravne tendence«, zapustil INV in ustanovil Evropski center za etnične, regionalne in sociološke študije v Mariboru. Vodstvo INV je v prehodnem obdobju za leto dni (1988–1989) v funkciji vršilca dolžnosti prevzel nekdanji direktor Geografskega inštituta, dr. Vladimir Klemenčič (1926–2013).²³⁷

*Predsednik
Narodnega sveta
koroških Slovencev
Jože Wakounig izroča
Tischlerjevo nagrado
2004 Vladimirju
Klemenčiču.
Med obema Matjaž
Klemenčič,
dolgoletni zunanji
sodelavec INV.*

Vir: Hanzi Filipič
et al., ur.: Simpozij
o dr. Joško Tischlerju –
zbornik predavanj
in prispevkov.
Celovec: Mohorjeva,
2009, str. 57.

²³⁶ Silvo Devetak, Joó, Rudolf, ed.: Madžari in Slovenci: sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji. Ljubljana, Komunist, Inštitut za narodnostna vprašanja 1987, str. 367.

²³⁷ Posebna inštitutska publikacija, posvečena njegovemu spominu in njegovemu delu s področja manjšinske in etnične problematike, je izšla nedavno v okviru praznovanja 90-letnice INV. Gl.: Izbrana dela dr. Vladimirja Klemenčiča. INV, Ljubljana 2015. Knjigo sta uredila dolgoletna zunanja sodelavca INV, zgodovinar dr. Matjaž Klemenčič in geograf dr. Jernej Zupančič.

2.2.3 Finis Jugoslaviae, incipit Slovenia; Inštitut za narodnostna vprašanja med kontinuiteto in novo identiteto

Nastanek samostojne demokratične slovenske države leta 1991 je za enega izmed manj številnih evropskih narodov pomenila prehod iz subnacionalne na nacionalno raven, obe zakonsko zaščiteni narodnosti pa sta kljub spremembi državnega okvirja še naprej ohranili podedovano visoko raven manjšinske zaščite, četudi v novi ustavi Republike Slovenije nista bili več eksplicitno navedeni kot konstitutivni populaciji.

Devetdeseta leta so minila v znamenju inštitutskega prilagajanja kompleksni stvarnosti »nove Evrope« in »novih nacionalizmov«,²³⁸ ki jih je nedvomno tudi v navezavi na »stare nacionalizme«, a tudi z emancipacijsko željo nadomestiti demokratični in siceršnji zaostanek za »staro Evropo« povzročila prava eksplozija »etnosa« in »demososa« ne le v nekdanjem vzhodnem bloku temveč tudi na območju nekdanje blokovsko neuvrščene Jugoslavije ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let. Označevalo jih je torej raziskovalno in znanstveno reflektiranje problematik, na katere je bil Inštitut v Ljubljani zaradi svoje dolge tradicije, kot je leta 2005 ugotavljal mednarodni pravnik dr. Danilo Türk, sicer dobro pripravljen.²³⁹

Na INV, ki je leta 1992 skoraj hkrati z Inštitutom za novejšo zgodovino postal eden prvih javnih raziskovalnih zavodov v novi državi,²⁴⁰ se je po državni osamosvojitvi predvsem zaradi velikega števila slovenskih državljanov srbske, hrvaške in drugih narodnosti bivše Jugoslavije, pričela razprava o t. i. novih manjšinah, ki pa vsaj v delu slovenske javnosti ni bila vselej prijazno sprejeta.²⁴¹ Temu primerno je po drugi strani recipročno narasel tudi interes po proučitvi položaja Slovencev v državah naslednicah nekdanje Jugoslavije – že leta 1991 je bil v tej zvezi koncipiran dolgoročno zastavljeni projekt »Slovenci v prostoru bivše Jugoslavije zunaj Slovenije«, ki ga je Ministrstvo za znanost RS financiralo v obdobju 1994–2000.²⁴²

²³⁸ Tu pač nekoliko parafraziramo naslov dela Helmuta Guggenbergerja in Wolfganga Holzingerja Neues Europa - Alte Nationalismen. Kollektive Identitäten im Spannungsfeld von Integration und Ausschliessung, ki je leta 1993 izšlo pri celovški založbi Drava.

²³⁹ Danilo Türk: Etnos in Demos. Slavnostni govor ob 80-letnici. Inštituta za narodnostna vprašanja. (Ljubljana, 17. novembra 2005). Razprave in gradivo, Ljubljana 2006, 50–51, str. 16. Omembe vredno je, da je Türk pri tem pa posebej izpostavil pomen »institucionalnega spomina«, po katerem se Inštitut za narodnostna vprašanja kot ena izmed najstarejših tovrstnih evropskih ustanov loči tudi od večine drugih slovenskih inštitutov.

²⁴⁰ Odlok je bil objavljen v Uradnem listu RS št. 52/1992. Čeprav ni bistveno spreminjal vsebine inštitutskega delovanja, je bil vladni odlok o preoblikovanju INV v javni raziskovalni zavod iz leta 1992 kasneje še nekajkrat dopolnjen. Statut INV je bil usklajevan z odlokom na seji UO INV 5. 4.1993 in 22. 9. 1993, nato še večkrat.

²⁴¹ Tako je profesor slavistike na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze Janez Rotar po izidu zbornika »Slovenci v Hrvaški/Slovenci u Hrvatskoj« leta 1995 celo zapisal dokaj drzno trditev, da »slovenski Inštitut za narodnostna vprašanja prevzema tisto delo, ki mu v prejšnjih desetletjih pri pojugoslavljanju Slovenije ni bilo zaupano.« Cfr.: Janez Rotar: Slovenščina in slovenstvo. Pojavi, izkušnje, pogledi. Založba Obzorja Maribor, Maribor 1996, str. 280.

²⁴² Delo na tem projektu je njegova nosilka dr. Vera Kržišnik-Bukić nadaljevala tudi kasneje, ko je bila po reorganizaciji raziskovalne sfere vpeljana nova oblika financiranja – namreč programsko financiranje – in se pravzaprav v celoti ni končalo vse do danes.

Hkrati pa je še pred nastopom velikih geopolitičnih sprememb na zemljevidu evropskega kontinenta, ki jih je označevala na eni strani združitvev obeh Nemčij, na drugi strani pa bolj ali manj kontrolirani razpad ali razdružitvev vseh treh, na leninski matrici reševanja narodnega vprašanja osnovanih socialističnih federacij (SFRJ, ČSSR, ZSSR), na Inštitutu in v širši javnosti znova oživel vprašanje nemške manjšine na Slovenskem.²⁴³

Na področjih raziskovanja narodnega vprašanja so se te epohalne družbene spremembe odrazile na različne načine. Med drugim so s seboj prinesle nujnost posodobitve nekaterih raziskovalnih konceptov in opustitev nič več adekvatne strokovne terminologije.

Skupni strokovni in raziskovalni forum, na katerem so bile evidentirane in artikulirane tovrstne potrebe in hkrati predlagane nove rešitve, sta predstavljali dve etnični delavnici, ki ju je INV ob sodelovanju slovenskih manjšinskih inštitutov iz zamejstva organiziral že leta 1989, torej še pred razpadom SFRJ. Ob tej priložnosti je takratni direktor dr. Miran Komac najavil tudi zamisel o odprtju podružnice inštituta INV v Prekmurju. S tem bi – čeprav sam tega ni formuliral dobesedno tako – manjšina iz objekta raziskovanja postala subjekt tudi na tem področju. V zvezi z načrtovano »etnično opazovalnico« v Lendavi je namreč dejal, da je v njej načrtovana nastavitev pripadnikov manjšin, »s čimer želimo trasirati pot prehoda – nekako tisto, kar je popularni politični žargon strnil v slogan 'manjšina-most med narodi' – manjšine od objekta razvoja v subjekt lastnega razvoja. Ne gre nam torej le za kopičenje znanja o manjšini, temveč tudi za povečevanje znanja manjšine o nji sami«.²⁴⁴

Leta 1990 je Inštitut priredil okroglo mizo na temo »Narodnost – manjšina ali skupnost, urejanje, uresničevanje in varstvo narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji«, ki je bilo vsekakor zadnje slovensko znanstveno srečanje na to temo pred državno osamosvojitvijo (vendar že po prvih demokratičnih volitvah in zmagi koalicije DEMOS) in na katerem so bila obravnavana temeljna izhodišča in splošne značilnosti manjšinske zaščite. Hkrati je bila prav na tem znanstvenem srečanju posebej izpostavljena tudi nujnost podrobnejše opredelitve in ureditve položaja romske skupnosti in njenih pripadnikov v Sloveniji,²⁴⁵ torej tematiki, ki ji je Inštitut v marcu 1991 posvetil tudi prvi strokovni posvet z delovnim naslovom »Romi na Slovenskem«.

Dr. Renata Mejak je na tej okrogli mizi nastopila z epistemološko kritiko dotedanjega raziskovanja nasploh, za katerega naj bi bil značilno predvsem osredotočanje na kognitivno dimenzijo sodelovanja manjšine z matico in kvantitativni, torej merljivi vidik tega sodelovanja, zanemarjena pa afektivna in vrednostna dimenzija tega odnosa.²⁴⁶

²⁴³ Leta 1988 je v sodelovanju z avstrijskimi zgodovinarji izšel dvojezični zbornik »Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848-1941/Zgodovina Nemcev na območju današnje Slovenije 1848-1941« (Ed. Helmut Rumpler in Arnold Suppan, München 1988), v začetku devetdesetih let pa se je na INV pričel sondažni projekt »Nemci na Slovenskem«, ki je bil leta 1993 uspešno zaključen, nato pa je doživel nadgraditev v obliki projekta »Nemci« na Slovenskem 1941-1955, izvajanega v okviru Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani. Na INV sta se z omenjeno tematiko podrobneje ukvarjala Samo Kristen in Danijel Grafenauer.

²⁴⁴ Cf.: Razprave in gradivo, Ljubljana, 23, str. 102. Od ustanovitve leta 2005 lendavsko dislocirano enoto inštituta dejansko vodi pripadnik madžarske manjšine v RS in sodelavec INV dr. Attila Kovács, ki je doktoriral leta 2002 v Pécsu z disertacijo Földreform és kolonizáció a Lendvidéken a két világháború között (Agrarna reforma in kolonizacija na obmejnem območju Lendave med obema vojnama), ki je izšla tudi v obliki znanstvene monografije leta 2004. Med glavna področja njegovega raziskovalnega dela sodi zgodovina madžarske manjšine v Sloveniji, s tem povezano ostale zamejske madžarske skupnosti, agrarne reforme in kolonizacije v Srednji Evropi v 20. stoletju in madžarsko begunsko vprašanje leta 1956.

²⁴⁵ Vera Klopčič, Sonja Novak Lukanovič, ur.: Romi na Slovenskem. Razprave in gradivo 25. INV, Ljubljana 1991, str. 10.

²⁴⁶ Renata Mejak: O vprašanjih sodelovanja narodne manjšine z matico. V: Narodnost – manjšina ali skupnost, urejanje, uresničevanje in varstvo narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji. Razprave in gradivo 24. Ljubljana 1990, str. 91.

Zavzela se je tudi za ponovno uvedbo termina narodna manjšina, ki naj bi v demokratični pluralistični družbi, kjer tudi manjšini pripada pomembno mesto v družbi, ne imel več »negativnega prizvoka«. ²⁴⁷

V tem pogledu se ji je v veliki meri pridružil tudi dr. Janez Dular, po prvih demokratičnih volitvah minister brez listnice v Demosovi vladi, zadolžen za stike s Slovenci po svetu. Po drugi strani je dr. France Bučar, predsednik prvega slovenskega demokratično izvoljenega parlamenta, že v uvodnem pozdravu priznal, da ga pojem narodne manjšine v določeni meri iritira. ²⁴⁸ Njegova uporaba naj bi namreč pomenila pristajanje na ideologijo nacionalne države, že sam izraz pa naj bi bil »če že ne degradirajoč, pa vsaj v neki meri izraz, ki pomeni določeno zaostalost v gledanju, predvsem pa tudi v razvoju. Zato mislim, da je treba vprašanje obravnavati prav s tega vidika nove Evrope, tudi kar zadeva narodnostne skupine ...«. ²⁴⁹

Dejstvo, da je v tem vprašanju na koncu vendarle pretehtalo stališče predstavnikov italijanske in madžarske narodnosti in je bila tolikokrat deklarirana »subjektiviteta« manjšin spoštovana tudi v postopku sprejemanja ustavnega teksta, je bilo vsekakor dobra popotnica na začetku slovenske poti v državno samostojnost. Pri nastajanju ustavnega teksta je bil zlasti po zaslugi ustavnega pravnika dr. Mitje Žagarja, člana ekspertne komisije za pripravo nove slovenske ustave v poglavju o človekovih pravicah in svoboščinah, merodajno soudeležen tudi INV. V mislih imamo zlasti Žagarjev prispevek k temu, da je bilo vanj vnešeno ustavno varstvo romske »etnične skupnosti«, pri čemer ob tej priložnosti puščamo ob strani kasnejše polemične zaostritve o tem, ali je bilo to poimenovanje v primeru slovenskih Romov ustrežnejše ali manj ustrezno od pojma »narodnost« ali »narod(nost)na manjšina«. Omeniti pa velja tudi njegov inštitutski prispevek k leta 1992 podpisanemu in leta 1993 ratificiranemu sporazumu o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. Osnutek tega mednarodnega sporazuma je namreč nastal na Inštitutu za narodnostna vprašanja, sestavili pa so ga Ferenc Hajos, Miran Komac in Mitja Žagar.

Omenili smo že, da je bila v letih 1984–1986 kot rezultat slovensko-madžarskega znanstvenega sodelovanja, izvedena primerjalna raziskava v dveh naseljih, na obeh straneh meje, o položaju madžarske skupnosti v Sloveniji in slovenske skupnosti na Madžarskem. ²⁵⁰ Kot nadgradnja in v določenih pogledih nadaljevanje tega projekta je bil na INV v začetku devetdesetih let zasnovan longitudinalni, multidisciplinarni in primerjalni projekt »Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske« (1991–1996)

²⁴⁷ Razprave in gradivo 24, str. 63.

²⁴⁸ Ibid., str. 13

²⁴⁹ Ibid. Oče ustave nove slovenske države se je v tej zvezi opravičil tudi zaradi demokratičnega deficita predhodnega jugoslovanskega režima, v katerem je bilo sicer zgledno urejeno vprašanje manjšinske zaščite na kolektivni ravni, niso pa bile zagotovljene, in sicer tako pripadnikom manjšine kot »večine«, klasične temeljne individualne svoboščine, uveljavljene tudi v tistih demokratičnih državah zahodnega sveta, v katerih manjšinsko varstvo sicer ni bilo posebej razvito.

²⁵⁰ Izsledki raziskave so bili objavljeni leta 1987 v knjigi Madžari in Slovenci: Sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji. Ed. Silvo Devetak, Joó Rudolf. Komunist, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1987.

in kasneje še njegovo nadaljevanje »Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: urejanje medetničnih odnosov v Lendavi« (1996–2001), ki ju je vodila dr. Albina Nečak Lük.²⁵¹ Rezultat desetletnega raziskovalnega dela je bil teoretičen model raziskovanja medetničnih odnosov, podkrepjen z empiričnimi podatki.

Vsekakor pa se je od državne osamosvojitve dalje začelo tudi intenzivno proučevanje etnično mešanih področij ob slovensko-hrvaški meji (vključno z »uskoško« tematiko), položaja Slovencev v državah zahodnega Balkana, kjer so ponekod postali »nova manjšina«, in slovenskih izseljencev v svetu, medtem ko je vprašanje romske etnične skupnosti ter priseljskega prebivalstva in »novih manjšin« v Republiki Sloveniji nasploh postalo stalnica v inštitutskem raziskovanju.

Na prelomu tisočletja je bila v knjižni objavi antropologinje dr. Irene Šumi izražena tudi radikalna kritika na račun afirmativnosti in pozitivizma strokovnih nazorov, »ki se brez kakršnekoli refleksije drži meja legalno pripoznanih nacionalnih manjšin«.²⁵² Kasneje večkrat ponovljena tudi v nekaterih drugih prispevkih iste avtorice z zahtevo po ustrezni preureditvi raziskovalnih in epistemoloških perspektiv je leta 2004 predstavljala takorekoč glavno vsebino njenega uvoda v posebno tematsko številko Razprav in gradiva, podnaslovljene »Percepcije etničnega razlikovanja v Sloveniji«.²⁵³ Da v tem pogledu ni bilo temeljnega konsenza niti znotraj raziskovalnega kolektiva INV, kaže nekoliko kasnejši polemični prispevek Janeza Stergarja, objavljen v posebni, dvojni številki Razprav in gradivo ob osemdesetletnem jubileju inštituta.²⁵⁴ Da se poskusi, priti do ustrežnejše definicije narodne manjšine, nadaljujejo vse do danes, pričuje leta 2014 izdana publikacija, izdana v okviru inštitutske knjižne zbirke Etničnost/Ethnicity, ki sta jo uredila dr. Vera Kržišnik-Bukić in dr. Damir Josipovič.²⁵⁵

²⁵¹ Oba projekta sta bila usmerjena k proučevanju stališč prebivalcev (pripadnikov manjšine in večine) o njihovem položaju na narodno mešanem območju v Sloveniji, Avstriji, Italiji in na Madžarskem. Različne družbene okoliščine (raznotero delovanje zgodovinskih, pravnih, političnih, gospodarskih, demografskih in institucionalnih dejavnikov v sočasni in pretekli perspektivi), ki jih izkušajo narodne manjšine v Sloveniji ter slovenske skupnosti v sosednjih državah, se predvidoma odražajo v njihovih stališčih ter v odnosu do lastne in drugih etničnih identitet. Namen raziskovanja je bil preveriti podmeno, da so premiki etničnih meja oz. opuščanje kazalnikov etnične identitete rezultat delovanja razmerij moči med skupnostmi v stiku (Cfr.: Albina Nečak Lük: Primerjava različic izobraževalnih modelov v etnično in jezikovno heterogenih okoljih. Filozofska fakulteta, Ljubljana 1998, str. 7–10). Izsledki obeh raziskav so bili objavljeni v treh znanstvenih monografijah: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru I: izsledki projekta, ur. A. Nečak Lük in B. Jesih, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998, Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru II: urejanje medetničnih odnosov v Lendavi, ur. A. Nečak Lük, B. Jesih, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2000 in Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru 3: občina Železna Kapla-Bela/Eisenkappel-Vellach, ur. A. Nečak Lük, V. Wakounig, B. Jesih; Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002.

²⁵² Irena Šumi: Kultura, etničnost, mejnost. Založba ZRC, Ljubljana 2000, str. 133.

²⁵³ Glej v isti številki tudi njen članek: Etnično razlikovanje v Sloveniji: izbrane problematizacije. Razprave in gradivo, 45, 2004, str. 14–47.

²⁵⁴ Janez Stergar: Neznosna lahkost avtohtonosti?, Razprave in gradivo, 50–51, 2006, str. 112–120.

²⁵⁵ Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji. Ur. Vera Kržišnik-Bukić, Damir Josipovič. Ethnicity 15, INV, Ljubljana 2014.

Z razpadom jugoslovanske federacije in nastankom novih držav naslednic bivše SFRJ se je nadalje povsem na novo zastavilo vprašanje »mejnosti«, te sicer tradicionalne tematike inštitutskega raziskovanja od njegovega nastanka dalje.²⁵⁶ Do leta 1991 notranje republiške meje so po državni osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške postale državne meje, vključno z nekaterimi odprtimi vprašanji zgodovinskih razmejitvev, ki so se jim z različnih zornih kotov posvečali pravnik in zgodovinar dr. Samo Kristen, zgodovinarica dr. Vera Kržišnik-Bukić, geograf dr. Damir Josipovič in zgodovinar dr. Marko Zajc, nekateri med njimi tudi s samostojnimi znanstvenimi monografijami, vsi štirje pa v vprašanju razmejitve s Hrvaško tudi aktivno vpeti v dejavnost svetovalnih teles Ministrstva za zunanje zadeve RS bodisi v predarbitražnem (dr. Kristen) ali v poarbitražnem obdobju (dr. Josipovič, dr. Kržišnik-Bukić, dr. Zajc).

Leta 1995 se je INV končno tudi formalno ovedel svojih, v sredino dvajsetih let segajočih korenin. Na svečan način je praznoval sedemdesetletnico in ob tej priložnosti s strani tedanjega predsednika Milana Kučana prejel srebrni častni znak svobode Republike Slovenije 'za dolgoletno sistematično in uspešno proučevanje manjšinske problematike'. V posebni jubilejni številki inštitutske revije je direktorica Vera Klopčič uvodoma ugotovila, da je v določenem obdobju inštitutskega raziskovanja prevladovala bodisi obravnava konkretnega položaja slovenskih manjšin v zamejstvu bodisi obravnava mejnih vprašanj. Niso pa se morda čisto vsi z njo strinjali, ko je izrekla naslednjo trditev: »Prehod na način raziskovanja, ki temelji primarno na spoznanjih znanstvene discipline in je preverljiv po metodah sodobne znanosti se je začel v poznih 80-letih in nastopi z dr. Miranom Komacem, ki je podal teoretična izhodišča za raziskovanje narodnega vprašanja.«²⁵⁷

Ker doktorji znanosti na Inštitutu takrat še niso bili tako na gosto posejani kot danes, je posebej navedla tudi dve kadrovske pridobitvi minulih dveh let, namreč avtorico odmevnega dela Cazinška buna: 1950 dr. Vera Kržišnik-Bukić, ki je bila pred prihodom v Ljubljano avgusta 1991 zaposlena na Inštitutu za zgodovino v Banjaluki²⁵⁸ in je bila kasneje na INV avtorica več monografij in voditeljica številnih inštitutskih projektov na temo »novih manjšin«, hrvaško-slovenske obmejne problematike in drugih tem, in dr. Mitjo Žagarja,²⁵⁹ ki je na INV prišel iz Marksističnega centra CK ZKS in s svojim delom prav tako močno zaznamoval dejavnost in profil Inštituta.²⁶⁰

²⁵⁶ Po pridružitvi Slovenije Evropski Uniji (EU) leta 2004 je nadalje prišlo do paradoksnega položaja - južna meja Republike Slovenije je za obdobje nekaj let, vse do vstopa Republike Hrvaške v EU, postala zunanja, »trda« meja Unije, na kateri velja strožji schengenski režim, medtem, ko meje s sosednjima Italijo in Avstrijo skoraj ni bilo več čutiti in je, čeprav še vedno realna, postala v veliki meri tudi virtualna, kar je močno olajšalo stike med slovensko manjšino na Koroškem, v Julijski krajini in matico. Na zgodovinsko popolnoma nov način se je v tem pogledu skoraj obnovilo stanje izpred leta 1914, ko so Slovence upravno delile le zlahka prehodne linije avstrijskih kronskih dežel in se je ideal Zedinjene Slovenije zdel uresničljiv znotraj meja ene same velike države.

²⁵⁷ Razprave in gradivo 29-30, INV 1994-1995, str. 1.

²⁵⁸ Doktorirala je leta 1987 v Banjaluki z disertacijo, naslovljeno »Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske krajine (1945-1948)«.

²⁵⁹ Doktoriral leta 1990 na Pravni fakulteti v Ljubljani z disertacijo »Sodobni federalizem s posebnim poudarkom na asimetrični federaciji v večnacionalnih državah«.

²⁶⁰ Na INV je namreč od leta 1999 vodil raziskovalni program in njegovo programsko skupino (raziskovalni program Etnične in manjšinske študije ter slovensko narodno vprašanje), od leta 2001 pa tudi Mednarodni center za medetnične odnose in manjšine v Jugovzhodni Evropi. Bil je tudi vodja, koordinator in sodelavec v vrsti nacionalnih, evropskih in mednarodnih raziskovalnih projektov.

Jubilejni karakter je imela tudi že večkrat omenjena in citirana publikacija Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja. Njen avtor Janez Stergar je v njej posebno pozornost posvetil deležu tistih posameznikov, ki so bili še posebno zaslužni za nastanek in nadaljnji razvoj bodisi MI, bodisi INV,²⁶¹ pod naslovom Pomembni inštitutski sodelavci pa je objavil kratke biografske enote Lava Čermelja, Silva Devetaka, Draga Druškoviča, Julija Felaherja, Boga Grafenauerja, Katalin Hirnök-Munda, Janka Jerija, Borisa Jesiha, Marije Jurić Pahor, Iva Juvančiča, Vladimirja Klemenčiča, Vere Klopčič, Mirana Komaca, Sama Kristena, Vere Kržišnik-Bukić, Branka Marušiča, Karmen Medice, Renate Mejak, Dušana Nečaka, Albine Nečak Luk, Sonje Novak Lukanovič, Ernesta Petriča, Janka Pleterskega, Alberta Rejca, Luke Sienčnika, Janeza Stergarja, Karla Šiškoviča, Irene Šumi, Lojzeta Udet, Nade Vilhar, Andreja Vovka, Vinka Zorman, Toneta Zorna, Frana Zwittra in Mitje Žagarja.²⁶²

»Z malo patetike lahko rečemo«, je nadalje pristavil Stergar, »da so k novemu odnosu do manjšin prispevali tudi tisti povojni inštitutski sodelavci, ki jih v našem pregledu nismo omenili, morda pa jih ni niti v bibliografijah. Ob tistih, ki so se uveljavili tudi zunaj inštituta (Peter Beltram, Andrej Lan Brenk, Ančka Jager Hočevar, Sonja Lokar, Mirjam Škrk, Štefan Šoš, Marko Štrovs, Breda Turk Vilhar, Lojzka Virtič, Saša Žabjek Scuteri) so tu npr. še imena, ki se jih spominja naša generacija (Marjeta Čelovič, Hilarij Frančeškin, Stana Hanžič, Mara Mervič, Breda Peer, Tatjana Poberaj Miklavčič, Franc Štaudekar, Majda Šulc, Damijana Zelnik in še vrsta njih).«

Janez Stergar je navedel tudi trenutno kadrovsko sestavo Inštituta, v kateri je bilo takrat, kot bomo videli, še sorazmerno malo raziskovalcev z doktoratom znanosti.

»Do prihodnjega jubileja« je namreč nadaljeval, »naj ostane zabeleženo, kdo so bili zaposleni na inštitutu, ko ga je predsednik Republike Slovenije ob sedemdesetletnici 18. oktobra 1995 odlikoval 'za dolgoletno sistematično in uspešno proučevanje manjšinske problematike': direktorica mag. Vera Klopčič,²⁶³ predsednik upravnega odbora dr. Mitja Žagar, vodja raziskovalne skupine dr. Albina Nečak Luk, vodja INDOK-a Sonja Kurinčič Mikuž, raziskovalci mag. Boris Jesih,²⁶⁴ dr. Vera Kržišnik-Bukić, dr. Miran Komac,²⁶⁵ Samo Kristen,²⁶⁶ Karmen Medica,²⁶⁷ mag. Irena Šumi,²⁶⁸

²⁶¹ Stergar: Op. cit., str. 39–40.

²⁶² Stergar: Op. cit., str. 49–55. Pri nekaterih, ki so kasneje zapustili INV, je tudi navedel, kam jih je vodila nadaljnja kariera, vsekakor pa lahko omenimo, da so nekateri sodelavci INV postali profesorji na domačih in tujih univerzah, akademiki, diplomati, politiki, nosilci visokih znanstvenih ali družbenih priznanj.

²⁶³ Doktorirala leta 2002 na Pravni fakulteti v Ljubljani z disertacijo »Individualni in kolektivni elementi v mednarodnem varstvu človekovih pravic: dokumenti Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin«.

²⁶⁴ Doktoriral leta 2003 na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani z disertacijo »Politična participacija narodnih manjšin primer Koroških Slovencev«.

²⁶⁵ Doktoriral leta 1990 na takratni Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo, današnji Fakulteti za družbene vede z disertacijo Politična kultura, narodnostna identiteta, migracijski procesi in etnorazvoj: protislovja narodnostnega razvoja Slovencev v Videmski pokrajini.

²⁶⁶ Doktoriral leta 2000 na Filozofski fakulteti v Ljubljani z disertacijo »Proces jugoslovanske razmejitve z Italijo v luči diplomatske korespondence jugoslovanskih ambasad v Londonu, Washingtonu, Rimu, Parizu in Moskvi: medvojna zavezniška ozemeljska zagotovila Jugoslaviji in problem njihove recepcije in percepcije na jugoslovanski strani«.

²⁶⁷ Doktorirala leta 2002 na Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani z disertacijo »Od etničnosti do regionalizma, v pogojih obmejnosti – primer Istre«.

²⁶⁸ Doktorirala leta 1999 na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani z disertacijo »Kultura in etničnost v socialni in kulturni antropologiji«.

mag. Sonja Novak Lukanovič²⁶⁹ in Janez Stergar, dokumentalistke oz. bibliotekarke Meta Gostinčar Cerar, Jana Kranjec Menaše, Marinka Lazič in Nada Vilhar, mladi raziskovalci mag. Katalin Hirnök Munda,²⁷⁰ mag. Marija Jurič Pahor²⁷¹ in Alessandro (Sandi) Volk,²⁷² Mojca Medvešek²⁷³ (...), računovodja Jožica Jereb, tajnica Olga Sobočan, administratorka Karmen Goričar in kurir Dimitrij Zupančič, pogodbeni strokovni sodelavci prof. dr. Mitja Hafner in dr. Renata Mejak in pogodbeni sodelavci Slavka Zupančič.²⁷⁴

Tik pred prelomom tisočletja, leta 1999, ko je bila na podlagi raziskovalnega programa »Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje« (1999–2019) znotraj Inštituta formirana nova, s strani Javne agencije za raziskovalno dejavnost (ARRS) financirana programska skupina, je Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS dejavnost INV poimenovalo v skladu z novo standardno kvalifikacijo znanstvenoraziskovalne dejavnosti, Inštitut pa je s spremembami statuta februarja 2000 dosegel tudi registracijo za opravljanje izobraževalne in svetovalne dejavnosti.

Leta 2000 je Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani obeležil petinsedemdeseti jubilej. Navada obhajanja okroglih obletic se je po praznovanju sedemdesetletnice očitno že dodobra ukoreninila. Tokrat je bil slavnostni govornik akademik dr. Janko Pleterški. Jubilej ob »trihstoletnici slovenskega zavoda«, ki »s tako častljivo življenjsko dobo pri nas nima veliko podobnih med znanstvenimi ustanovami in bi se zato mogel, če je dovoljeno majhno primerjati z velikim, po svoji vztrajni navzočnosti in skoraj samoumevni potrebnosti ravnati celo s samo našo 'almo mater'«, je izkoristil za izjemno koncizen, sintetično koncipiran oris najpomembnejših razvojnih faz v procesu institucionalizacije proučevanja etničnih vprašanj na Slovenskem, torej tradicije, segajoče od predinstitucionalne faze v času habsburške monarhije preko obeh jugoslovanskih držav do samostojne Republike Slovenije in njenih priprav na vstop v Evropsko unijo.²⁷⁵

Inštitut je v enaindvajseto stoletje in tretje tisočletje zakorakal v času direktorovanja dr. Mitje Žagarja. Pod njegovim dvojnem petletnim mandatom, ki je trajal do leta 2007, je tematika slovenskega narodnega vprašanja ostajala na vrhu

²⁶⁹ Doktorirala leta 2003 na Filozofski fakulteti v Ljubljani z disertacijo »Jezikovno prilagajanje na narodnostno mešanih območjih Slovenije«. V zadnjem obdobju v svojem raziskovalnem delu obravnava predvsem različne vidike povezav med jezikom in ekonomijo.

²⁷⁰ Doktorirala leta 1997 na Filozofski fakulteti v Ljubljani z disertacijo »Vloga in pomen ljudske kulture in načina življenja pri opredeljevanju in ohranjanju narodne identitete porabskih Slovencev«. Raziskuje predvsem različne vidike položaja Slovencev na Madžarskem, medetnične odnose v obmejnih območjih, slovensko narodno vprašanje ter vlogo kulture in medijev pri oblikovanju kulturne identitete in medetničnih odnosov.

²⁷¹ Doktorirala leta 1998 na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani z disertacijo »Narodna oz. narodnostna identiteta Slovencev na Koroškem ter Slovencev v deželi Furlaniji-Juljski krajini: (k etno-nacionalni identiteti koroških in tržaških Slovencev)«. Področja njenega raziskovalnega interesa so etnija-nacija-spol, etnična identiteta, nacionalna identiteta, interkulturalnost, transkulturalnost, hibridnost; memorija in spomin, transgeneracijska transmisija taboriščnih travm, Slovenci na Koroškem in v Furlaniji Juljski krajini.

²⁷² Doktoriral leta 2001 na Filozofski fakulteti v Ljubljani z disertacijo »Naselitev istrskih beguncev (esulov) v Tržaški pokrajini, 1945–1966«.

²⁷³ Doktorirala leta 2003 na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani z disertacijo »Trendi medgeneracijske etnične kontinuitete na narodno mešanih območjih ob slovenski meji«.

²⁷⁴ Stergar: Op. cit., str. 39–40.

²⁷⁵ Prim.: Janko Pleterški: 75 let Inštituta za narodnostna vprašanja. Razprave in gradivo 2000, 36/37, str. 5–9.

raziskovalnih prioritet večine inštitutskih sodelavcev,²⁷⁶ seveda skupaj z ostalimi problemskimi celotami, ki tradicionalno sodijo v inštitutski raziskovalni program. Na INV so se v tem času poleg problematike »novih manjšin«²⁷⁷ še posebno močno uveljavile romske študije, proučevanje povezano zlasti s socialnim in izobrazbenim položajem Romov v Sloveniji, tematike povezane z jezikom, dvojezičnostjo, večjezičnostjo in ekonomijo (dr. Sonja Novak Lukanovič), politike promocije manjšinskih jezikov, pojavi etnične diskriminacije v delovnem okolju (dr. Sara Brezigar). V minulih letih je prav romska tematika, s katero se je ukvarjala in se ukvarja cela vrsta sodelavcev (dr. Romana Bešter, dr. Vera Klopčič, dr. Miran Komac, dr. Mojca Medvešek, dr. Katalin Munda Hirnök, dr. Sonja Novak Lukanovič, dr. Janez Pirc, dr. Mitja Žagar), postala zelo pomemben del dejavnosti Inštituta, kar je bilo tudi v skladu s sočasnimi trendi v Evropski uniji; ta se namreč kaže tudi v obliki evropskih projektov, ki poleg projektov Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in njenega financiranja programske skupine predstavljajo nezanemarljiv del inštitutskega proračuna.

Tisto, kar je ob nastopu novega tisočletja predstavljalo pomembno novost, je bilo nadalje povezano s tem, kar je Danilo Türk v že citiranem govoru ob osemdesetletnem jubileju označil za vse bolj aktualna »vprašanja upravljanja in reševanja konfliktov, vključno z oboroženimi konflikti, ki zadevajo položaj manjšin, in nekatere razprave o temeljnih teoretičnih vprašanjih etničnega.«²⁷⁸ Prav v okviru INV je bil namreč leta 2001 ustanovljen Mednarodni center za medetnične odnose in manjšine v jugovzhodni Evropi,²⁷⁹ ki je bil istega leta na zasedanju Pakta stabilnosti na Brdu pri Kranju predstavljen kot eden izmed glavnih prispevkov Slovenije k stabilnosti in razvoju jugovzhodne Evrope in zahodnega Balkana, s tem pa tudi k stabilnosti celotnega evropskega kontinenta.²⁸⁰

Ob osemdesetletnici se je uresničila še ena napoved, ki jo je bivši direktor INV Miran Komac v zvezi z etničnim observatorijem izrekel že daljnega leta 1989. V Lendavi je bila namreč novembra 2005, leto dni po slovenski priključitvi Evropski uniji, slavnostno odprta Enota Inštituta za narodnostna vprašanja v Lendavi (Etnikai Kutatóintézet, Lendvai Kutatócsoport). Dogodka sta se udeležila takratna predsednika Republike Slovenije in Republike Madžarske, dr. Janez Drnovšek in dr. Sólyom László.

²⁷⁶ V tej zvezi prim.: Matjaž Klemenčič: Raziskave na področju slovenskega narodnega vprašanja v Sloveniji po letu 1990. Razprave in gradivo, 50–51, 2006, str. 36–58.

²⁷⁷ Prim. npr.: Klopčič Vera, Miran Komac, Vera Kržišnik-Bukič (2003): Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji: ABČHMS v RS, položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana 2003.

²⁷⁸ Türk: Op. cit., str. 17.

²⁷⁹ Cfr.: Damjan Lajh: Pakt stabilnosti. Slovenija-nevladne organizacije (evalvacijska študija). Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, Ljubljana 2002, str. 47.

²⁸⁰ Do njegove ustanovitve je prišlo z mednarodno podporo Italije in Grčije, ki ji je sledil ustrezen sklep vlade Republike Slovenije. Šlo je za enega od štirih s strani Slovenije predlaganih projektov, poleg njega pa je mednarodno finančno podporo dobila le še šola ekonomije za srednjo in jugovzhodno Evropo.

Enota INV v Lendavi je bila sicer zapisana kot cilj slovenske raziskovalne in razvojne politike že v Nacionalni raziskovalni in razvojni program leta 1995. Leta 1997 je INV v skladu s takšno usmeritvijo nacionalne raziskovalne politike kot mladega raziskovalca zaposlil pripadnika madžarske manjšine v Sloveniji, zgodovinarja Attilo Kovácsa z izrecnim namenom, da postane nosilec dela v načrtovani enoti.²⁸¹

Hkrati pa je bilo prav po zaslugi mladih raziskovalcev leto 2005 pomembno tudi z vidika občutne kadrovske in generacijske pomladitve inštituta. Po sociologinji Mojci Medvešek (1995) in Simoni Zavratnik (1996)²⁸² in zgodovinarju Attili Kovácsu se je na njem leta 1998 kot mlada raziskovalka zaposlila politologinja Romana Bešter,²⁸³ ki so ji sledili še zgodovinar Marko Zajc (2001),²⁸⁴ politologinja Sara Brezigar (2002)²⁸⁵ in antropologinja Špela Kalčič (2003).²⁸⁶ Povprečna starost kolektiva se je znova znižala v letih 2005–2006, ko so na inštitut prišli kar trije mladi raziskovalci: geografinja in sinologinja Martina Bofulin, zgodovinar Danijel Grafenauer in geograf ter politolog Janez Pirc (vsi trije v letu 2005), za njimi pa še dve mladi raziskovalki, politologinja Barbara Kejžar in zgodovinarica Barbara Riman (2006). V jubilejnem letu 2015 je INV na razpisu ARRS pridobil mesto mladega raziskovalca. Mesto je pridobila splošna jezikoslovka Sabina Zorčič, ki se bo raziskovalno ukvarjala z nemško-slovenskim jezikovnim stikom.

Z izjemo Danijela Grafenauerja, ki je leta 2009 na Univerzi v Mariboru zagovarjal doktorsko tezo »Življenje in delo Julija Felaherja in koroški Slovenci«, v kateri je zajel tudi del zgodovine predvojnega MI in povojnega INV UL in na Reki živeče Barbare Riman, ki je leta 2011 doktorirala na ljubljanski Filozofski fakulteti s tezo »Slovenci v Gorskem Kotarju, Kvarnerju in Istri od leta 1918 do leta 1991«, so se preostali trije že od samega začetka raziskovalno posvečali različnim aspektom imigracijskih procesov v Evropsko unijo, oz. Slovenijo, o čemer zgovorno pričajo tudi naslovi njihovih doktorskih disertacij, obranjenih na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.²⁸⁷

²⁸¹ Med glavna področja njegovega raziskovalnega dela spada zgodovina madžarske manjšine v Sloveniji in s tem povezano ostale zamejske madžarske skupnosti, agrarne reforme in kolonizacije v srednji Evropi v 20. stoletju in madžarsko begunsko vprašanje leta 1956.

²⁸² Doktorirala leta 2002 na Fakulteti za družbene vede (FDV) z disertacijo »Slovensko-hrvaški obmejni prostor: sociološki vidiki institucionalizacije državne meje«.

²⁸³ Doktorirala leta 2006 na FDV s temo »Integracijska politika – politika integracije imigrantov: teoretični model in študija primera Republike Slovenije.« Njeno raziskovalno delo je usmerjeno na področja migracij, etničnih študij in človekovih pravic. Podrobneje se ukvarja s proučevanjem integracijskih politik, procesov integracije priseljencev in drugih etničnih manjšin, pa tudi s proučevanjem zaščite človekovih (in v okviru tega zlasti manjšinskih) pravic.

²⁸⁴ Doktoriral leta 2006 na ljubljanski Filozofski fakulteti s temo »Slovensko-hrvaški odnosi s posebnim ozirom na slovensko-hrvaško mejo 1830–1918.«

²⁸⁵ Doktorirala na FDV leta 2007 s temo »Pojavi etnične diskriminacije v delovnem okolju: primer javne uprave, vojske in policije v Republiki Sloveniji«.

²⁸⁶ Doktorirala leta 2006 na FDV z disertacijo na temo: »Oblačilne prakse in procesi redefinicije identitete v slovenskih muslimanskih skupnostih po razpadu Jugoslavije«.

²⁸⁷ Janez Pirc: Migracije iz afriških držav v Evropsko unijo, (FDV 2009, nagrada sklada prof. Klinarja za najboljšo doktorsko disertacijo na Fakulteti za družbene vede.), Martina Bofulin: Migracije iz Ljudske republike Kitajske v Slovenijo: (FDV, 2011); Barbara Kejžar: Vloga dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov (FDV, 2014).

V kolikšni meri omenjena, izrazito aktualna tematika zaznamuje publicistično dejavnost INV poleg številnih prispevkov njegovih sodelavcev, objavljenih v inštitutski reviji, med drugim kažeta monografiji z naslovom Priseljenci. Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo (publikacija, ki je izšla leta 2007 pod uredništvom dr. Mirana Komaca)²⁸⁸ in Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?: integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji, ki sta jo znotraj inštitutske zbirke Etničnost/Ethnicity uredili dr. Mojca Medvešek in dr. Romana Bešter. INV se namreč že celo vrsto let sistematično posveča problematiki imigrantskih tokov v Evropsko unijo (seveda s posebnim ozirom na Slovenijo kot eno izmed njenih članic), torej tematiki, ki bo, kot kažejo velike razsežnosti akutne humanitarne katastrofe oziroma »begunske krize«, s katero se prav v jubilejnem letu 2015 sooča evropski kontinent, ostala stalnica inštitutskih študij tudi v bodoče.

Iz različnih razlogov dokaj turbulentni direktorski mandat zgodovinarke in politologinje dr. Cirile Toplak se je pričel po rednem izteku drugega Žagarjevega petletnega mandata junija leta 2007, a se je tudi kmalu končal – že avgusta 2008 z njenim odstopom. Od septembra dalje je funkcijo vršilca dolžnosti opravljal dr. Damir Josipovič, januarja 2009 pa je bil za vršilca dolžnosti direktorja imenovan dr. Miran Komac. V času teh burnih sprememb, ki so kar močno premetavale mali inštitutski čolniček, je maja 2009 preminil njegov nekdanji dolgoletni ravnatelj in glavni urednik prvih zvezkov inštitutske revije Razprave in gradivo, Drago Druškovič.

Že pred Komačevim imenovanjem je nova vlada RS na svoji prvi seji novembra 2008 je za državnega sekretarja na Uradu Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu imenovala politologa dr. Borisa Jesiha, ki se je do tedaj na Inštitutu strokovno ukvarjal predvsem s politično participacijo manjšin, s posebnim ozirom na avstrijsko Koroško.

Dr. Miran Komac je na mestu vršilca dolžnosti ostal do junija leta 2010, ko je Upravni odbor INV za novo direktorico izvolil dr. Sonjo Novak Lukanovič. Njeno imenovanje se je časovno ujemalo s petinosemdeseto obletnico inštituta, ki jo je INV obhajal delovno – 14. oktobra 2010 je na Brdu pri Kranju organiziral mednarodni simpozij »Koroški Slovenci 55 let po podpisu Pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije«. Njen petletni mandat je bil letos s sklepom vlade podaljšan še za nadaljnjih pet let.

Hkrati se je letošnje jubilejno leto začelo v znamenju temeljite obnove matične vile na Erjavčevi 26, kjer Inštitut sicer gosti tudi Klub koroških Slovencev, Društvo slovensko-avstrijskega prijateljstva, Klub tržaških Slovencev, Društvo za uporabno jezikoslovje in Društvo za proučevanje demokracije in medetničnih odnosov. Zaradi nujno potrebne rekonstrukcije hiše, ki naj bi se predvidoma končala do konca leta 2015, Inštitut svoj visoki jubilej praznuje na kar dveh začasnih lokacijah – uprava INV in njegov specializirani INDOK center s knjižnico delujeta na Kongresnem trgu 1, v poslopju Kazine, raziskovalci pa imajo začasno prostore na Hribarjevem nabrežju 13.

Dr. Sonja Novak Lukanovič je predstavila aktivnosti Inštituta in vizijo njegovega nadaljnega razvoja v prispevku »Devet desetletij raziskovanja na Inštitutu za narodnostna vprašanja«, objavljenem ob koncu leta 2014 v zborniku, ki ga je pod naslovom Meje slovenskega

²⁸⁸ V njej pa so bili s svojimi prispevki zastopani naslednji inštitutski sodelavci: Romana Bešter, Sara Brezigar, Barbara Kejžar, Miran Komac, Mojca Medvešek in Janez Pirc.

kulturnega prostora v sozaložbi z INV in drugimi sozaložniki izdal Svetovni slovenski kongres. V njem je v glavnih linijah predstavila osnovne dejavnosti Inštituta in njegovo dolgoletno poslanstvo.²⁸⁹ Poleg predstavitve tradicionalnih področij dela in tematik, kot jih določata Odlok o preoblikovanju Inštituta za narodnostna vprašanja v javni zavod iz leta 1992 in veljavni statut INV,²⁹⁰ je izpostavila tudi ključne tematske sklope in tematike inštitutskega raziskovanja sedaj in v prihodnje, torej tematike, ki jih vsebuje raziskovalni program »Etnične in manjšinske študije ter slovensko narodno vprašanje« ter opozorila na pomen znanstvenih povezav z drugimi sorodnimi institucijami in univerzami doma in v tujini.

Leta 1995, sedemdeset let po ustanovitve MI, je Janez Stergar uporabil formulo, ki bi jo veljalo ponoviti tudi tokrat. »Do prihodnjega jubileja« (sami bi glede na prihajajočo stoletnico v letu 2025 optimistično uporabili pluralno obliko – namreč »do prihodnjih jubilejev«) naj torej »ostane zabeleženo«, kdo so bili redno zaposleni na Inštitutu za narodnostna vprašanja v letu, v katerem mineva devetdeset let od ustanovitve Manjšinskega inštituta.

Poleg direktorice, ki je hkrati tudi raziskovalka, so bili na inštitutu po abecednem redu naslednji raziskovalci: politologinja dr. Romana Bešter, znanstvena sodelavka, sociologinja doc. dr. Sara Brezigar, znanstvena sodelavka, zgodovinar dr. Danijel Grafenauer, znanstveni sodelavec, politolog doc. dr. Boris Jesih, znanstveni sodelavec, geograf dr. Damir Josipovič, višji znanstveni sodelavec, sociologinja in kulturologinja dr. Marija Jurić Pahor, znanstvena svetnica, sociologizr. prof. dr. Miran Komac, višji znanstveni sodelavec, zgodovinar doc. dr. Attila Kovács, znanstveni sodelavec, zgodovinar in pravnik dr. Samo Kristen, višji znanstveni sodelavec, zgodovinarica dr. Vera Kržišnik-Bukić, znanstvena svetnica, sociologinja dr. Mojca Medvešek, višja znanstvena sodelavka, etnologinja dr. Katalin Munda Hirnök, znanstvena svetnica, geograf in politolog dr. Janez Pirc, znanstveni sodelavec, zgodovinarica dr. Barbara Riman, raziskovalna asistentka, pravnik red. prof. dr. Mitja Žagar, znanstveni svetnik.

Višje bibliotekarke Meta Gostinčar-Cerar, Jana Kranjec-Menaše, Sonja Kurinčič Mikuž in Nada Vilhar so svoje delo opravljale v specializiranem INDOK centru. Računovodkinja in koordinator Ana Malnar in tajnica Sofija Zver, ki je pred kratkim uspešno zagovarjala doktorat na Filozofski fakulteti v Ljubljani,²⁹¹ sta bili zaposleni v administrativni enoti, oziroma tajništvu in računovodstvu.²⁹²

Znanje, utemeljeno na tradiciji je vodilo Inštituta, ki mu po toliko selitvah v minulih desetletjih lahko zaželimo le še »ad multos annos«, seveda v na novo prenovljeni in lepši hiši!

²⁸⁹ Sonja Novak Lukanovič: Devet desetletij raziskovanja na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Zbornik člankov. Svetovni slovenski kongres, Inštitut za narodnostna vprašanja, Klub koroških Slovencev v Ljubljani, Klub koroških Slovencev v Mariboru, Ljubljana 2014, str. 46.

²⁹⁰ Gre za naslednje tematike: slovensko narodno vprašanje, položaj slovenskih narodnih skupnosti v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, položaj Slovencev v državah naslednicah nekdanje Jugoslavije, položaj slovenskih izseljencev, položaj narodnih skupnosti (narodnih manjšin in drugih etničnih skupnosti) v Sloveniji, položaj migrantov v Sloveniji in pojavnne oblike etničnega vprašanja (etničnosti, nacionalizma) v Evropi ter v svetu.

²⁹¹ Tema njene disertacije: »Položaj jezikov na jezikovnem trgu na narodnostno mešanem območju v Prekmurju«.

²⁹² S sklepom Vlade Republike Slovenije sta bila februarja 2014 v upravni odbor INV kot predstavnika ustanovitelja imenovana prof. dr. Peter Štih in Žarko Bogunovič. Nadalje je bila s sklepom Volilne komisije INV v upravni odbor kot predstavnica zaposlenih imenovana dr. Mojca Medvešek, s sklepom znanstvenega sveta INV pa sta bila kot predstavnika iz vrst uporabnikov imenovana dr. Breda Mulec in mag. Stanko Baluh.

3

Kdo je kdo?

Direktorji in direktorice, 1925–2015

Vinko Zorman, direktor (vodja) MI (1925–1941)

Fran Zwitter, direktor ZI (1944–1945)

Lavo Čermelj, z Lojzetom Udetom letno izmenjujoči se direktor (ravnatelj) INV v letih 1948–1956, nato v letih 1956–1959 direktor (ravnatelj) INV

Lojze Ude, v.d. direktorja ZI (1945–1948),
s Čermeljem letno se izmenjujoči direktor (ravnatelj) INV (1948–1956)

Drago Druškovič, direktor INV (1959–1974)

Janko Jeri, direktor INV (1974–1979)

Silvo Devetak, direktor INV (1979–1988)

Vladimir Klemenčič, direktor INV (1988–1989)

Miran Komac, direktor INV (1989–1992), v. d. direktorja (2009–2010)

Vera Klopčič, direktorica INV (1992–1998)

Mitja Žagar, direktor INV (1998–2007)

Cirila Toplak, direktorica INV (2007–2008)

Damir Josipovič, v. d. direktorja INV (2008–2009)

Sonja Novak Lukanovič, direktorica INV (od 2010)

Zaposleni, 2015

Raziskovalci

dr. Romana Bešter, znanstvena sodelavka
doc. dr. Sara Brezigar, znanstvena sodelavka
dr. Danijel Grafenauer, znanstveni sodelavec
doc. dr. Boris Jesih, znanstveni sodelavec
dr. Damir Josipovič, višji znanstveni sodelavec
dr. Marija Jurić Pahor, znanstvena svetnica
izr. prof. dr. Miran Komac, višji znanstveni sodelavec
doc. dr. Attila Kovács, znanstveni sodelavec
dr. Samo Kristen, višji znanstveni sodelavec
dr. Vera Kržišnik-Bukić, znanstvena svetnica
dr. Mojca Medvešek, višja znanstvena sodelavka
dr. Katalin Munda Hirnök, znanstvena svetnica
izr. prof. dr. Sonja Novak Lukanovič, višja znanstvena sodelavka
dr. Janez Pirc, znanstveni sodelavec
dr. Barbara Riman, raziskovalka asistentka
Sabina Zorčič, mlada raziskovalka
red. prof. dr. Mitja Žagar, znanstveni svetnik

Specializirani INDOK center

Meta Gostinčar-Cerar, višja bibliotekarka
Jana Kranjec-Menaše, višja bibliotekarka
Sonja Kurinčič Mikuž, višja bibliotekarka
Nada Vilhar, višja bibliotekarka
Zmago Drole

Administracija

dr. Sofija Zver, tajnica,
Ana Malnar, računovodkinja in koordinatorica

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

ISBN 978-961-6159-57-9

9 789616 159579